

T.C.
ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ESTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHKÂM AYETLERİNDE TEŞDÎD VE TAHFÎF MESELESİ

Musab KOPARAL

Danışman
Prof. Dr. Hüseyin ÇELİK

ADİYAMAN-2020

BEYAN

Doktora Tezi / Yüksek Lisans Tezi / Tezsiz Yüksek Lisans Dönem Projesi olarak sunduğum

“Ahkam Ayetlerinde Tesdid ve Tahfif Meselesi” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

24.07.2020

Tarih

Musab KOPARAL

Adı SOYADI

İmza

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Ahkâm Ayetlerinde Teşdîd ve Tahfif Meselesi
Musab KOPARAL
Adıyaman Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı
Temmuz, 2020

Dinler insanın kutsalla olan ilişkisini düzenler. Fakat İslam dini, insanın sadece kutsalla ilişkisini düzenlemekle yetinmeyerek insanın diğer varlıklarla olan ilişkilerini de düzenler. İslam, beşeri hayatın tamamına doğrudan veya dolaylı olarak müdahale eder. Doğrudan müdahil olduğu noktada en önemli unsur içerisinde hüküm barındıran ayetlerdir. Bu ayetler için “ahkâm ayetleri” tabiri kullanılmaktadır.

Bu çalışmada ahkâm ayetlerinde yer alan hükümlerin inişindeki düzene dair tespit edilen tedricilik ve nesih gibi birtakım yöntemler incelenmektedir. Bu yöntemlerin incelenmesiyle birlikte hükümlerin inişinde takip edilen farklı bir yöntemin varlığı tespit edilmeye çalışılmaktadır. Tespit edilen bu yönteme teşdîd ve tahfif metodu isminin verilmesi uygun görülmekte, bu bağlamda teşdîd ve tahfif kavramlarının tanımlarına yer verilmektedir. Sonrasında ise hükümlerin inişinde teşdîd ve tahfifin varlığının delilleri ve hikmetleri ele alınmaktadır. Son bölümde de tespit edilip ortaya konmaya çalışılan metoda ahkâm ayetlerinden örnekler verilmekte ve bu yöntem çerçevesinde değerlendirmeler yapılmaktadır.

Netice itibarıyla hükümlerin inişinde tespit edilen teşdîd ve tahfif metodunun sonradan Müslüman olanlardan -hastalık seviyesinde- birtakım alışkanlıkları bulunanlara uygulanması teklif edilmektedir. Bu bağlamda hükümlerin, aldığı son şekliyle değil de kişilerin ve toplumların durumları göz önünde bulundurularak inişinde uygulanan sıralamaya benzer bir sırayla uygulanmasıyla toplumların maslahatı sağlanacak ve böylece İslam’ı kabullenmeleri de kolaylaşacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Ahkâm, Teşdîd, Tahfif, Tedricilik, Nesih.

ABSTRACT
Master's Thesis
The Severity and Mitigation in the Verses of Provisions
Musab KOPARAL
Adıyaman University
Graduate School of Social Sciences
Department of Basic Islamic Sciences
Tafsir Science
July, 2020

Religions regulate the relationship of man with the holy. The religion of Islam not only regulates the relationship of man with the holy, but also regulates the relations of man with other beings. It directly or indirectly interferes with human life. The most important element at the point where it is directly involved is the verses that contain provisions. The term “ahkâm verses” is used for these verses.

In this study, a number of methods such as graduality and abrogation, which are executed while sending down the verses of provisions are examined. With the examination of these methods, the existence of a different method that is followed in the descent of the provisions is tried to be determined. It is deemed appropriate to name the method of identification and discovery in this method, and in this context, definitions of the concepts of identification and discovery are given. Afterwards, the proofs and wisdom of the existence of detention and discovery are handled in the sending down of the provisions. In the last section, examples from ahkâm verses and evaluations are given within the framework of this method.

As a result, it is proposed to apply the method of diagnosis and compensation determined at the descent of the provisions to those who later had some habits at the disease level among those who were Muslims. In this context, societies' charges will be ensured by applying the provisions in a sequence similar to the order applied in their descent, taking into account the situation of individuals and communities, and not applying provisions within their last forms.

Keywords: Exegesis, Provisions, Severity, Mitigation, Gradualism, Naskh.

ÖNSÖZ

بسم الله الرحمن الرحيم

İslam dini hayatın tüm yönlerini kapsayıcı bir din olduğu için hayata dair verilen kararlarda etken rol oynamaktadır. Hükümlerin uygulanması noktasında nasıl hareket edileceği konusunda farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bu yaklaşımların olması rahmet ve berekettir. Çünkü bu tür farklılıklar ilmi gelişime katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda farklı bir yaklaşım ortaya koymaya çalıştık. “Teşdîd ve tahfif metodu” ismini vermeyi uygun gördüğümüz bu çalışmada teşdîd ve tahfif kavramları, hükümlerin iniş sürecinde zorlukları ve kolaylıkları bakımından farklılıklarını ifade etmek için kullandık.

Allah Teâlâ kullarına karşı son derece merhametlidir. Onun merhametinin tezahürlerinden biri de hükümlerin hepsini bir seferde indirmemesidir. Hükümler toplu bir şekilde indirilseydi tümünün uygulanması kullara ağır gelecek ve belki de bu hükümleri getiren dine girmeyeceklerdi. Toplu olarak inmemesinin yanında zorluk ve kolaylık açısından da aynı seviyede olmayan hükümlerin inişlerinde düzenin olması yine onun rahmetinin bir yansımasıdır. Bu düzenin nasıl olduğu ile ilgili birtakım çalışmalar yapılmasının neticesinde tedricilik ve nesih gibi metotlar ortaya konmuştur. Bu çalışmada ise farklı bir metodun varlığının tespiti üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda teşdîd ve tahfif kavramları, teşdîd ve tahfifin bir metot oluşu, varlığının delilleri ve hikmetleri ele alınarak birtakım sonuçlara ulaşılmıştır.

Tezin hazırlanma sürecinde öncelikle bu zamanlara gelmeme vesile olan başta ailem olmak üzere tüm hocalarıma, arkadaşlarıma ve bu süreçte bana elinden gelen tüm imkânları sağlayan kıymetli eşime, tezime zaman ayırıp okumak ve düzeltmelerde bulunmak suretiyle katkısı olan değerli dostlarım Arş. Gör. Ömer Faruk Doğangül’e, Dr. Öğr. Üyesi Remzi Avcı’ya, Doç. Dr. Mehmet Alıcı’ya, Arş. Gör. Yasin Akan’a ve diğer tüm dostlarıma teşekkür ederim. Ayrıca tüm yoğunluğuna rağmen tezimi satır satır okuyan ve tezin son halini almasında büyük katkısı olan hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKBAŞ’a ve Doç. Dr. Naif Yaşar’a teşekkürü borç bilirim. Tezin konusunun seçiminden tamamlanmasına kadar her adımında rehberlik eden ve her türlü desteği veren danışman hocam çok saygıdeğer Prof. Dr. Hüseyin Çelik’e teşekkür ederim.

Adıyaman, Temmuz, 2020

Musab KOPARAL

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE LİTERATÜRE KATKISI

Kıyametin kopacağı zamana kadar hükmü devam edecek olan İslam'ın, sürekli bir değişim içinde olan toplumları yönlendirmede ve yönetmede atacağı adımların doğru tespit edilmesi gerekmektedir. Bu tespit işlemini yapacak olan İslâm'ın âlimleridir. Nitekim İslâm âlimleri hadisten fıkha, tefsirden kelama kadar hemen her alanda değişen zamanın ve toplumların karşılaştıkları sorunlara çözüm bulmuşlardır. Bu çözüm bulma gayreti hiçbir dönem kesintiye uğramadan bu zamana kadar devam etmiş ve bundan sonra da devam edecektir. Bu tür çözümlerin bulunması faaliyetinin devam edebilmesi, hükümlerin inişinde takip edilen metotların tespiti ve bu metotların farklı toplumlara tatbik edilmesiyle mümkün olmuştur. Bu çalışma, çözümlerin bulunmasının devamı ve farklı bir bakış açısı ortaya koyması açısından önemlidir.

Bu çalışmada hükümlerin inişinde takip edilen metotlardan farklı bir metot tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda hükümlerin inişinde tespit edilen yöntemlere ve bu çalışmada ortaya konmaya çalışılan metotla ilgili kavramların tanımlarına, varlığının delillerine ve hikmetlerine yer verilmiştir. Son olarak bu metodun uygulamada karşılığının görülmesi adına örnekler verilmiş ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Tespit edilip ortaya konmaya çalışılan ve bu çalışmada teklif edilen yöntemin hedef kitlesi genellikle yeni Müslüman olanlardır. Ancak özellikle yaşadığımız coğrafyada karşılaştığımız bir problem için çözüm olarak kullanılabilir. Bu problem Müslüman olmasına rağmen İslam'ın hükümlerinin uygulanmasına karşı olan, çarpık ve çelişik bir anlayıştır. Bu çalışmada teklif edilen yöntemin uygulanmasıyla bu anlayışa sahip olanlar anlayışlarının yanlışlığını fark edecek ve mensubu olduğu dinin gereklerini gönül rahatlığıyla yerine getireceklerdir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE LİTERATÜRE KATKISI.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Problemi	1
B. Araştırmanın Konusu, Kapsamı ve Yöntemi.....	1
C. Araştırmanın Kaynakları	4
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
AHKÂM AYETLERİNDE TEŞDÎD VE TAHFÎFE DAİR KAVRAMSAL ÇERÇEVE	6
1.1. AHKÂM VE AHKÂM AYETLERİ.....	6
1.1.1. Ahkâm Ayetlerinin Sayısı	7
1.1.2. Fıkhî Tefsir Metodu ve Tarihi Seyri	10
1.1.2.1. Hz. Peygamber ve Sahabe Dönemi.....	10
1.1.2.2. Tabiûn ve Tebeu't-Tabiîn Dönemi	12
1.1.2.3. Fıkhî Tefsirler	13
1.2. TEŞDÎD VE TAHFÎF KAVRAMLARI	15
1.2.1. Teşdîd Kavramı.....	15
1.2.2. Tahfif Kavramı.....	16
1.2.3. Teşdîd ve Tahfifin Delilleri	18
1.2.4. Teşdîd ve Tahfifin Hikmetleri	23
1.2.4.1. Teşdîdin Hikmetleri.....	25

1.2.4.2. Tahfifin Hikmetleri.....	25
1.3. AZİMET VE RUHSAT KAVRAMLARI.....	26
1.3.1. Azimet Kavramı	26
1.3.2. Ruhsat Kavramı	27
1.4. TEDRİCİLİK KAVRAMI.....	29
1.5. NESİH KAVRAMI	31
1.5.1. Nesih ve Tahsis.....	34
1.5.2. Nesih ve Takyid.....	36
1.5.3. Nesih ve Bedâ.....	36
1.5.4. Neshi Kabul Edenler ve Delilleri.....	39
1.5.4.1 Akli Deliller	39
1.5.4.2. Nakli Deliller.....	42
1.5.5. Neshi Reddedenler ve Delilleri.....	44
İKİNCİ BÖLÜM	47
AHKÂM AYETLERİNDE TAHFÎF	47
2.1. KIBLENİN DEĞİŞTİRİLMESİ HUSUSUNDAKİ TAHFÎF	47
2.2. RAMAZAN GECELERİNDE EŞLERE YAKLAŞMA HUSUSUNDAKİ TAHFÎF	49
2.3. PEYGAMBERLE KONUŞMADAN ÖNCE SADAKA VERİLMESİ HUSUSUNDAKİ TAHFÎF	51
2.4. BİR MÜMİNİN ON KÂFİRLE MÜCADELESİ HUSUSUNDAKİ TAHFÎF	53
2.5. MÜMİNLERİN İÇLERİNDEN GEÇİRDİKLERİNDEN HESABA ÇEKİLMESİ HUSUSUNDAKİ TAHFÎF	55
2.6. GECE NAMAZININ FARZ OLUŞU HUSUSUNDAKİ TAHFÎF	57
2.7. TAKVANIN SINIRLARI HUSUSUNDAKİ TAHFÎF	59
2.8. GÜNAHLARIN AFFEDİLMESİ HUSUSUNDAKİ TAHFÎF	61

2.9. İDDET SÜRESİNİN KISALTILMASI HUSUSUNDAKİ TAHFÎF	64
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	66
AHKÂM AYETLERİNDE TEŞDÎD	66
3.1. İNEĞİ KESME HUSUSUNDAKİ TEŞDÎD.....	68
3.2. İÇKİNİN HARAM KILINMASI HUSUSUNDAKİ TEŞDÎD	71
3.3. ORUCUN FARZ KILINMASI HUSUSUNDAKİ TEŞDÎD	73
3.4. ZEKÂTIN FARZ KILINMASI HUSUSUNDAKİ TEŞDÎD.....	76
3.5. FAİZİN HARAM KILINMASI HUSUSUNDAKİ TEŞDÎD	79
3.6. MİRASIN TAKSİMÂTI HUSUSUNDAKİ TEŞDÎD.....	81
3.7. CİHAD İLE İLGİLİ HÜKÜMLER HUSUSUNDAKİ TEŞDÎD	85
SONUÇ	91
KAYNAKÇA.....	95
ÖZGEÇMİŞ.....	109

KISALTMALAR

b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
İfav	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
İsam	: İslam Araştırmaları Merkezi
Ed.	: Editör
Hız.	: Hazreti
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
Thk.	: Tahkik Eden
trs.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Ve saire
y.y.	: Yer yok

GİRİŞ

A. Araştırmanın Problemi

Sürekli değişim içerisinde olan hayata yön verme iddiası taşıyan sabit nasların, işlevselliğini devam ettirebilmesi nasıl mümkün olur? Bu soruya cevap verebilmek için nassların yapısını ve hedeflerini doğru tespit etmek gerekir. Nasslar yapı itibarıyla genel hükümler vermekte, tafsilatını müçtehitlere bırakmakta, bu itibarla yeni gelişecek olaylara ve problemlere bulunacak çözümler için geniş bir alan açmaktadır. Nassların hedeflerinin tespiti ve belirlenen hedefler doğrultusunda hükümler çıkarılabilmesi ise ancak hemen her asırda yeniden anlama ve yorumlama faaliyeti ile olabilir. Bu anlama ve yorumlama faaliyeti nassların genel ilkelerine ve özüne aykırı olmamalıdır. Hükümlerin değişen şartlara ve topluma uygulanması noktasında takip edilecek bir metot ortaya koyma çabasında olan bu çalışma, böyle bir anlama ve yorumlama faaliyetinin bir ürünüdür.

B. Araştırmanın Konusu, Kapsamı ve Yöntemi

Allah Teâlâ kullarının uymalarını emrettiği hükümleri bir anda, toplu şekilde indirmedeği gibi zorluk-kolaylık dengesi bakımından da aynı düzeyde indirmemiştir. Hükümleri indirirken kulların maslahatına uygun olarak peyderpey indirmiş ve bu süreçte rahatça uygulanabilmesi adına kolaylık-zorluk açısından belli bir sıra takip etmiştir. Ancak bu sıralama tekdüze değildir. Her zaman önce kolaylık içeren hüküm, sonra zorluk içeren hüküm gelmemiştir. Bu durumun tersi de gerçekleşmiştir. Bu çalışmada ilk durumda gerçekleşen olaya teşdîd, ikincisine tahfîf adı verilmiştir.

Allah'ın her hükmü bir rahmet içerdiğinden hükümler arasında teşdîd de olsa tahfîf de olsa elbette bir rahmet vardır. Her halükarda kulların maslahatı gözetilmiştir. Söz gelimi bazı hükümler dünyevi anlamda teşdîd içerse de uhrevi anlamda veya hem dünyevi hem uhrevi anlamda rahmet içermektedir. Mesela İslam'ın ilk geldiği zamanlarda içki içilmesi toplum tarafından normal olarak karşılanır bir durumdur.

İnsanların bunu terk etmeleri bir anda olabilecek bir şey olmadığı gibi, alışkanlıklarından vazgeçmeleri de ancak belli aşamalar geçildikten sonra gerçekleşebilirdi. Böylesine bir alışkanlığa sahip insanlar için vazgeçmek, her ne kadar zor da olsa onların hem dünyevi hem de uhrevî anlamda faydasına olacaktır. Dünyevi anlamda faydaları, insanın sağlığına ve çevrelerine verdikleri zararlardan yola çıkılarak açık bir şekilde görülebilir. Allah'ın haram kıldığı bir şey olması ve başka günahlara kapı açmasından dolayı uhrevî anlamda çok büyük zararlar verceği açıktır. Sonuç olarak böyle bir şeyin haram kılınması, Allah'ın rahmetinin tezahürlerinden biridir denebilir.

Hükümer arasında teşdîdin ve tahfîfin varlığının sebeplerinden biri de imtihandır. Allah Teâlâ kullarına birtakım hükümler indirmekte ve bu tür vesilerle kimin nasıl davranacağını ortaya çıkarmaktadır. Teşdîdin ve tahfîfin imtihan vesilesi olduğuna dair kıblenin tahvili örnek verilebilir. Müminler Yahudilerin yöneldiği Kudüs'e değil de Kâbe'ye yönelmek istiyorlardı. Bu süreç bir imtihan süreciydi ve bu imtihan neticesinde müminlerden hakiki iman sahipleri ve münafıkların bazıları ortaya çıkmış oldu.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla teşdîdi ve tahfîfi bir metot olarak değerlendiren ilk âlim Kurtubî'dir.¹ Sonraki dönemlerde yaşayan âlimlerden Şa'rânî, bu iki kavramı kullanarak bir metot geliştirmekte ancak onun geliştirdiği metot bu çalışmada ortaya konulandan farklılık arz etmektedir.² Müteahhir âlimlerden Şinkîtî nesihle ilgili eserinde, teşdîd ve tahfîfi neshin karşısında bir metot olarak değerlendirmektedir.³ Teşdîd ve tahfîf kavramlarını eserlerinde sıklıkla kullanan günümüz müfessirlerinden İsmail Turan ise teşdîd ve tahfîfin önemine vurgu yapmaktadır.⁴

Hüküm bildiren nassların tamamını incelemek çalışmanın hacmini aşacağından çalışmamızda bu nassların temelini oluşturan ahkâm ayetleri ele alınmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde hükmün ve ahkâm ayetlerinin tanımı, ahkâm ayetlerinin sayısı, ahkâm tefsirleri gibi konular açıklanmaktadır. Sonrasında ise ortaya konulmaya çalışılan metotla ilgili temel kavramlar, diğer metotlarla benzerlikleri ve

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 1. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2006, X, s. 70.

² Ebû'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şâ'ranî el-Mısırî, Kitabü'l-Mizân, thk. Abdurrahman Umeyra, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1989, I, s. 98.

³ Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî el-Himyerî eş-Şinkîtî, el-Âyâtü'l-Mensûha fi'l-Kur'an, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, trs. s. 102-104.

⁴ İsmail Turan, Vücûhü't-Te'vîl fi Esrâri't-Tenzîl, thk. Hüseyin Çelik, y.y, trs. III, s. 107.

farklılıkları verilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde tahfifin konusunun ve amacının anlaşılması için birtakım ahkâm ayetleri incelenmektedir. Üçüncü bölümde ise teşdîd ile ilgili örneklerle yer verilmektedir. Ahkâm ayetlerinin tamamını incelemek de çalışmanın hacmini aşacağından ve hangi ayetlerin ahkâm ayeti kapsamına girdiği noktasında ittifak bulunmadığından meramın anlaşılmasına yetecek kadar ahkâm ayeti incelenmektedir. İkinci ve üçüncü bölümlerde örnek olarak zikredilen ayetlerin geniş tefsirlerine yer verilmemekte, bahsedilen mevzular genel hatlarıyla ele alınmaktadır. Ayrıca örnekleri verilen ayetlerin teşdîd ve tahfif metodu çerçevesinde değerlendirilmeleri yapılmaktadır.

Hadislerde zikredilen hükümlerde teşdîd ve tahfif metodu altında incelenebilecek örnekler de mevcuttur. Araştırmamızı ahkâm ayetleri çerçevesinde yaptığımızdan konu ile ilgili örnek olabilecek hadislere yer vermedik. Örneğin kabir ziyaretinin ve kurban etinin üç günden fazla saklanması yasaklanması örnekleri verilebilir. Bu hükümlerin verilmesinin üzerinden fazla bir zaman geçmeden yasakların kaldırılması suretiyle tahfif edildiği görülmektedir.⁵

Namazın farz kılınma süreci de hadislerde görülen teşdîd ve tahfif kapsamında ele alınabilir. Bu konuda tahfifin olduğu yer namazın elli vakitten beş vakte indirilmesidir.⁶ Teşdîd kapsamına giren kısım ise namazın iki rekâtтан dört rekâta çıkarılması neticesinde meydana gelmiştir. Namaz ilk farz kılındığında Hz. Peygamber ve sahabiler namazlarını seferde ve mukim iken iki rekât olarak kılmaktaydılar.⁷ Aynı

⁵ Necmüddîn Süleymân b. Abdilkâvî b. Abdilkerîm b. Saîd et-Tûfî el-Hanbelî, Şerhu Muhtasari'r-Ravzâ, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, 1. Baskı, Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1987, II, s. 296-308.

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, el-Câmi'ü'l-Müsnedü's-Sahihü'l-Muhtasar min Umûri Resûlillâh Sallallahü Aleyhi ve Sellem ve Sünenihî ve Eyyamih, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Dârü Tavki'n-Necât, Beyrut, 2001, Sâlât 227; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. El-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, Sahîhu Müslim, thk. Ebû Suheyb el-Kermî, Beytü'l-Efkâr ed-Devlîyye, Riyad, 1998, İman 259; Muhammed Abdulazim ez-Zürkânî, Menahilü'l-İrfân fî Ulumi'l-Kur'an, thk. Fevvez Ahmed Zümerli, 1. Baskı, Kitabü'l-Arabi, Beyrut, 1995, II, s. 183.

⁷ Konuyla ilgili Hz. Aîşe'den nakledilen bir rivayet şöyledir: "Namaz hem seferde hem de mukim iken iki rekât olarak farz kılındı. Seferdeki iki rekât kılınması hükmü sabit kalırken mukim olarak kılınan namazlarda (rekât sayısında) artış oldu. Buhârî, Sâlât 1, Hadis No: 228; Ebû Dâvûd Süleymân b. El-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, Sünen'ü Ebû Dâvud, thk. Beytü'l-Efkâr ed-Devlîyye grubu, Beytü'l-Efkâr ed-Devlîyye, Riyad, 1999, Salatü'l-Müsafir 1, Hadis No: 1198. Hz. Aîşe'nin bu rivayeti için Hattabi şöyle bir yorumda bulunmuştur: Hz. Aîşe'nin bu rivayeti Hz. Peygamber'den yaptığı bir rivayet değil kendi sözleridir. İbn Abbas'ın da benzer rivayetleri vardır. Rivayet ettikleri sözler hakikate uygun olduğu söylenebilir. Çünkü her ikisi de âlim ve fakihdir. Onlar namazın ilk farz kılındığı zamanlara şahitlik etmemiştir. Çünkü namaz Mekke'de farz kılınmışken Hz. Aîşe Hz. Peygamber'i ancak Medine'de görmüştür ve İbn Abbas ise o zamanlar aklı ibadetleri anlayacak seviyede değildi. Buna rağmen her iki sahâbi de Hz. Peygamber'in ve sahabilerin yaşadıkları zamana şahitlik etmişlerdir. Bu konuyu tahkik eden ve hadislerin tahririni yapan âlimler sonuç olarak Hz. Peygamber'in Medine'den önce dört rekât

zamanda vakit olarak sabah ve akşam olmak üzere iki vakit kılıyorlardı.⁸ Daha sonraları Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden bir yıl öncesinde rekâtlar mukim olanlar için dörde, vakit sayısı ise beşe yükseltilmek suretiyle teşdîde gidilmiştir. Hadislerde görülen teşdîd kapsamında eşek etinin haram kılınması, zina işleyen kadınların ev hapsinin recme dönüşmesi gibi örnekler incelenebilir.⁹

Hadislerde görülen teşdîd ve tahfîf ile ilgili zikredilen örneklerin, bu metot açısından incelenmesi yapılabilir ve bu örnekler artırılabilirdi. Ancak böyle bir çaba içerisine girmek bu çalışmanın hacmini aşacağından ve özellikle hadislerin birçoğunun sübutunun katılığı noktasında ihtilafların çokluğundan dolayı bu konuların incelenmesine yer verilmemiştir.

C. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızda yer verdiğimiz konularda temel kabul edilen asli kaynaklardan istifade etmeyi esas almamızla birlikte konu üzerinde yapılan araştırmalar ve tali kaynaklara da başvurduk. Konu ile ilgili kavramların anlamlarına yer verilirken hem klasik hem de modern sözlükler kullanılmıştır. Klasik kaynaklardan İbn Manzûr'un *Lisânü'l-Arab*'ı, Cevherî'nin *Sihah*'ı, Halil bin Ahmet Ferâhîdî'nin *Kitabü'l-Ayn*'ı, Fîrûzâbâdî'nin *Kâmûsü'l-Muhî*'i Zebîdî'nin *Tâcü'l-Arus Min Cevâhiri'l-Kâmus*'u gibi sözlükler kullanılmıştır. Modern sözlüklerden ise bir komisyon tarafından yazılan *el-Mu'cemü'l-Vasît* adlı sözlükten yararlanılmıştır.

Kelimelerin ıstılahtaki kullanımlarına yer verilirken başvuru kaynakları ise Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî'nin *Ta'rîfât*'ı, Ebû'l-Bekâ el-Kefevî'nin *Külliyât*'ı, Tehânevî'nin *Keşşâfû Istılâhâtü'l-Fünûn ve'l-Ulûm*'u, Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*'ıdır.

kılmadığı kanaatine varmışlardır. Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî, *Vizâratü'l-Evkâf ve's-Suûnî'l-İslâmiyye*, 2. Baskı, Kuveyt, 1994, (Fusûl), II, s. 226.

⁸ Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî el-Belhî, *Tefsiru Mükâtil b. Süleyman*, thk. Ahmet Ferîd, 1. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, I, s. 83.

⁹ Ebû Mansûr Muahmmmed b. Mahmûd el-Mâtûrîdî es-Semerkandî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Vanlıoğlu, Bekir Topaloğlu, Dârü'l-Mizân, İstanbul, 2005, I, s. 201; Tûfî, II, s. 304-305; Cessas, *Fusûl*, II, 225; Zûrkânî, II, s.173.

Çalışmanın özellikle Fıkıh Usulü ile yakından alakası olduğundan birtakım Fıkıh Usulü eserlerinden de yararlanılmıştır. Bu eserler, Cessâs'ın *el-Fusûl fi'l-Usûl*'u, Serahsî'nin *Usûlü's-Serahsî*'si, Ebû'l-Hüseyin el-Basrî'nin *el-Mu'temed fi Usuli'l-Fıkıh*'ı, Gazzâlî'nin, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*'u, Âmidî'nin *el-İhkâm fi Usuli'l-Ahkâm*'ı, Beyzâvî'nin *Minhâcü'l-Vusul ilâ İlmi'l-Usûl*'u, Şâtıbî'nin *el-Muvâfâkât*'ı, Şevkânî'nin *İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hak min İlmi'l-Usûl*'u ve diğer bazı usul eserleridir.

Teşdîd ve tahfîfe dair verilen örneklerin tespit edilmesinde İsmail Turan'ın “*Vücûhû't-Te'vîl fi Esrâri't-Tenzîl*” adlı eserinden istifade edilmiş, ayetlerin mealleri verilirken “*Diyanet İşleri Başkanlığı Meali*”, müellif ve eser isimlerinin yazılışı noktasında TDK ve DİA esas alınmıştır.

Çalışmada örnek olarak verilen meseleler hakkında birçok tefsirden istifade edilmiştir. Kendisinden istifade edilen tefsirlerden bazıları şunlardır: Mukâtil b. Süleyman'ın *Tefsiru Mükâtil b. Süleyman*'ı, Hevvârî'nin *Tefsîru Kitapillâhi'l-Azîz*'i, Taberî'nin *Câmiü'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*'ı, Mâtûrîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ı, Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ı, İbnü'l-Cevzî'nin *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*'i, Fahrüddîn Râzî'nin *Mefâtihi'l-Gayb*'ı, Kurtubî'nin *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*'ı, diyanet işlerinin oluşturduğu komisyon tarafından yazılan Kur'ân Yolu ve diğer tefsir eserleridir. Tefsir eserlerinden Ahkâmü'l-Kur'ân'a dair faydalanılan eseler, Şâfiî'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı, Cessâs'ın *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı, İlkiyâ el-Herrâsî'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ıdır.

Tefsir usulü kaynaklarından istifade edilenler ise Süyûtî'nin *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*'ı, Zerkeşî'nin *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*'ı, Zürkânî'nin *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*'ı, Dihlevî'nin *el-Fevzü'l-Kebîr fi Usûli't-Tefsîr*'i, Mennâ' Halîl Kattân'ın *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'ân*'ıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AHKÂM AYETLERİNDE TEŞDÎD VE TAHFÎFE DAİR KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İçerisinde hüküm barındıran ayetlerin teşdîd ve tahfîf metoduyla ele alınması üzerine yapılan bu çalışmanın bu bölümünde ahkâm ayetlerinin mahiyeti, teşdîd ve tahfîfin manaları ve konuyla ilintili kavramlar ele alınacaktır.

1.1. AHKÂM VE AHKÂM AYETLERİ

Hüküm kelimesi “حکم” fiilinin bir mastarıdır. “حکم” fiili sözlüklerde “sağlamlaştırmak”¹⁰, “engellemek”¹¹, “hüküm vermek”¹², “düzeltmek maksadıyla önüne geçmek”¹³, “alıkoymak ve kesinleştirmek”¹⁴, “ilim, fıkıh ve adaletle hükmetmek”¹⁵, “hikmetli davranmak”¹⁶, “bir kişiye olumlu veya olumsuz bir durumu isnad etmek”¹⁷ gibi manalara gelir.

Bu fiili tanımlanırken daha çok engelleme manasında kullanılan “منع”, karar verdi anlamında “قضى”, komut verme anlamında “أمر”, güç ve kuvvete sahip olma anlamında “ملك”, üstün gelme ve otorite olma anlamında “سلط” ve iki şeyin arasını ayırma anlamında “فصل” fiili kullanılmıştır. Hükümün tanımında kullanılan bu fiiller

¹⁰ Muhammed bin Ebi Bekir bin Abdülkadir er-Râzî, Muhtarü’s-Sihah, 1. Baskı, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1986, s. 62; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, İbrâhim Mustafa, Abdulkâdir Hâmid, Muhammed Ali en-Neccâr, el-Mu’cemü’l-Vasît, 2. Baskı, el-Mektebetü’l-İslamiyye, Kahire, 1972, s. 190.

¹¹ Ebû Abdurrahman Halil bin Ahmet Ferâhîdî, Kitabü’l-Ayn 1. Baskı, thk: Mehdi Mahzumi, İbrahim Samerrai, el-Mektebetü’l-Hilal, Beyrut, trs. III, s. 66; Ebû’l-Feyz Muhammed el-Murtaza b. Muhammed b. Abdirrezâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmus, thk. Abdü’l-Âlim Tahavî, Mektebetü Hükümeti’l-Kuveyt, 1. Baskı, Kuveyt, 2000, XXXI, s. 510.

¹² Zeyyât ve diğerleri, s. 190.

¹³ Ebû’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât fî Garibi’l-Kur’an, thk. Muhammed Halil Aytani, 6. Baskı, Dârü’l-Marife, Beyrut, 2010, s. 133.

¹⁴ Zebîdî, XXXI, s. 514.

¹⁵ İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, Lisânü’l-Arab, 1. Baskı, Dârü’s-Sadîr, Beyrut, 1882, XII, s. 141.

¹⁶ Zebîdî, XXXI, s. 513.

¹⁷ Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî el-Hanefî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, et-Ta’rîfât, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî, 3. Baskı, Daru’n-Nefais, Beyrut, 2012, s. 155; Ebû’l-Bekâ el-Kefevî, el-Külliyât, thk. Adnan Dureys, Muhammed Mısıri, 2. Baskı, Risâle yayıncılık, Dımaşk, 2012, s. 317.

arasında ortak yön olan yaptırım gücü, kuvvet ve otorite kavramları ele alındığında şöyle bir sonuca ulaşılabilir. Hüküm veren kişi otoriter ve kuvvet sahibi biri olmalıdır.¹⁸ Bu güce ve otoriteye sahip en yüce varlık Allah'tır. Nitekim Allah Telââ, “*hükmedenlere hükmetme yetkisini verecek yegâne varlık*” olduğunu ifade etmektedir.¹⁹

Hüküm, terim anlamıyla iktidarın otoritesini ifade ettiği gibi, bir hâkimin herhangi bir konuda verdiği karar, iki eşya veya fikir arasında kurulan bağlantı, bir mantıkî kazıyye ve daha çok “ahkâm” şekliyle fıkıh, nahiv ve diğer ilimlerde kaide manalarında kullanılmış geniş çerçeveli bir kavramdır. Bu sözcüğün çoğulu “ahkâm” ise kapsamlı anlamıyla belli bir konu hakkında koyulmuş kaidelerin bütününe ifade eder. Bu tür kullanımından dolayı, belli bir konuya dair hükümleri toplayan eserlere ve Ahkâmü'l-vakf, Ahkâmü's-Sultâniyye, Ahkâmü'n-Nücûm, Ahkâmü'l-Kur'ân ve Ahkâmü's-Sığar gibi ilim dallarına da isim olmuştur.²⁰

Bu çalışmada bahsi geçen ilim dallarından Ahkâmü'l-Kur'ân üzerinde durulacaktır. Ahkâm ayetleri doğrudan veya dolaylı olarak içerisinde ibadet, muamelat ve ukubatla ilgili konuları barındıran ayetlerdir.²¹ Dolayısıyla bu ayetlerde, Aile Hukuku (doğum, ölüm, ehliyet, velâyet, vesâyet, evlenme, boşanma, nesep ve mirasla ilgili hâller)²², Borçlar Hukuku (alışveriş, icâre, rehin, kefalet, ortaklık ve diğer kişiler arasında gerçekleşen mâli işlemler), Ceza Hukuku, Anayasa Hukuku, Devletler Hukuku gibi alanlarla ilgili hükümler bulunmaktadır.²³

1.1.1. Ahkâm Ayetlerinin Sayısı

Ahkâm ayetlerinin sayısı hakkında âlimler farklı neticelere ulaşmışlardır. Sayıların farklı olmasında âlimlerin ayetlere bakış açıları, ilmi birikimleri ve mezhebî görüşleri etkili olmuştur. Genel olarak 500 sayısı etrafında toplanılsa da bu sayıyı

¹⁸ Vedat Yetkin, Kur'an'ı Kerim'de Hüküm Kavramı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016, s. 25.

¹⁹ Tin: 95/8.

²⁰ Ahmet Özel, “Ahkâm”, DİA, İstanbul, 1988, I, s. 550.

²¹ Muhsin Demirci, Tefsir Terimleri Sözlüğü, 6. Baskı, İfav yayınları, İstanbul, 2017, s. 11.

²² M. Akif Aydın, “Ahvâl-i Şahsiyye”, DİA, Ankara, 1989, II, s. 192.

²³ Abdulvehhâb Hallâf, İlmu Usûli'l-Fıkıh, Mektebetü'd-Dâ'veti'l-İslamiyye, 8. Baskı, Kahire, 1956, s. 33; Yavuz Tuğberk, Tasavvufî Tefsirlerin Ahkâm Ayetlerine Yaklaşımı (Sülemi'nin Hakaiku't-Tefsiri Bağlamında), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2014, s. 37.

800'ün üzerine çıkaranlar olduğu gibi 200'e kadar indirenler de vardır.²⁴ Ahkâm ayetlerinin sayısının 200 olduğunu söyleyenler, ahkâmla ilgili açık ibarenin bulunduğu ayetleri esas almış olabilirler. Çünkü kıssa, emsâl ve diğer buna benzer ayetlerden birçok hüküm istinbat edilir. Zerkeşî ayetleri bu hususiyetlerinden dolayı ikiye ayırmıştır. Birincisi, ahkâmın açıkça bulunduğu ayetler ki bu tür ayetler çoktur. Bakara, Nisâ, Mâide ve En'âm sûreleri bu tür ayetlerden birçoğunu içerisinde barındırır. İkincisi, istinbât edilmek suretiyle hüküm çıkarılan âyetler. Bu ayetler de aralarında ikiye ayrılır: Başka bir âyetin kendisine eklenmesine (onu desteklemesine) gerek kalmadan hüküm çıkarılabilenler ve ancak başka bir ayetin desteğiyle hüküm çıkarılabilenler.²⁵

Ahkâm ayetlerinin sayısı ve tasnifi ile ilgili olarak son dönem âlimlerinden Abdulvehhâb Hallâf şunları söylemiştir:

“Kur'ân'ın getirdiği hükümler üç kısımdır:

- a. İtikadî Hükümler: Mükelleflerin, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve kıyamet gününe dair inanması gereken şeylerle ilgilidir.
- b. Ahlaki Hükümler: Mükelleflerin, iyi ve güzel şeylerle donanıp, rezil ve kötü şeylerden uzak durmalarıyla alakalıdır.
- c. Ameli Hükümler: Mükelleflerden sadır olan söz, fiil, anlaşma ve tasarruflarla ilgilidir.

Kur'ân'daki ameli hükümler ikiye ayrılır: a) Ahkâmü'l-İbadat: Namaz, oruç, zekât, hac, yemin ve nezir gibi ibadetlerdeki hükümler. Bu hükümler kişi ile Rabbi arasındaki konuları düzenler. b) Ahkâmü'l-Muamelat: Anlaşmalar, tasarruflar, suçlar ve cezalar gibi ibadetler dışında kalan hükümler. Bu hükümler ise kişiler arasındaki konuları düzenler.

Muamelatla ilgili hükümler ise şöyle tasnif edilmiştir:

²⁴ Mesela Kurtubî tefsirinde 1000'den fazla ayeti ele alırken ahkâm ayetlerinin sayısını 50'ye kadar da düşürenler olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kurtubî, I, s. 9-10; H. Tekin Gökmenoğlu, “Ahkâm Tefsirleri ve Özellikleri”, Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 5, 1994, s. 204.

²⁵ Bedreddin Çetiner, “Ahkâmü'l- Kur'an”, DİA, İstanbul, 1988, I, s. 551 – 552; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî, el-Burhân fî 'ulûmî'l-Kur'ân, thk. Mustafa Abdulkâdir Ata, 2. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2011, s. 262.

a. Aile Hukuku: Kuruluşundan itibaren aileyle ilgili tüm hükümler bu kapsama girer. Eşler ve akrabaları arasındaki konuları düzenler. Kur'ân'da bu konularla ilgili ayetlerin sayısı 70 civarındadır.

b. Borçlar Hukuku: Mükelleflerin birbiri arasında meydana gelen değişimler, alış-verişler, kiralamalar, rehinler, kefaletler ve ortaklık şirketleri gibi malla ilgili konuları düzenler. Amacı haksızlığı önlemektir. Kur'ân'da bu konularla ilgili ayetlerin sayısı 70 civarındadır.

c. Ceza Hukuku: Mükelleflerin işledikleri suçlar ve hak ettikleri cezalarla ilgilidir. Amacı fertlerin can, mal ve ırzlarını korumaktır. Kur'ân'da bu konularla ilgili ayetlerin sayısı 30 civarındadır.

d. Usul Hukuku: Mahkemeler, şahadet, yemin gibi mükellefler arasında adaleti sağlamaya yönelik konuları düzenler. Kur'ân'da bu konularla ilgili ayetlerin sayısı 13 civarındadır.

e. Anayasa Hukuku: Hükümet ve kaynağı ile ilgili hükümleri içerir. Devlet başkanı ve halk arasındaki konuları düzenler. Kur'ân'da bu konularla ilgili ayetlerin sayısı 10 civarındadır.

f. Devletler Hukuku: İslâm devleti ile diğer devletler arasındaki konuları düzenler. Savaş ve barış durumlarında İslam devletinin haklarını korumayı hedefler. Bu konulardaki ayetlerin sayısı 25 civarındadır.

g. İktisadi ve Mâlî Hukuk: Muhtaç durumda olanlarla zenginler arasındaki konuları ve bankalarla ilgili konuları düzenler. Bu konuyla ilgili ayetlerin sayısı 10 civarındadır.

Ahkâm ayetleri incelendiği zaman, ibadetler konusunda gelen hükümlerin tafsilatlı, diğer konularla ilgili olanların ise genel kaideler verdikleri görülür. Bunun nedeni ibadetlerle ilgili hükümlerde akla ve örf'e yer verilmezken, diğer hükümlerde ise genel ilkeler belirlendikten sonra hem akla hem de örf'e yer verilmiş olmasıdır.”²⁶

Sonuç olarak; ahkâm ayetlerinin sayısını belirleme konusunda, kişinin ilmi seviyesi ve şahsi durumları etkili olabildiği için kesin bir sayı zikretmek doğru değildir.²⁷

²⁶ Hallâf, s. 33-34.

²⁷ Hüseyin Çelik, Kur'an Ahkâmının Değişmesi, Otto Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2017, (Kur'an Ahkâmı), s. 26.

1.1.2. Fıkḥî Tefsir Metodu ve Tarihi Seyri

Ahkâma dair ayetleri tefsir eden, yani ibadet ve muamelat konularını merkeze alarak bu konular çerçevesinde Kur'ân'dan hükümler çıkarmaya çalışan tefsir metodudur. Bu metoda Ahkâmü'l-Kur'ân, Tefsiru Ayâti'l-Ahkâm ve Fıkḥü'l-Kur'ân adları da verilmiştir.²⁸ Fıkḥî tefsir yalnızca açık hüküm ifade eden ayetleri değil, ahlâk, psikoloji, sosyoloji ve tarih gibi alanlarla ilgili ayetlerde şer'i bir hükme dayanak olabilecek tüm konuları ele alabilmektedir.²⁹ Ahkâm tefsirleri daha çok konuları esas alarak telif edildiği için konulu tefsir metodu altında değerlendirilmektedir.³⁰

Fıkḥî tefsir Kur'ân'ın indirilmesiyle birlikte başlamıştır. Çünkü bu tür tefsirlerin konusu, Kur'ân'ın kendisiyle hemen amel edilmesini emrettiği ayetlerdir. Bu konularda inen ayetler çoğunlukla genel kaideler koymuştur. Bu kaidelerin de açıklanması elzemdir. Bundan dolayı Fıkḥî tefsire has eserler ortaya çıkmasına kadar geçen sürede (Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemden tebeu't-tabiîn nesline kadar) fıkḥî tefsirle ilgili yazılara ve rivayetlere bolca rastlamak mümkündür.³¹

1.1.2.1. Hz. Peygamber ve Sahabe Dönemi

Bu dönemde Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri ve Peygamber Efendimizin yaptığı açıklamalar ön plana çıkmaktadır. Sahabe, Kur'ân'da ahkâm ayetleri indikçe, kendi dilleri olan Arapçanın verdiği bir sezgiyle bu ayetlerin çoğunu anlayabiliyordu. Anlayamadıkları konuları ise Hz. Peygamber'e soruyorlardı. Hz. Peygamber de onlara ayetlerin lafızlarını açıkladığı gibi manalarını da açıklıyordu.³² Ayetlerin izahını ise beyan, takyit ve tahsis gibi yöntemlerle yapıyordu. Onun gaybi, uhrevi ve kıssalarla

²⁸ Mevlüt Güngör, Kur'an Tefsirinde Fıkḥî Tefsir Hareketi ve İlk Fıkḥî Tefsir, Kur'an Kitaplığı, İstanbul 1996, s. 51; Fethi Ahmet Polat, "Dirâyet Ağırlıklı Tefsirler", *"Tefsir El Kitabı"*, (Ed. Mehmet Akif Koç), 1. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 189-226; Fıkḥî tefsirin ekol olmadığına dair bir görüş için bkz. Selim Türkan, Süleyman Gezer, "Fıkḥî Tefsir Geleneği", *"Tefsire Akademik Yaklaşımlar"* (Ed. Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak, 2. Baskı, Otto Yayınları, Ankara, I, s. 185-204.

²⁹ Âdem Yerinde, Ahkâm Ayetlerinin Tefsirinde Sünnetin Yeri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997, s. 8.

³⁰ Abdulhamit Bırışık, "Tefsir", DİA, Ankara, 2011, XL, s. 289.

³¹ Güngör, s. 63.

³² Ebû'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalim İbn Teymiyye, Mukaddime fi Usulî't-Tefsir, thk. Fevz Ahmed Zümerli, 2. Baskı, Dârü İbn Hazm, Beyrut, 1997, s. 18.

ilgili açıklamaları varsa da hadis kitaplarında genellikle Fıkhî tefsir kapsamına giren izahları görülmektedir.³³

Hız. Peygamber'den sonra sahabilerin herhangi bir konu hakkında başvuracakları tek kaynak Kur'ân ve sünnetti. Ancak orada aradıklarını bulamazlarsa kendi re'yelerini kullanıp Kur'ân ve sünnetten prensipler çıkarıyorlardı. Sahabiler, Kur'ân'ın uygulamaya yönelik emirleriyle daha çok alakadar olmuş, amelle alakası olmayan, kelâmî ve felsefî alanlarıyla fazla ilgilenmemişlerdi. Hız. Peygamber'den on ayet öğrenince onları uygulamadan diğer ayetlere geçmiyorlardı.³⁴ Ayrıca kurulan şer'i düzeni korumak için ayetlerde tahsis, tamim, tağyir ve tevakkuf gibi yollara başvuruyorlardı. Bunları yaparken toplumun maslahatını da göz önünde bulunduruyorlar, dil yapısı, nesih, sebebi nuzûl gibi ilimlerden ve özellikle de sünnetten destek alıyorlardı. Sahabenin bu uygulamasından dolayı Kur'ân ve sünnette bulunmayan bir konunun diğer kaynaklara gidilmeden önce sahabe görüşlerinde aranılması esas alınmıştır.³⁵

Bu devirde yapılan tefsirlerde bir başka kaynak da Ehl-i kitap'tır. Kur'ân bazı meselelerde Tevrat'la (özellikle peygamberlerin kıssaları ve diğer ümmetlerle ilgili olayların anlatımında), bazı konularda ise İncil'le (özellikle Hız. İsa'nın doğumu ve mucizeleri konusunda) ortak yönlerle sahiptir. Ancak Kur'ân bu konuları işlerken Tevrat ve İncil'den farklı bir yol izlemiştir. Meseleleri anlatırken tafsilata girmeden, kıssaların da tamamına yer vermeden ders alınacak miktarı vermekle yetinmiştir.³⁶

İnsanın sürekli olayların ayrıntılarını araştırma ve peşine düşme merakı vardır. Bazı sahabiler de bundan dolayı Kur'ân'da geçen ancak tamamı verilmeyen kıssalarla ilgili merak ettikleri şeyleri, Hız. Peygamber de açıklamamışsa önceden Ehli Kitap'tan olan Abdullah b. Selam ve Ka'bû'l-Ahbâr gibi sahabilere sormuştur. Ancak aldıkları cevapların Kur'ân, sünnet ve kendi içtihatlarına kıyasla bir önemi yoktu. Çünkü onlar da Tevrat ve İncil'de tahrifin (değişmenin) olduğunu bildiklerinden doğal olarak akidelerini muhafaza ediyor ve Kur'ân'la gelen bilgilere aykırı bir durumla karşılaştıklarında onları reddediyor ancak Kur'ân'la çelişmeyen ve Kur'ân'ın karşı çıkmadığı durumları kabul ediyorlardı. Kur'ân'ın hakkında bir şey söylemediği ve karşı

³³ İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, Fezr Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2017, (Tefsir Tarihi), s. 465; Örnekler için bkz. Güngör, s. 65-71.

³⁴ İbn Teymiyye, s. 19.

³⁵ Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, s. 465-467.

³⁶ Muhammed Hüseyin Zehebî, et-Tefsir ve'l-Müfessirûn, 2. Baskı, Mektebetü'l-Vehbiyye, Kahire, 1976, I, s. 47.

da çıkmadığı durumlarda ise Hz. Peygamber'in sözüne binaen kabul ve ret arasında duruyor herhangi bir tercihte bulunmuyorlardı.³⁷ Kur'ân'ı tefsir etmede kullanılan bu kaynak, tabiûn ve sonrasında gelen nesillerce sahabenin izlediği yoldan gidilmeyerek, amacından saptırılmak suretiyle Kur'ân'ın getirdiği değerlere uymayan isrâiliyat bilgilerinin tefsirlerde yaygınlaşmasına sebep olmuştur.³⁸

Sahabilerin Kur'ân'ı anlama ve yorumlama seviyeleri aynı düzeyde değildi. İlmi seviyelerine, Hz. Peygamber'le birlikte bulunma sürelerine, İslam'a girmeden önceki birikimlerine vb. durumlara göre değişiyordu. Tefsir konusunda önde gelen sahabiler şu kişilerdir: Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ûd, Alî b. Ebî Talip ve Übey b. Ka'b. Bu Sahabiler dışında Enes bin Mâlik, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Amr gibi sahabiler de tefsir yapmışlar ancak onların yaptıkları tefsir diğerlerine nispetle az miktarda olmuştur.³⁹

Sahabilerin tefsirini yaptığı ayetler sınırlı miktarda olduğu için mezheplerin doğuşuyla ortaya çıkan ahkâm tefsiri ve istinbatla alakalı yoğun ilmi çalışmaların benzerini bu devirde de görmek ve kıyaslama yapmak mümkün görünmemektedir.⁴⁰

1.1.2.2. Tabiûn ve Tebeu't-Tabiûn Dönemi

Tabiîler, sahabilerin tedrisatından geçmiş, onlarla birlikte bulunmuş ve ilim almış kimselerdir.⁴¹ Sahabilerle tabiîler devrini net olarak ayırmak güçtür. Çünkü her iki tabakadan olup birbirlerinin zamanlarında yaşayanlar olmuştur. İki devri birbirinden ayırmanın güçlüğüyle birlikte genelde dört halife zamanında yaşayanlar sahabeden, Emevilerin hâkim olduğu dönemlerde yaşayanlar tabiûndan sayılır.⁴²

Özellikle dört halife devri ve sonrasında İslami fetihler çoğalmış ve Müslümanlara ait topraklar artmıştı. Bu fetihler sonrasında sahabilerden birçoğu yeni kazanılan topraklara giderken kendileriyle birlikte oralara İslam'ın ilkelerini ve ilimlerini de götürmüşlerdir. Onlar ve onların tedrisatından geçen tabiîler bulundukları

³⁷ Zehebî, I, s. 47.

³⁸ Zekerîya Pak, "Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri (Taberi Öncesi)", *"Tefsir El Kitabı"*, (Ed. Mehmet Akif Koç), 1. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 135-171.

³⁹ Zehebî, s. 49.

⁴⁰ Güngör, s. 72.

⁴¹ Arif Ulu, "Tâbiûn", DİA, İstanbul, 2010, XXXIX, s. 328.

⁴² Güngör, s. 80.

yerlerde ilmi faaliyetleri devam ettirmişler, bunun sonucunda farklı medreseler ve merkezler ortaya çıkmaya başlamıştır. İbn Abbas Mekke’de, Ubey b. Ka’b Medine’de ve İbn Mesud Irak’ta tefsir medreselerinin kurulmasına öncülük etmiştir.⁴³ Tabiûn neslinin âlimleri, tefsir yaparken Kur’ân, Sünnet ve sahabe kavillerinin desteğiyle birlikte ayetlerin sebab-i nüzulünü, hükümlerin hikmetini, amaçlarını, kelimelerin ve cümlelerin yapılarını dikkate alarak içtihatlarında bulunmuşlardır.⁴⁴

Tabiûndan sonra gelen devir tebeu’t-tabiîn dönemi olarak adlandırılır. Bu dönem de net çizgilerle tabiûn devrinden ayrılamazsa da takriben Emevilerin sonları ile Abbasilerin hüküm sürmeye başladığı döneme tekabül etmektedir. Yapılan çalışmalarda dört halife dönemini yeniden canlandırma amaçlanmış ve bu çabalar sonucunda müstakil tefsirler ortaya çıkmaya başlamıştır.⁴⁵

Tabiûn döneminde genellikle hoca ve bölgeye göre değişen gruplaşma tebeutTabiûn döneminde istinbat yöntemine ve üslubuna dayanan farklılıklara dönmüştür. Bu dönüşümün neticesinde fıkha ağırlık veren medreseler ve mezhepler ortaya çıkmıştır. Bu süreçten sonra siyasi ve itikadi grupların düşünceleri tefsirlere yansımıştır. Bununla birlikte sadece ahkâm ayetlerini ele alan Fıkhî tefsirler mahiyetindeki eserler yazılmaya başlanmıştır.⁴⁶

1.1.2.3. Fıkhî Tefsirler

Ahkâmü’l-Kur’ân’a dair ilk eserin Şâfiî tarafından hazırlandığı kabul edilir. Ancak Şâfiî’ye nispet edilen ve bugün elimizde matbu halde bulunan “Ahkâmü’l-Kur’ân” eserin orijinali değildir. Bu eser kendisinden 254 sene sonra vefat eden Beyhakî tarafından Şâfiî’den gelen rivayetler toplanmak suretiyle telif edilmiş ve Şâfiî’ye nispet edilmiştir.⁴⁷

Ahkâmü’l-Kur’ân’a dair yazılan ilk eserin Şâfiî’ye ait olduğunu söyleyenler olduğu gibi, ahkâm ayetlerine has yazılan ilk tefsirin Mukâtil bin Süleyman’ın “Tefsîru Hamsi Mieti Ayetin Mine’l-Kur’ân” adlı eseri olduğu da kabul edilmiştir. Mukâtil b.

⁴³ Mennâ’ Halîl Kattân, Mebahis fi Ulumi’l-Kur’an, 3. Baskı, Mektebetü’l-Mearif, Riyad, 2011, s. 349.

⁴⁴ Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, s. 469.

⁴⁵ Güngör, s. 92.

⁴⁶ Güngör, s. 96.

⁴⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, Ahkâmü’l-Kur’an, thk. Abdulgani Abdulhalık, 2. Baskı, Mektebetü’l-Hâncî, Kahire, 1994, I, s. 19.

Süleyman'ın bu eseri ilk derli toplu ahkâm tefsiri olmasıyla ve fikhın tedvininden ve mezheplerin teşekkülünden önce yazılması dolayısıyla ayrı bir öneme sahiptir.⁴⁸ Ayrıca bu konuda yazılan ilk eserin Kelbî'nin Ahkâmü'l-Kur'ân'ı olduğu, ancak bu eserin elimizde bulunmadığı da söylenmiştir.⁴⁹

Sonraki süreçte hemen her mezhep mensubu iddialarını ispat etmek ve anlayışını kuvvetlendirmek için ahkâmü'l-Kur'ân adını verdikleri fikhî tefsir mahiyetinde eserler yazmıştır.⁵⁰ Bu minvalde eser yazanlar ise Şâfiîlerden Şâfiî ve Kiyâ el-Herrâsî, Hanefilerden Ebû Bekir Râzî, Cessâs, Malikilerden Kadî İsmail el-Cehdamî, Ebû'l Fadl Bekr el-Kuraşî, İbn'ül-Arabî el-Meâfirî ve İbnü'l Feres el-Gırnâtî, Hanbelilerden Ebû Ya'la el-Ferrâ gibi âlimlerdir.⁵¹ Son zamanlarda ise Sıddîk Hasan Han, Konyalı Mehmet Vehbi Efendi, Muhammed Ali es-Sâyis, Muhammed Ali es-Sâbûnî ve Celal Yıldırım gibi âlimler bu alanda eserler yazmıştır.⁵²

Fikhî tefsirlerin; ilim talep edenler için nassların delalet yönleri ve hüküm çıkarmanın keyfiyeti bakımından pratik örnek sağlaması, mezheplerin kendi görüşlerini destelemek maksadıyla ahkâm ayetlerini delil olarak getirme şeklini göstermesi, taassuba düşenlerin veya ondan uzak duranların tespitinin yapılmasına olanak vermesi gibi birçok faydası vardır.⁵³

Bu tefsirler İslam'ın ilk membaı Kur'ân'ın içerdiği uygulamaya yönelik hükümlerini, ilke ve prensiplerini izah ederek ve uygulama şeklini de göstererek kulların hem dünyevi hem de uhrevi hedeflerine ulaşmasını amaçlamıştır. Bu özelliğiyle yani konusu ve amacı ile Fikhî tefsirler, her zaman kendisine ihtiyaç duyulacak kıymetli tefsirlerdir. Çünkü Allah Teâlâ Kur'ân'ı her şeyden önce kendisiyle amel edilsin diye

⁴⁸ Birışık, "Tefsir", s. 289.

⁴⁹ Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kub İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, el-Fihrist, thk. Rıza Teceddüd İbn Ali b. Zeynalabidin el-Hairî el-Mâzindîrî, Marvî Offset, Tahran, 1971, s. 41; Türcan, S. Gezer, S., s. 185.

⁵⁰ Çetiner, s. 551 – 552.

⁵¹ Zerkeşi, s. 262.

⁵² Birışık, "Tefsir", s. 289. Ahkâmü'l-Kur'ân'a dair eserler hakkında geniş bilgi için bkz. Şâfiî, I, Muhammed Zahid Kevserinin takdimi; Bahattin el-jasem, Nur Suresi Bağlamında Ahkâm Ayetlerinin Tefsirlerinde Fikhi Mezheplerin Etkisi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2015, Birinci bölüm; Mevlâ El-Hasen B. El-Hüseyin El-Hayyân, Ahkâmü'l-Kur'ân İlmi: Doğuşu, Gelişimi Ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma, çev. Mustafa Şentürk, Mine Özer, Narin Yavuz, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 22, 2013, s. 457-491; Güngör, s. 122; Gökmenoğlu, s. 210-216.

⁵³ Fatih Sarıgül, "Ahkâm Ayetlerine Verilen Mana Bakımından Cessâs Ve Elmalılı Tefsirlerinin Karşılaştırılması ve Değerlendirilmesi" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2007, s. 9-10.

indirmiştir. Dolayısıyla Kur'ân'ın getirdiği hükümlerle amel edilmesini kolaylaştırmak için yazılan bu tefsirler büyük önem arz etmektedir.⁵⁴

Ahkâm ayetlerinin tefsirlerine yoğunlaşan ahkâmü'l-Kur'ân eserlerine, teşdîd ve tahfif metoduna dair verilecek örneklerde sıklıkla başvurulacaktır.

Bu çalışmada tespiti yapılmaya çalışılan teşdîd ve tahfif metodunun anlaşılabilmesi için bu metotla ilgili kavramların açıklanması gerekir. Bu bağlamda hüküm, ahkâm, ahkâm ayetleri, ahkâmü'l-Kur'ân ve Fıkhî tefsir kavramlarına yukarıda yer verildi. Bundan sonraki kısımda ise teşdîd ve tahfif kavramlarına, varlıklarının delillerine ve hikmetlerine yer verilecektir. Sonrasında ise hükümlerin inişinde daha önce tespit edilen metotlar işlenecek ve bunların teşdîd ve tahfifle benzerlik ve farklılıklarına değinilecektir.

1.2. TEŞDÎD VE TAHFÎF KAVRAMLARI

Çalışmamızın bu kısmında, ortaya konmaya çalışılacak teşdîd ve tahfif metodunun kavramlarına, delillerine ve hikmetlerine yer verilecektir.

1.2.1. Teşdîd Kavramı

Teşdîd, sözlükte “güçlendirmek, sağlamlaştırmak,”⁵⁵ “ağırlaştırmak, arttırmak, abartmak,”⁵⁶ “cesaretli olmak, kalbi sabit olmak, cimri olmak”⁵⁷ gibi anlamlara gelen “شد” kökünden türetilmiştir. Bu kelime “hastalığın artmasını, nehrin taşmasını, fiyatların yükselmesini⁵⁸, rüzgârın şiddetlenmesini ve azabın şiddetini”⁵⁹ ifade etmek için de kullanılmaktadır. Teşdîdin terim anlamı ise kullanıldığı ilim dalına göre farklılık göstermektedir. Söz gelimi kıraat ilminde bir harfin şeddeli okunması veya tahfif yapmama olarak tanımlanırken cerh ve tadil konusunda raviler hakkında katı ve tavizsiz

⁵⁴ Yerinde, s. 8.

⁵⁵ İbn Manzûr, III, s. 232.

⁵⁶ Zeyyât ve diğerleri, s. 475.

⁵⁷ Zebîdî, VIII, s. 244; İsfahânî, s. 259.

⁵⁸ Zeyyât ve diğerleri, s. 475.

⁵⁹ İsfahânî, s. 259.

bir tavır sergileyen muhaddisler için kullanılmaktadır.⁶⁰ Şiirde teşdîd, “arûz vezninde şeddesiz bir harfî ölçü gereği şeddeli olarak kullanmaktır.”⁶¹ Tefsir alanında ise daha çok kıraatte kullanılan harfî şeddeli okuma anlamıyla kullanılır ve ayetlerin tefsirleri yapılırken sıklıkla bu kavrama başvurulur. Çünkü ayetin okunuş şekli çoğu zaman anlama doğrudan etki etmektedir.

Tefsirde ve diğer ilimlerde nasıl kullanıldığına yer verildikten sonra teşdîdi farklı bir yaklaşımla elen bu çalışmada ise teşdîd, İslam’ın getirdiği hükümlerde kolay ve hafif olandan zor ve şiddetli olana geçişi ifade etmektedir. Bir başka ifade ile sonradan gelen hükmün ilk gelen hükme nispetle daha zor ve şiddetli olduğu durumları ifade etmede kullanılan bir kavram olan teşdîdin zıttı ise tahfiftir.

Teşdîdin mevcudiyeti konusu âlimler tarafından pek ihtilaf olmadan kabul görmekte⁶² ve İsrâoğullarına emredilen ineği kesme olayında aşırılıklarından dolayı verilen hükümlerde, içkinin ve faizin haram kılınışındaki hükümlerde, mirasın taksimatı konusundaki hükümlerin konuluşunda var olan teşdîd örnek olarak zikredilmektedir.

1.2.2. Tahfif Kavramı

Tahfif, sözlükte “hafif olmak, zayıf olmak, hafife almak, korku ve cehalete sürüklemek, basitlik, kolaylaştırmak, rahatlamak ve azalmak”⁶³ gibi anlamlara gelen “خف” kökünden türetilmiştir. Ayrıca bireyler için kullanıldığında “malı azaldı, fakirleşti”⁶⁴ veya “kararsız, aceleci ve değişken oldu”⁶⁵ manasında, herhangi bir kavmin

⁶⁰ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Ebi'r-Rızâ el-Hamevî el-Halebî, el-Kavâ'id ve'l-İşârât fi Usûli'l-Kırâ'ât, thk. Abdülkerîm b. Muhammed Hasan Bekkâr, 1. Baskı, Dârü'l-Kalem, Dimaşk, 1986, s. 47; Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî el-Farîkî ed-Dimaşkî, Erba'u Resâ'il fi Ulûm'i'l-Hadis Zikrû Men Yu'temedu Kavluhu fi'l-Cerh ve't-Ta'dîl, thk. Abdulfettah Ebû Gûdde, 5. Baskı, Dârü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 1990, s. 171; Ebû Amr Takıyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsa İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, Ulûmü'l-Hadîs, thk. Nurettin İtr, 21. Baskı, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 2015, s. 107; İsmail Lütî Çakan, Hadîs Usûlü, 29. Baskı, İfav Yayınları, İstanbul, 2012, s. 80; Abdullah Aydın, Hadîs İstılahları Sözlüğü, 9. Baskı, İfav Yayınları, İstanbul, 2016, s. 232; Fikret Özçelik, İbn Ebî Hâtim er-Râzî ve Cerh ve Ta'dîl'deki Metodu, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2017, s. 271.

⁶¹ Yekta Saraç, Eski Türk Edebiyatına Giriş: Biçim ve Ölçü, 1. Baskı, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2011, s. 108.

⁶² Bazı Zahirî ve Şâfiî âlimleri şeriatin tahfif eksenli olduğuna dayanarak teşdîdi kabul etmemektedir. Bkz. Tûfî, II, s. 302.

⁶³ İbn Manzûr, IX, s. 79-80.

⁶⁴ Ebû Nâsr İsmâil b. Hammad el-Cevherî, Sihâh Tâcü'l-Lüga ve Sihahî'l-Arabiyye, thk. Ahmet Abdulgafûr Attâr, 2. Baskı, Dârü'l-İlm li'l-Melayîn, Beyrut, 1979, IV, s. 41.

⁶⁵ İsfahânî, s. 158.

kendisi için kullanıldığında “hızlıca gittiler”, “güç ve sayı bakımından zayıfladılar”⁶⁶ anlamında, kavmin hayvanları için kullanıldığında ise “zayıf ve yaşlı hayvanlara sahip oldular”⁶⁷ anlamında bu kelimeye yer verilmektedir.

Tahfifin ıstılahtaki anlamı da teşdîdde olduğu gibi kullanıldığı ilim dallarına göre farklılık göstermektedir. Kıraatte “herhangi bir harfî şeddesiz okumak veya iki hemze yan yana geldiğinde ikinci hemzenin ‘hâ’ harfine yaklaştırılarak okunması (teshil)”⁶⁸, şiirde ise “vezin gereği şeddeli bir harfî şeddesiz okumak demektir.”⁶⁹ Sarf ilminde, “hemzenin tahfifi için kullanılır. Hemzenin tahfifi ise onun kalbiyle (değiştirilmesiyle), hazfiyle (silinmesiyle) veya iskânıyla (sukunlu hâle getirilmesiyle) meydana gelir.”⁷⁰ Tefsir ilminde ise kıraat ilminde verilen tariflerden “herhangi bir harfin şeddesiz okunması” tarifinde yer aldığı şekliyle kullanılır.

Bu çalışmada tahfif, “İslam’ın getirdiği hükümlerde zor ve şiddetli olandan kolay ve hafif olanlara geçişi” ifade etmektedir.⁷¹ Bir başka ifade ile sonradan gelen hükmün ilk gelen hükme nispetle daha kolay ve hafif olduğu durumları ifade etmede kullanılan bir kavramdır. Tahfifin zıttı ise teşdîddir.

Tahfife verilebilecek örnekler teşdîd için verilebilen örneklerden daha fazladır. Bunun sebebi İslam’da hükümlerin konmasında tahfifin esas alınmasıdır. Ancak tahfifin esas olması teşdîd içeren hükümlerin konmasına engel değildir. Hükümlerin konmasında tahfife “kıblenin değiştirilmesi”, “gece namazının nafilaya dönüşmesi”, “Hz. Peygamber’e soru sorulmadan önce verilmesi gereken sadaka zorunluğunun kaldırılması”, “Müminlerin içlerinden geçirdiklerinden de sorumlu olmaları hükmünden sadece yaptıklarından sorumlu olması hükmüne geçilmesi”, “yirmiye karşı iki yüz kişiyle savaşma emrinden yüze karşı iki yüz, bine karşı iki bin kişiyle savaşma emri” gibi örnekler verilebilir.

⁶⁶ Fîrûzâbâdî, s. 484.

⁶⁷ İbn, IX, s. 80; Fîrûzâbâdî, s. 484.

⁶⁸ İbn Ebî’r-Rızâ, s. 47.

⁶⁹ Saraç, s. 107.

⁷⁰ Muhammed A’lâ b. Alî b. Muhammed Hâmîd et-Tehânevî el-Fârûkî, Keşşâfü Istılâhâtî’l-Fünûn ve’l-Ulûm, thk. Refik el-Acem, Alî Dahrûc, 1.Baskı, Mektebetü Lübnân Naşîrûn, Beyrût, 1996, I, s. 397.

⁷¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, Ahkâmü’l-Kur’ân, thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî, Dârü İhyai’t-Türâsî’l-Arabî, Beyrut, 1996, (Ahkâmü’l-Kur’an), III, s. 127; Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzî, Zâdü’l-Mesîr fi İlmi’t-Tefsir, 1. Baskı, Mektebetü’l-İslâmî, Darü İbn Hazm, Beyrut, 2002, (Zâdü’l-Mesîr), s. 274; Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf b. Alî b. Yusuf b. Hayyân el-Endelüsî, el-Bahrü’l-Muhîr, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcut, Ali Muhammed Muavviz, 1. Baskı, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1993, III, s. 237.

1.2.3. Teşdîd ve Tahfîfin Delilleri

İslam'ın getirdiği hükümler içerdiği zorluk bakımından teşdîd ve tahfîf olarak iki kısma ayrılır. Teşdîd ve tahfîf arasında herhangi bir orta yol yoktur. İslam ahkâmında mutlak anlamda tahfîf olacaktır diye bir kaide de yoktur. Öyle bir kaide olsa ahkâmın tamamının ortadan kalkması gerekirdi. Ancak böyle bir şey vuku bulmamıştır. Bunun sebebi ise teklifin bizatihi teşdîd içermesidir. Bununla birlikte ahkâmın mutlak teşdîd eksensiz olduğu da söylenemez. Sonuç olarak söylenebilecek şey hem teşdîd hem de tahfîf özelliğini taşıyan hükümlerin varlığıdır.⁷²

Hükümlerde teşdîdin veya tahfîfin olduğuna dair deliller Kur'ân'da, Hadis'te ve âlimlerin sözlerinde yer almaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de hükümlerin teşdîd veya tahfîf içerdiğine dair deliller şöyle sıralanabilir:

“Allah sizin için zorluğu istemez kolaylığı diler.”⁷³

“Allah sizden (yükümlülükleri) hafifletmek istiyor. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır.”⁷⁴

“Peygamber onlara iyiliği emreder, kötülükten nehyeder, güzel ve temiz olan şeyleri helal, çirkin ve pis olanları da haram kılar. Ağırıklarını kaldırır ve zincirleri çözer.”⁷⁵

Allah Teâlâ yarattığı kulların zaafiyetlerini ve zayıflıklarını çok iyi bilmektir. Bu zayıflıkları ve zaafıları bildiği için de onlara yapabilecekleri ve kaldırabilecekleri kadar yükümlülük vermiştir. Bu minvalde önceki ümmetlerde yer alan birçok zorluk konusunda tahfîfe gidilmiştir. Bu kolaylıkların en önemlilerinden biri de Allah'a karşı itaatsizlikte ve ona muhalefet edildiğinde toplu bir helakin gelmemesidir.⁷⁶

“O sizi seçti ve din konusunda güçlük yüklemedi.”⁷⁷

Bu ayette ise tahfîfe doğrudan değil de dolaylı olarak işaret vardır. Allah'ın hafifletme ve kolaylaştırma dilemesi bir anlamda hükümlerdeki zorluğun kaldırılmasını dilemesidir. Burada zikri geçen kolaylıktan kastın, tüm hükümlerin zahmetsiz ve

⁷² Şâtîbî, VI, s. 278.

⁷³ Bakara: 1/185.

⁷⁴ Nisa: 4/28.

⁷⁵ A'râf: 2/157.

⁷⁶ Mâtûridî, III, s. 174.

⁷⁷ Hac: 22/78.

meşakkatsiz bir hale gelmesinin olmadığı da aşikârdır. Zorluğunun ve meşakkatin tamamen ortadan kalkması mümkün olmadığına göre bahsedilen kolaylık veya kolaylaştırma tahfife işaret etmektedir.

*“Ey iman edenler! Açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek ve sıkıntıya girmenize neden olacak şeyler hakkında soru sormayın. Kur’ân’ın (vahyin) inmeye devam ettiği zamanda sorduğunuzda size açıklanır. Allah sizleri onlardan sorumlu tutmamıştır. (Çünkü o) Çok bağışlayıcı, merhametli ve kullarına kolaylaştırandır.”*⁷⁸

*“Allah sizin için zorluğu dilemez. Ancak sizi temizlemek ve üzerinizde nimetini tamamlamak ister ki ona şükredesiniz.”*⁷⁹

Bu ayetlerde ise Allah’ın kulları için hafifletme istediği ve zorluk istemediği belirtilmektedir. Zorluğu istememekte ancak var olan meşakkatin hikmetine de yer verilmektedir. Buradan anlaşılan ise İslam ahkâmında zorlukların var olduğu ancak varlığının da birçok sebebinin olduğudur. Hükümlerde meşakkatlerin olmasının bizatihi zorluk, sıkıntı verme maksadı taşımadığı aksine kulların temizlenmesi ve Allah’ın nimetini tamamlaması için konulduğu ifade edilmektedir.

*“Allah, sizdeki zayıflığı bildiği için hükümde tahfife gitti.”*⁸⁰

Burada “hükümü hafifletti” ifadesinden önceki hükmün sonra gelen hükme nispetle daha zor olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla burada tahfif söz konusudur. Daha genel bir anlayışla bu ifadeden, hükümlerde zorluğun ve kolaylığın olabileceği anlaşılmaktadır.

*“Her zorlukla beraber bir de kolaylık vardır.”*⁸¹

Bu ayet doğrudan hükümlerin zorluğu veya kolaylığı ile alakalı olarak inmemişse de kendisinden çıkarılabilecek ilke ve prensipler düşünüldüğünde şöyle bir sonuca ulaşılabilir: Hükümlerdeki teşdîdde dahi mutlaka zorluklarla birlikte gelen kolaylıklar olacaktır.

Teşdîd veya tahfife delil olarak zikredilen ayetlere sebep-i nüzul ve siyak itibarıyla bakıldığında doğrudan teşdîd veya tahfif için geldiği söylenemez.⁸² Ancak

⁷⁸ Mâide: 5/101. Bir sonraki ayette ise önceki kavimlerden örnek vermiş ve onlardan ibret alınmasını istemiştir: “Sizden önceki topluluklar da buna benzer sorular sormuştu ancak sonradan (sorularının getirdiği sorumlulukları yapmamaları nedeniyle) inkâr ettiler ve küfre düştüler.”. Mâide: 5/102.

⁷⁹ Mâide: 5/6.

⁸⁰ Enfâl: 8/66.

⁸¹ İnşirah: 94/5-6.

“sebebin hususiliği hükmün umumiliğine engel değildir” kaidesinden hareketle ve Kur’ân’a bütüncül bir bakışla incelendiğinde şöyle bir neticeye varılabilir: İslam dini birtakım ilke ve prensipler ortaya koymuştur. Bu ilkelerden biri de kolaylık ilkesidir. Bu ilkeye göre hükümlerde kolaylaştırma esastır.⁸³ İslam dininin koyduğu kolaylık ilkesinin yanında bir de maslahat ilkesi vardır. Maslahat ilkesinin temeli kulların yararına uygun olan hükümlerin gelmesine dayanır. Bu noktada bazen maslahat ilkesi ile kolaylık ilkesi karşı karşıya gelebilir. Bu durumda maslahat ilkesine göre hareket edilir ve zor da olsa meşakkat de içerse maslahata uygun olan hüküm uygulanır. Çünkü kolaylık ilkesi her zaman kolaycılığa gitmek anlamına gelmediğinden bazen bu ilke uygulanmayabilir.

Hükümlerde teşdîd ve tahfîfin varlığına dair hadisler de varit olmuştur. Bu hadislerden bazıları şöyle zikredilebilir:

“Din kolaylıktır. Her kim bu dinde zorluğa gitmeye çalışırsa din onu mağlup eder (amelde kolaylığa ve orta yola sevk eder). Doğru yoldan gidin ve neticesini düşünerek sevinin. Seher vaktinden, akşam ve gecenin bir kısmından faydalanın (ibadetlerinizle yardım isteyin).”⁸⁴

“Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin, nefret ettirmeyin.”⁸⁵

“Allah beni zorba ve inatçı biri olarak göndermedi. Bilakis kolaylaştırıcı bir eğitimci olarak gönderdi”⁸⁶

“Allah size bazı şeyleri farz kılmıştır onları zayi etmeyin. Sizlere bazı sınırlar koymuştur bu sınırları aşmayın. Bazı şeyleri de yasaklamıştır o yasakları delmeyin. Birtakım şeyler hakkında unutmasından değil rahmet (kolaylık, tahfif) olsun diye herhangi bir şey söylememiştir. Onları Rabbinizden size verilmiş bir lütuf olarak alın ve kendi kendinizi zora koymayın.”⁸⁷

⁸² Muhammed b. Yûsuf b. Âsâ b. Sa-âlih el-Hafî el-Adevî et-Tafeyyîş, Himyânü’z-Zâd ilâ Dâri’l-Meâd, thk. Abdulhafîz Şilbî, 2. Baskı, Vizâretü’t-Türâsî’l-Kavmî ve’s-Sekâfî, Âmmân, 1983, IV, s. 505.

⁸³ Kurtubî, VI, s. 246; Ebû’l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî İbn Cüzey, et-Teshîl li-Ulûmi’t-Tenzîl, thk. Muhammed Salim Haşim, 1. Baskı, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1995, I, s. 186.

⁸⁴ Buhârî, İman 29.

⁸⁵ Buhârî, Edeb 80.

⁸⁶ Müslim, Talak 29.

⁸⁷ Ebû’l-Hasen Âlî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, es-Sünen, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcut, Ali Muhammed el-Muavviz, 1. Baskı, Dârü’l-Mârifet, Beyrut, 2001, Sayd, Zebaih ve Et’ime 104, III, s. 557.

Bazı hükümlerin açıklanmaması veya serbest bırakılması da tahfif olarak ele alınabilir. Herhangi bir hüküm hafif de olsa bizatihi sorumluluk ve zorluk barındırmaktadır.⁸⁸ Dolayısıyla herhangi bir hükmün verilmemesi de tahfife delalet etmektedir ki hadiste “rahmet olarak” kaydından da anlaşılabilir. Hakkında tahfif ve rahmet olarak herhangi bir hüküm inmeyen konularda soru sorulmaması da istenmiştir. Çünkü hakkında hüküm olmayan bir konuda soru sormak, cevap şari’ tarafından verileceği için büyük ihtimalle sorumluluklar doğuracaktır. Nitekim hem Allah Teâlâ hem de Hz. Peygamber bu konuda birtakım uyarılarda bulunmuştur.

*“Ey iman edenler! Açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek ve sıkıntıya girmenize neden olacak şeyler hakkında soru sormayın. Kur’ân’ın (vahyin) inmeye devam ettiği zamanda sorduğunuz zaman size açıklanır. Allah sizleri onlardan sorumlu tutmamıştır. (Çünkü o) Çok bağışlayıcı, merhametli ve kullarına kolaylaştırandır.”*⁸⁹

Bu ayetten hemen sonraki ayette de önceki ümmetlerin bu konudaki davranışını örnek olarak vermiştir:

*“Sizden önceki topluluklar da buna benzer sorular sormuştu ancak sonradan (sorularının getirdiği sorumlulukları yapmamaları nedeniyle) inkâr ettiler ve küfre düştüler.”*⁹⁰

“Kendinizi teşdide (sıkıntı ve zorluğa) sokmayın. Zira böyle yaparsanız daha çok teşdide uğratılırsınız. Nitekim sizden önce bazı topluluklar kendilerini zora/teşdide soktular ve bu yaptıklarından dolayı Allah da onları daha çok zorluğa/teşdide soktu.”⁹¹

“Sizden öncekiler çok soru sormaları ve peygamberlerine karşıtlıkları sebebiyle helak oldular.”⁹²

Bu uyarılara teşdîd ve tahfif açısından bakıldığında çok ve gereksiz soru sormanın şari’in, tahfifi teşdîde dönüştürmesine neden olduğu anlaşılmaktadır. Bu şekilde kulların kendini teşdîde götürme çabasına önceki ümmetlerden ve Hz. Peygamber’in ümmetinden birer örnek verilebilir: Önceki ümmetlerden İsrailoğullarına Allah Teâlâ inek kesmelerini emretmiş ancak onlar emri hemen uygulamak yerine gereksiz sorular sorarak kendilerine verilen hükmün ağırlaşmasına neden olmuşlardır.

⁸⁸ Cessâs, Fusûl, s. 224.

⁸⁹ Mâide: 5/101.

⁹⁰ Mâide: 5/102.

⁹¹ Ebû Dâvûd, Edeb 52, s. 532.

⁹² Müslim, Hac 412.

Nitekim Hz. Peygamber bu olayın açıklamasında şöyle buyurmuştur: “Onlar (emri uygulama konusunda ağırdan almak ve gereksiz sorular sormak suretiyle) ağırdan aldıkları için Allah onlara (hükümü) ağırlaştırdı.”⁹³

Hz. Peygamber’in ümmetinde ise hacc farz kılındığı zaman sahabilerden biri “Her sene mi?” şeklinde soru sormuş ve üç kez sorusunu tekrarlamasına rağmen kendisine cevap verilmemesinin sonunda Hz. Peygamber “Evet deseydim her sene farz olacaktı ve siz buna güç yetiremeyecektiniz” şeklinde cevap vermiştir.⁹⁴ Bir başka örnekte ise yine sahabilerden bazıları kendilerini teşdide götürecek şeylere niyetlenmiş ancak Hz. Peygamber’e durum iletildiğinde hemen onları vazgeçirmiş, önceki ümmetlerin kendilerini teşdide götürmelerinden dolayı Allah’ın onları daha çok teşdide uğratmasını hatırlatarak kendilerini zora sokmamalarını tavsiye etmiş ve sünnetinden ayrılanların kendisinden (İslam’dan) olmadığını belirtmiştir.⁹⁵

Verilen örneklerde önceki ümmetlerin kendilerini hükümlerde teşdide götürmeleri sonucunda birçok sıkıntılara girdikleri, bazılarının da küfre düştükleri, Hz. Peygamber’in ise hikmetli davranışı neticesinde ümmetinin benzer bir teşdide uğramasından kurtulduğu söylenebilir.

Teşdid ve tahfifin varlığına bir başka delil ise âlimlerin neshin bedelle veya bedelsiz olması konusunda tartışırken ortaya koydukları argümanlarıdır. Nesh olayında nasihin nasıl gelebileceği konusu üç kısımda işlenmiştir. Birinci kısım nasihin bedelsiz gelmesi, ikinci kısım nasihle mensuhun aynı seviyede olmasıdır. Bu iki kısımda ihtilaf yoktur. Üçüncü kısım ise mensuhun tahfif nasihin teşdid içermesidir. Asıl tartışmanın olduğu kısım burasıdır. Bazı âlimler bu kısmı kabul etmezken âlimlerin kahir ekseriyeti kabul etmiştir.⁹⁶ Bu çalışma için önemli olan, tartışmalarda hangi tarafın haklı olduğu değil, her iki tarafın da sunduğu delillerin hepsinde hükümlerin teşdid veya tahfif içerdiğini dile getirmeleridir. Dolayısıyla hükümlerde teşdidin veya tahfifin varlığı konusunda fikir birliği oluşmuştur denebilir. Çünkü bu tartışmalar yapılırken taraflardan

⁹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsa el-Mürrî el-Kurtubî İbn Ebû Zemenîn, Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim, thk. Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ukkâşe, Muhammed b. Mustafa el-Kenz, 1. Baskı, el-Fârûk'ul-Hadîse, Kâhire, 2002, I, s. 150.

⁹⁴ Müslim, Hac 412.

⁹⁵ Bûhârî, Nikâh 1; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nisâbü'rî, el-Keşf ve'l-Beyân, thk. Ebû Muhammed b. Aşur, 1. Baskı, Dârü l-Hyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 2002, IV, s. 101.

⁹⁶ Ebû'l-Hasen Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Sâlebî el-Âmidî, el-İhkâm fî Usulî'l-Ahkâm, thk. Abdurrezzak Afifi, 1. Baskı, Darü's-Samî'i, Riyad, 2003, III, s. 170.

herhangi birisi teşdîd veya tahfîf için, “hükümlerin böyle bir ayrıma tabi tutulması doğru değildir” şeklinde bir delil öne sürmemiştir.

Birçok müfessir, “Biz bir ayeti nesh eder veya unutturursak onun benzerini veyahut daha hayırlısını indiririz” ayetinin tefsirini yaparken daha hayırlısının ne olduğu ile ilgili açıklamalarında tahfîfe değinmiştir. Müfessirler farklı değerlendirmelerde bulunmalarına rağmen daha hayırlı olanın tahfîf veya maslahat çerçevesinde olduğu sonucuna varmıştır.⁹⁷

Hükümler arasında teşdîd ve tahfîfin delillerinden bir başkası ise hükümlerin zorluk açısından aynı seviyede olmalarının mümkün olmamasıdır. Hükümler, zorlukta eşit değilse ve aynı anda da inmemişlerse aralarında mutlaka bir sıralama vardır denebilir. Bu sıralamada ikinci hüküm ilk hükme nispetle daha kolaysa tahfîf, daha zorsa teşdîd var demektir.

1.2.4. Teşdîd ve Tahfîfin Hikmetleri

Allah Teâlâ tüm işlerinde hikmetlidir. Allah’ın hakîm sıfatının önemine binaen Kur’ân’da doksan yedi yerde geçen hakîm kelimesi doksan birinde Allah’a nispet edilmiştir. Aynı zamanda onun doksandokuz güzel isminden biridir. Mâtûrîdî, Eş’arî, ve Gazzâlî gibi önde gelen âlimler başta olmak üzere hemen hemen tüm âlimler Allah’ın hakîm vasfı üzerinde sıkıkla durmuştur.⁹⁸ Hükümler indiği zaman kullar o hükümlerin gereğini yapmakla mükellef olduğu için yapılarına uygun bir sıralama ile konulması da onun hikmetinin bir gereğidir. Mükelleflerin içtimai, siyasi, ekonomi alanlarındaki durumları burada önemli rol oynarken en önemli durum ise onların psikolojik açıdan nasıl olduklarıdır. Eğer onların içinde bulundukları bu durumlar göz ardı edilirse hikmetsiz davranılmış olunur ve muhtemelen mükellefler de oradan uzaklaşmaya başlar. Bu sebeple Şari hükümleri koyarken mükelleflerin yeni gelen hükümleri kabul edeceği ve uygulayacağı şekilde koyar.⁹⁹ Ancak onların geliştirilmesi gereken yönlerini geliştirmeyi onlar için zor da olsa ihmal etmez.

⁹⁷ Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'an, I, s. 73.

⁹⁸ Bekir Topaloğlu, “Hakîm”, DİA, İstanbul, 1997, XV, s. 181-182.

⁹⁹ Turan, III, s. 107.

Teşdîd-tahfif metodunda herhangi bir konuda iki ayrı hüküm getiren ayetlerden, sonra inenin -son bir düzenleme getirme maksadının net olarak anlaşıldığı haller dışında- önceki ayetle gelen hükmün yürürlüğüne son verdiğini kabul etmekten ziyade, bahsi geçen ayetlerin kendi şartlarınca geçerli olduğunu, hangi ayetin indiği durumlar varsa onun getirdiği hükmün tatbik edilmesi gerektiğini, dolayısıyla şartlara ve zamana göre uygun olanın uygulanabileceğini, şartları oluşmayanların ise artık uygulanmayacağını kabul etmek daha uygun görülmektedir.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadreddin Gümüş, Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2017, I, s. 179.

1.2.4.1. Teşdîdin Hikmetleri

Şarının kullarına hükümler koyarken izlediği metotlardan teşdîdin birçok hikmeti sayılabilir:

- a) Kullarda evreni, eşyayı ve varlık sebeplerini anlamlandıracak, kavrayacak ve yorumlayacak kapasitelerinin oluşmasına vesile olur.
- b) Rehavetten, tembellikten, bıkkınlıktan kurtulup harekete, çalışkanlığa ve tüm işlerini büyük bir heyecanla yapmalarına olanak sağlar.
- c) Teşdîd sayesinde kullar kendilerine verilen kolaylıkların kıymetini ve ne kadar büyük nimetlerin verildiğini anlar. Sonrasında da Allah'ın emir ve yasaklarına, hükümlerdeki kolaylığın bilincine vardığı için içtenlikle uyar ve onlara sınımsız sarılır.¹⁰¹
- d) İnsanın yapısı genel olarak kolay olandan başlayıp zor olana doğru hareket etmeye meyillidir. İlk zamanlar kolay hükümlerin uygulanması sonrasında gelecek zor hükümler için bir hazırlıktır. Bu hazırlık tamamlanınca yeni gelen hükümler zorluğu artmış olsa da uygulandıkça insana kolay gelmeye başlar.¹⁰²
- e) Sürekli kolay ve tekdüze bir yaşam insanı aynı seviyede bırakacağı için teşdîdin varlığı birçok yönden gelişim için kaçınılmazdır. Spor yapan biri önce kolay ve basit hareketler yaparak başlar sonra kademe kademe artırarak ilerler. Hiç artırmadan her gün aynı şeyi yaparsa herhangi bir ilerleme kaydedemez. Teşdîdin varlığı da müminler için ilerleme vesilesidir.
- f) Kulların aslında ne kadar da aciz olduklarını anlamalarını sağlar. Çünkü insan ancak zorluklarla karşılaştığında ve teşdîd içeren hükümleri uygulamada sıkıntılar çektiğinde nasıl bir acizlik içinde olduğunu anlar.

1.2.4.2. Tahfifin Hikmetleri

Hükümler arasında tahfifin olmasının hikmetleri ise şöyle sıralanabilir:

- a) Kulların zorluk barındıran hükümleri uygulaması ve alışkanlık haline getirmesi sonrasında tahfifin gelmesi onları sevindirir.

¹⁰¹ Turan, III, s. 134.

¹⁰² Turan, III, s. 108.

b) Hedeflenen şeylerin hâsıl olduğu hükümlerdeki tahfif, farklı hedefleri gerçekleştirmek için gelecek başka hükümlere yer açar.

c) Hastalandıktan sonra iyileşen, fakirliğinden sonra zenginleşen, susuzluktan sonra kana kana su içen, açlıktan sonra tokluğa ulaşan, korkudan sonra güvene ulaşan kişi nasıl rahatlama ve huzur buluyorsa hükümlerde de zorluklardan sonra gelen kolaylıkta o rahatı ve huzuru bulur.¹⁰³

d) Tahfif, Allah'ın kullarına olan rahmetinin ifadelerinden biridir. Kullar da kendilerine gösterilen bu rahmetten dolayı ona şükrederek koyduğu hükümleri rahatlıkla uygular.

e) Hükümlerde tahfife gidilmesinin hikmetlerinden biri de kullara verilen nimetlerin kıymetinin daha iyi anlaşılmasının sağlanması ve maksadın hâsıl olmasının ardından müminlere bir süreliğine yasaklanan nimetlerden tamamen mahrum bırakılıp onların dinden uzaklaşmalarına sebep olmamaktır.

Teşdîd ve tahfif kavramları, varlığının delilleri ve hikmetleri açıklandıktan sonra bu iki kavramla ilintili olan Azimet, ruhsat, tedricilik ve nesih kavramlarının incelenmesine geçilebilir.

1.3. AZİMET VE RUHSAT KAVRAMLARI

Çalışmamızın önceki kısmında teşdîd ve tahfif kavramlarının tanımlarına, varlıklarının delillerine ve hikmetlerine yer verdik. Bu kısımda ise teşdîd ve tahfif kavramlarıyla birlikte kullanılan azimet ve ruhsat kavramlarına, sonrasında bu çalışmadaki kullanımı itibariyle benzerlik ve farklılıklarına değineceğiz.

1.3.1. Azimet Kavramı

Azimet sözlükte, “güç yetirebilme, güçlülükle de olsa yapabilme, büyük felaket, çetin ve şiddetli olma ve büyük olma”¹⁰⁴ gibi manalara gelen “A-ze-me” kökünden türetilen bir mastardır. Bir şeyin zor olanını, fazla olanını alma veya bir işi büyütme gibi

¹⁰³ Turan, III, s. 108.

¹⁰⁴ Fîrûzâbâdî, s. 1111; Abdülkadir er-Râzî, s. 185.

anlamları da içerisinde barındırır.¹⁰⁵ Ayrıca kesin bir kast sahibi olma ve sabırlı olma anlamı da vardır. Bu kullanımlara örnek olarak şu iki ayet örnek olarak verilebilir: “*O unuttu ve biz onda azm (kararlılık/metanet) göremedik*”¹⁰⁶ bu ayette Hz. Âdem’in yaşadığı uygulamada kararlılığı yoktu anlamında kullanılmıştır. İkinci ayette ise “*Yüksek azim sahibi peygamberlerin sabrettiği gibi sende sabret.*”¹⁰⁷ ifadesi geçmekte ve bununla azm sahibi peygamberlerin özelliğinin sabır olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁸

Terim anlamı ile azimet, “İslam hukukunda hükümlere herhangi bir şey (ârız) bitişmemiş olanları” ifade eder. Serahsî azimetin, sözlük anlamı itibariyle çetin olmak ve güçlük gibi manalara gelen bir kelime ile isimlendirilmesinin temel nedenini, İslam’dan kaynaklanan bir şey olması ve zorluklar içeren hükümleri barındırmasıyla açıklamaktadır. Nitekim ona göre bu tür emirler vermek Allah’ın hakkıdır. Çünkü o ilahımızdır ve biz de onun kullarıyız. Dolayısıyla o, dilediğini emreder dilediğini yasaklar. Bizlerin ise bu emir ve yasaklara uymak suretiyle tam bir teslimiyet içerisinde olmamız gerekir.¹⁰⁹

1.3.2. Ruhsat Kavramı

Ruhsat kelimesi sözlükte “kolaylaştırma, izin verme, fırsat verme, hafifletme”¹¹⁰ manaları ihtiva etmektedir. Kök anlamı itibariyle ucuzlama, fiyatta indirimine gitme gibi anlamlar barındırmaktadır. Bu anlamların hemen hepsi -doğal olarak- diğer kavramlarda olduğu gibi terim anlamına doğrudan veya dolaylı olarak yansımıştır.

Fıkıh usulünde ise ruhsat, “Hükümlerin, kullardaki özörlere binaen geçici ve özür sahibi olanlara özel olarak hafifletilmesidir. Kişilere verilen ruhsatlar onlarda bulunan özörlere göre değişiklik gösterir.”¹¹¹ Ruhsat hakikî ve mecazî olmak üzere iki kısma ayrılır. Ruhsatın bu iki çeşidi de kendi içerisinde ikiye ayrılır. Hakiki ruhsatın kısımları “Haramlığa sebep olan şeyin ruhsatla mübah olması ancak hükmün devam etmesi” ve “Haramlığa sebep olan şeyin haramlığını korurken ruhsatla birlikte gelen

¹⁰⁵ İbn Manzûr, XII, s. 411.

¹⁰⁶ Taha: 20/115.

¹⁰⁷ Ahkâf: 46/35.

¹⁰⁸ Serahsî, I, s. 117.

¹⁰⁹ Serahsî, I, s. 117.

¹¹⁰ İbn Manzûr, VII, s. 40.

¹¹¹ Serahsî, I, s. 117.

hükümdeki mübahlık” şeklindedir. Mecazi ruhsatın kısımları ise “Önceki ümmetlere ağırlık olarak konan birçok hükmün bizlere inmemesi” ve “hükmün sabit kalmasıyla beraber illetin olmamasından kaynaklanan ve ümmetin bir kısmına tanınan bir mübahlık” şeklindedir.¹¹²

Azimet ve ruhsat kavramlarının çalışmamıza konu olmasının sebebi Abdülvehhâb eş-Şa’rânî’nin bu iki kavramı teşdîd ve tahfifle açıklamasıdır. Ona göre azimet teşdîdi ruhsat ise tahfifi ifade eder.¹¹³ Bu kavramlarla ortaya koyduğu ve mîzân yöntemi olarak adlandırdığı metotta azimet ve ruhsatı fıkıh usulünde kullanılan şeklinden farklı ele almıştır. Onun mîzân yönteminde teşdîd imanen ve bedenen güçlü kulları kapsarken tahfif ise bu iki yönden zayıf kulları kapsamaktadır. Kullar her zaman iki durumdan birinde olurlar: Birinci durumda olanlar iman ve beden yönüyle kuvvetli olup teşdîd grubuna girer ve azimetlerle amel etmeleri gerekir. İkinci durumda olanlar ise zayıf olup tahfif grubuna girer ve ruhsatlarla amel edebilirler. Teşdîd grubunda yer alanlara ruhsatla amel etmesi emri veya tahfif grubunda olanlara azimetlerle amel etmesi yönünde herhangi bir emir gelmez. Bu sistem sayesinde aralarında zıtlık görülen hükümlerdeki ayrılıklar, hükümleri farklı gruptan kişilerin uygulamasıyla ortadan kalkmış olacaktır.¹¹⁴

Bu çalışmada ise teşdîd ve tahfif Şa’rânî’nin kullanımından farklı olarak ele alınmaktadır. Bu farklılık şöyle izah edilebilir: Onun sisteminde teşdîd ve tahfif kavramları kullanıldığı zaman esas olan kulların hükümleri uygulamadaki gücüdür. Bir başka ifade ile Şa’rânî çalışmasında teşdidi kuvvet bakımından güçlü olanlar için

¹¹² Serahsî, I, s. 117. Konuyla ilgili örnekler, açıklamalar ve detaylı bilgi için bkz. Debûsi, s. 81; Âmidî, I, s. 175; Sâtîbî, I, s. 464; Abdülkerim ez-Zeydân, el-Vecîz fi usûli’l-Fıkh, 1. Baskı, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 2015, s. 46; Muammer Vural, İslam Hukukunda Azimet ve Ruhsat, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1997, s. 17-105; Sefa Atik, Kulluktaki denge unsuru olarak Azimet ve Ruhsat ilişkisi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ, 2003, s. 8-127.

¹¹³ Şa’rânî, I, s. 98.

¹¹⁴ Şa’rânî, I, s. 62-63. Şa’rânî ortaya koyduğu mîzân prensibini ayet, hadis ve kelam-ı kibarla delillendirmiş ve uygulamasıyla ilgili örnekler vermiştir. Ortaya koyduğu bu prensibe “Mîzânü’l-Kübrâ” adını vermiş ve yazdığı eseri de aynı isimle adlandırmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Şa’rânî, s. 59. Ayrıca bu kitap üzerine yapılmış Türkçe çalışmalar için bkz. Ferhat Gökçe, Hadislerin Anlaşılması ve Yorumlanmasında “Mîzân” Yöntemi, 1. Baskı, Yayınevi Yayıncılık, Ankara, 2012; Aykut Avcı, Fıkî İhtilâflara Tasavvufî bir Bakış Açısı Şa’rânî Örneği, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015; Abdurrahman Caner, Abdülvehhâb eş-Şa’rânî’nin Mîzanü’l-Kübrâ Adlı Eserine Göre Teşdîd ve Tahfif, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bingöl, 2014; Elif Dede, “Meheplerin İhtilaflarını ve Tearuz Eden Ahkâm Hadislerini Uzlaştırma Yönünde İmam Şa’rânî’nin Mizân Prensibi”, 2. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı, Bursa Kitap A.Ş., İstanbul, 2013, IV, s. 957- 971.

kullanırken tahfifi zayıf olanlar için kullanılmaktadır. Bu çalışmada ise teşdid ve tahfif kavramları kullanıldığında hükümlerin barındırdıkları zorluklar ve kolaylıklar kastedilmektedir.

1.4. TEDRİCİLİK KAVRAMI

Tedriç, sülasi bir fiil olan “ترج” kökünden türetilmiş bir isimdir. Kök anlamı itibariyle: “yürümek, yavaş yürümek, yaşlı veya çocuğun yürüyüşü,”¹¹⁵ “ölmek”,¹¹⁶ “parça parça sunmak, sürüklemek, yüksek derece, konum, mertebe”¹¹⁷ gibi anlamlara gelir. Allah için kullanıldığında “kullarını imtihan etmesi veya adım adım azaba sürüklemesi manasında”,¹¹⁸ kitap veya elbise için “dürmek”, rüzgâr için “ağırdan esmek”,¹¹⁹ “insan için ölmek veya nesil bırakmadan ölmek”,¹²⁰ kavimler içinse “soylarının tükendiği”¹²¹ manasında kullanılır.

Tedriciliğin ıstılahtaki anlamı ise “İslam’ın hükümlerinin insanlara peyderpey açıklanması olup hükümlerin insanların içine işlemesi ve gönül rahatlığıyla uygulanması için genellikle anlaşılması ve kabullenmesi kolay olandan zor olana doğru olmuştur.”¹²² Bir başka tanıma göre ise: “İslam hukukunda, özel bir yolla hedeflenen şeye ulaşmak için bir merhaleden başka bir merhaleye geçişi ifade eder.”¹²³ Diğer bir tanımlama ise şöyledir: “Toplumun içtimai, siyasi, kültürel ve özellikle de davranış biçimleri yönlerinden iyileştirilerek Kur’ân’ın getirdiği kaide ve prensiplerin zamanla, ani ve ters bir tepkiye sebep olmayacak bir şekilde peyderpey içlerine yerleştirilmesidir. Bunu sağlarken Hz. Peygamber’in izlediği metot önceki kültür, akide, ibadet ve davranış biçimlerinden bozuk olanları doğru olanlarla tebdîl edip, düzeltilebilecek

¹¹⁵ İbn Manzûr, II, s. 266; Ferâhîdî, VI, s. 78; Zebîdî, V, s. 553, İsfahânî, s. 174.

¹¹⁶ Abdülkadir er-Râzî, s. 85; Zebîdî, V, s. 554.

¹¹⁷ Ferâhîdî, VI, s. 77; Zebîdî, V, s. 555.

¹¹⁸ Zebîdî, V, s. 560, İsfahânî, s. 174.

¹¹⁹ Zebîdî, V, s. 555; Zeyyât ve diğerleri, s. 277.

¹²⁰ Zebîdî, V, s. 554, İsfahânî, s. 174.

¹²¹ İbn Manzûr, II, s. 266; Ferâhîdî, VI, s. 78; Zebîdî, V, s. 553; Zeyyât ve diğerleri, s. 277.

¹²² Muhammed Mustafa ez-Zuhayli,, et-Tederrûc fi’t-Teşri’ ve’t-Tatbik fi’s-Şeriatî’l-İslamiyye, 1. Baskı, İdaretü’l-Buhus ve’d-Dirase, Kuveyt, 2000, s. 28.

¹²³ Cihad Davut Süleyman ebû İrhaiem, et-Tederrûc fi Tatbiki’s-Şeriatî’l-İslamiyye, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kudüs Üniversitesi Fıkıh, Teşri’ ve Usulleri Yüksek Lisans Enstitüsü, Filistin, 2016, s. 22.

olanları düzeltmesi şeklindedir. Buradaki amaç ise toplumun gelen vahiyleri kabullenmelerini daha kolay hale getirmektir.¹²⁴

Tedricilikle alakalı olarak kullanılan “tencim” kavramı ise sülâsî bir fiil olan “نجم” fiilinden türetilmiş bir isimdir. “نجم” kelimesi ise sözlükte: “doğmak, ortaya çıkmak, kök, bitki ve boynuz gibi şeylerin çıkması, gök cisimlerinin doğuş yerleri”¹²⁵, “borcu taksit taksit ödemek”¹²⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Tencimü’l-Kur’ân, vahyin Hz. Peygamber’e inmesiyle başlayıp son ayetin inişine kadarki süreyi ifade etmektedir.¹²⁷ Bir başka tanıma göre ise Kur’ân’ın parça parça indirilmesini ifade eder.¹²⁸ Kur’ân’ın getirdiği hükümlerde izlenen tedricilik metodunda, hükümlerin önem sırası, inme zamanı ve uygulanmasındaki zorluk derecesi göz önünde bulundurulmuştur.¹²⁹

Teşri’ metodu olarak tedriç, emirlerin şari’ tarafından tek seferde ve bütün olarak değil davet sürecinde ferdi ve içtimai durumlar dikkate alınarak yavaş yavaş indirilmesidir.¹³⁰ Teşri’de tedricilik yönteminin izlenmesinde, birçok zorlukla karşılaşan Hz. Peygamber’in kalbinin hak üzere sabit kılınması, ümmi bir topluma inen Kur’ân’ın okunması, ezberlenmesi ve icazının ortaya konması, hayata geçirilmesinin kolaylaştırılması, zihinlerdeki soruların giderilmesi, yeni gelen hükümlere uyum sağlanması gibi birçok sebep ve fayda vardır.¹³¹

Tedrici yöntem ile teşdîd ve tahfif metodu arasında birtakım benzerlikler ve farklılıklar vardır. Söz gelimi hükümlerin inişinde takip edilen yöntemlerin tespit edilmesi ve tasvir edilmesi bakımından bu iki metot benzerlik arz etmektedir. Fakat uygulamaya yönelik teklifte bulunulması açısından tedricilikte tasvirden öteye geçilmezken teşdîd ve tahfif metodunda pratiğe yönelik bazı teklifler bulunmaktadır.

¹²⁴ Arslan Durmuş, Metodolojik Yönden Kur’an’ın Tedriciliği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 1999, s. 30.

¹²⁵ İbn Manzûr, XII, s. 568; Ferâhîdî, VI, s. 154.

¹²⁶ Zebîdî, XXXIII, s. 478; Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsü’l-Muhîr, thk. Enes Muhammed eş-Şâmî, Zekerîyyâ Câbir Ahmed, 1. Baskı, Dârü’l-Hadis, Kahire, 2008, s. 1586.

¹²⁷ İsmail Azmi Altunbaş, Kur’an’ın Oluşum Süreci, (Tencimü’l-Kur’an), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011, s. 14.

¹²⁸ Zebîdî, XXXIII, s. 480; Zürkânî, I, s. 46.

¹²⁹ Mehmet Erdoğan, İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi, 10. Baskı, İfav Yayınları, İstanbul, 2017, s. 140.

¹³⁰ Talip Türcan, “Tedric”, DİA, Ankara, 2011, XL, s. 265; Tedricilikle ilgili farklı bir yaklaşım için bkz. “Mustafa Hocaoglu, Teşride Tedricilik Konusuna Farklı Bir Yaklaşım”, Tefsir Araştırmaları Dergisi, cilt: 2, sayı: 2, 2018.

¹³¹ Kattân, s. 107-117.

Ayrıca tedricilikte hükmü son haline getirme maskadı varken teşdid ve tahfif metodunda böyle bir gaye yoktur.

1.5. NESİH KAVRAMI

Hükümlerin inişinde takip edilen yöntemlerden biri de nesihtir. Nesih, sözlükte: “Bir şeyi yok etmek, ortadan kaldırmak, iptal etmek, gidermek”¹³², “kopyalamak, bir yerden başka bir yere nakletmek, aktarmak, dönüştürmek, değiştirmek, bir şeyin yerine başka bir şeyi getirmek”¹³³ gibi anlamlara gelir.

Günlük konuşmada kullanılan: “نَسَخَتِ الشَّمْسُ الظِّلَّ” “Güneş gölgeyi giderdi, yok etti”¹³⁴, “نَسَخَتِ الرِّيحُ آثَارَ الدِّيارِ” “Rüzgâr evinin izlerini sildi süpürdü”¹³⁵, “نَسَخَ الشَّيْبُ الشَّبَابَ” “Yaşlılık gençliği giderdi”¹³⁶ gibi cümlelerde nesih sözcüğü yine bu manalarda kullanılmıştır.

Nesih kelimesine verilen anlamların başında “yok etmek, gidermek” manasındaki izâle kelimesi gelir. Mesela, “Senden önce hiçbir resul ve nebî göndermedik ki, o bir temennide bulunduğunda şeytan onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın. Fakat Allah şeytanın katmaya çalıştığını yok eder. Sonra Allah ayetlerini sağlam olarak yerleştirir. Allah her şeyi hakkıyla bilmekte, hikmetli bir şekilde yönetmektedir.”¹³⁷ ayetinde nesih kelimesi izâle ve iptal etmek anlamında kullanılmıştır.¹³⁸

Neshin tanımı içerisinde yer alan nakil kelimesi ise “herhangi bir şeyi bir yerden başka bir yere aktarmak anlamına gelir.”¹³⁹ “Bu size hakkı söyleyen kitabımızdır, tüm

¹³² İbn Manzûr, III, s. 61; ez-Zebîdî, VII, s. 355; Ferâhidî, IV, s. 201; Fîrûzâbâdî, s. 1604.

¹³³ İbn Manzûr, III, s. 61; ez-Zebîdî, VII, s. 355; Fîrûzâbâdî, s. 1604; Zerkeşî, s. 274; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, thk. Mustafa Şeyh Mustafa, Şuayb Arnavut, 1. Baskı, Müessesetü'r-Risâle Nâşîrûn, Beyrut, 2015, s. 462.

¹³⁴ Zebîdî, VII, s. 355; Abdülkadir er-Râzî, s. 273; Ebû'l-Bekâ, s. 751.

¹³⁵ İbn Manzûr, III, s. 61; Abdülkadir er-Râzî, s. 273.

¹³⁶ İsfahânî, s. 492.

¹³⁷ Hâcc: 22/52.

¹³⁸ Zerkeşî, s.274, Suyutî, s. 462.

¹³⁹ İbn Manzûr, XI, s. 674.

*yaptıklarınızı kaydetmekteydik denilir.*¹⁴⁰ ayetinde “nestensihu” kelimesi amelleri kitaba nakletme anlamında kullanılmıştır.¹⁴¹

Nesh için kullanılan bir başka kavram olan tahvil, sözlükte “dönüştürmek, değiştirmek, bir halden başka bir hale girmek”¹⁴² gibi manalara gelir. Mirasın bir kişiden başka bir kişiye geçmesini ifade ederken “تاسخ المواريث”¹⁴³ şeklinde kullanılır. Burada “tenasüh” kelimesi tahvil anlamındadır.¹⁴⁴

Sülâsi bir fiil olan “بدل” fiilinden türetilmiş bir isim olan tebdîl ise nesih anlamında kullanılan bir başka kelimedir. Sözlükte “değiştirmek, bir şeyi başka bir şeyin yerine koymak, dönüştürmek” gibi anlamlara gelir.¹⁴⁵ Tebdîl kelimesi içerdiği değiştirme manasından dolayı nesih anlamında kullanılmıştır. Nitekim “*Ne indireceğini çok iyi bilen Allah bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiği zaman ‘sen sadece uyduruyorsun’ dediler. Öyle değil, fakat onların çoğu bilmez.*”¹⁴⁶ ayetinde tebdîl kelimesi nesih anlamında kullanılmıştır.¹⁴⁷

Sözlükte “unutturmak, terk etmek”¹⁴⁸ gibi manalara gelen insâ kelimesi de nesh için kullanılmıştır. Bu kavramın konu edildiği ayet ise: “*Biz bir ayetin hükmünü (yürürlükten) kaldırır veya unutturursak, kesinlikle daha iyisini veya bir benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye güç yetirendir.*”¹⁴⁹ ayetidir.

Neshin sözlük anlamları içerisinde en çok izale ve nakil manası üzerinde durulmaktadır. Bu konuda özellikle fıkıh usulü âlimleri farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Çoğunluğun görüşüne göre neshin izale anlamı hakikat, nakil anlamı ise mecazdır. Bazı usulcülere göre neshin nakil anlamı hakikat, izale ve ref anlamı

¹⁴⁰ Casiye: 45/29.

¹⁴¹ Zûrkânî, s. 237.

¹⁴² İbn Manzûr, XI, s. 184; ez-Zebîdî, XXVIII, s.366; Ferâhîdî, III, s. 297.

¹⁴³ Zebîdî, VII, s. 356; Ferâhîdî, IV, s. 201; Fîrûzâbâdî, s. 1604; Ebû'l-Bekâ, s. 751.

¹⁴⁴ Zerkeşî, s. 274, Suyutî, s. 462.

¹⁴⁵ İbn Manzûr, XII, s. 48; Ferâhîdî, VIII, s. 45; Fîrûzâbâdî, s. 104; İsfahânî, s. 50. Cevheri Sihah’ında bu kelimeyle alakalı olarak şunu söylemiştir: Bedel kelimesinin manası, yerine başka bir şey konularak yapılan bir değişiklik kastediliyorsa istibdâl, karşılığı olmadan yapılan bir değişiklik kastediliyorsa tebdîl kelimesi ile ifade edilir. Bkz. Cevherî, IV, s. 320.

¹⁴⁶ Nahl: 16/101.

¹⁴⁷ Zerkeşî, s. 274, Suyutî, s. 462.

¹⁴⁸ İbn Manzûr, XV, s. 323; Fîrûzâbâdî, s. 1607; Ferâhîdî, VII, s. 304.

¹⁴⁹ Bakara: 1/106.

mecazdır. Yine bir kısmına göre bu iki anlam müşterek sayılırken bir kısmına göre de tüm bu anlamlar mecazdır.¹⁵⁰

Neshin terim anlamı hakkında ise farklı görüşler mevcuttur. Âlimlerin bir kısmı neshin “ilk hükmün süresinin sona ermesinin beyanı”¹⁵¹ anlamında kullanıldığını ifade ederken diğer bir kısmı ise “Bir hükmün kendisinden önceki hükmü kaldırması”¹⁵² anlamında kullanıldığını söylemiştir. Fıkıh usulünde ilk tanımı kabul edenlerin görüşüne beyan, ikinci tanımı kabul edenlerin görüşüne de ref adı verilmiştir.¹⁵³ Neshin hangi anlamda kullanıldığı konusunda her iki görüşü mezceden bir görüşe göre ise neshi ‘şari’ için kullanıldığında “beyan”, mükellefler için ise “tebdîl” manasında kullanılır.¹⁵⁴

İlk dönem âlimleri neshi sadece bir hükmün diğer bir hükmü kaldırması anlamında değil aynı zamanda tahsis, takyid, beyan, tafsil ve istisna gibi yöntemleri de içine alacak şekilde kullanıyorlardı.¹⁵⁵ Şâfiî ve Taberî gibi âlimlerle birlikte neshi, diğer yöntemleri kapsamaktan çıkıp müstakil bir yöntem olarak kullanılmaya başlanmış, bunun sonucunda mensuh sayılan ayetlerin sayısında da azalma olmuştur.¹⁵⁶ Neshi

¹⁵⁰ Nakil anlamının hakikat, izale manasının ise mecaz olduğu görüşü Şâfiîlerden Kaffal eş-Şaşi’ye, müşterek olduğu görüşü Eş’arî’lerden Bakıllani, Gazzalî ve İbn Berhân gibi usulcülere, hem nakil hem de izale manasının mecaz olduğu görüşü de Hanefî usulcülerden Cessâs ve Serahsî’ye nispet edilmiştir. Cessâs, Fusûl, II, 197; Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, Usûlü’s-Serahsî, thk. Ebû’l-Vefâ Afgani, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1993, II, s. 53; Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. İsmâ ed-Debûsî, Takvîmü’l-Edille, thk. Halil Muhyiddin el-Meyyis, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2001, s. 288; Ebû’l-Hüseyn Muhammed b. Ali b. Tayyib el-Basrî, el-Mu’temed fi Usuli’l-Fıkıh, thk. Muhammed Hamidullah, el-Ma’hedü’l-İlmi’l-Fransî li’d-Dirâsâti’l-Arabî, Dimaşk, 1964, I, s. 394; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, el-Mustasfâ min İlmi’l-Usûl, thk. Hamza b. Züheyr Hâfiz, 1. Baskı, Medine, y.y., 1992, II, s. 35; Âmidî, III, s. 127; Davut İltâş, Klasik Neshi Teorisi ve Çağdaş Tefsirciler, Ankara Okulu, 1. Baskı, Ankara, 2016, s. 16.

¹⁵¹ Mâtürîdî, I, s. 199; Cessâs, Fusûl, II, 199; Debûsî, s. 229; Ebû Mansur Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, en-Nâsih ve’l-Mensûh, thk. Hilmi Kâmil Es’ad, Dârü’l-Adevî, Amman, trs. s. 40; Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, Minhâcû’l-Vusul ilâ İlmi’l-Usûl, thk. Şaban Muhammed İsmail, 1. Baskı, Dârü İbn Hazm, Beyrut, 2008, s. 145; Ebû’l-Bekâ, s. 751.

¹⁵² İsfahânî, s. 492; Gazzâlî, II, s. 35; Cürçânî, s. 330; Kattân, s. 238; Zûrkânî, II, s. 138; Zeydân, s. 362; Demirci, s. 232.

¹⁵³ Şükrü Selim Has, Klasik Fıkıh Usulünde Neshin Mahiyeti, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, c. 1, sayı 21, 2006, Kayseri, s. 543-564.

¹⁵⁴ Serahsî, II, s. 54; Ebû’l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, Medârikü’t-Tenzil ve Hakaiku’t-Te’vil, thk. Yusuf Ali Bedîvî, Muhyiddin Dîb Mistû, Darü İbnî Kesîr, 6. Baskı, Dimaşk; Beyrut, 2013, I, s. 119.

¹⁵⁵ Ebû Câfer Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Muradî el-Mısırî en-Nehhâs, en-Nasih ve’l-mensuh fi Kitâbillâhi azze ve celle ve’htilâfi’l-ulemâ’i fi zâlik, thk. Süleyman b. İbrahim b. Abdullah el-Lâhim, Müessetü’r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut, 1991, I, s. 102; Ebû İshâk İbrahim b. Mûsa eş-Şâtîbî, el-Muvâfâkât, thk. Ebû Ubeyde Meşhur bin Hasan es-Selman, 1. Baskı, Darü İbn Affân, Hubr, 1997, III, s. 344.

¹⁵⁶ Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, el-Fevzü’l-Kebîr fi Usûli’t-Tefsîr, Darül-Ğavsânî li’d-Dirâsâti’l-Kur’aniyye, 1. Baskı, Dimaşk, 2008, s. 58; Mustafa Seyyid Bedir Zeyd, en-Nesh

kavramının müstakil bir kavram haline gelmesinin ardından neshin vuku bulması için birtakım şartlar aranmıştır. İbnü'l-Cevzî bu şartları şöyle zikretmiştir.

1. Nasih ve mensuhun hükümleri her ikisiyle de amel edilemeyecek derecede birbirine zıt olmalıdır.

2. Mensuh olan nasihten önce sabit olmalıdır.

3. Mensuh olan hüküm şer'i bir hüküm olmalıdır. Örf, adet gibi yöntemlerle gelen hükümleri kaldıran ayetler hükmün başlangıcı kabul edilir, nasih olarak değerlendirilmez.

4. Nasih şar'i tarafından konulmalıdır. İcma ve kıyasla nesh gerçekleşmez.

5. Nasih olarak gelen hüküm mensuh olarak gelen hükümle ya aynı seviyede ya da ondan daha güçlü bir delille gelmiş olmalıdır.”¹⁵⁷

Neshin şartları verildikten sonra nesihle karıştırılan birkaç farklı kavramın üzerinde durarak bunlar arasındaki benzerlik ve farkları zikretmek yerinde olacaktır.

1.5.1. Nesih ve Tahsis

Nesih, “ilk hükmün süresinin sona ermesinin beyanı” veya “bir hükmü kendisinden sonra gelen başka bir hükmün kaldırması” tariflerinden hangisi esas alınırsa alınsın yine de tahsisle karıştırılabilmektedir. Tahsis ise “âmm lafzın kapsamından bazı fertlerin çıkarılması”¹⁵⁸ veya “hitapla birlikte gelen bir delille içeriğinin bir kısmının çıkarılması”¹⁵⁹ şeklinde tarif edilmiştir.

Nesih ile tahsis bazı yönlerden benzeşmeler de aralarında daha çok neshe ve tahsise verilen anlamlardaki farklılıklara dayanan birçok fark vardır. Bu farklar genel olarak şöyledir:

fi'l-Kur'ani'l-Kerîm, Dârü'l-Vefâ, 3. Baskı, Mânsura, 1987, I, s. 91; Abdurrahman Çetin, “Nesih”, DİA, 2006, İstanbul, XXXII, s. 581-582; Abdurrahman Ensari, Mensuh Ayetlerin Kritiği, Nida Akademi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 31-32; Muhammed Ebû Zehrâ neshin diğer kavramlardan farklı olarak müstakil bir kavram haline getiren kişinin Şâfiî olduğunu belirtmiştir. Bkz. Muhammed Ebû Zehrâ, eş-Şâfiî Hayâtühû ve Asruhû ve Ârâühû ve Fıkhihû, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 2. Baskı, Kahire, 1978, s. 265.

¹⁵⁷ İbnü'l-Cevzî Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, Nevâsihü'l-Kur'an, thk. Muhammed Eşref Ali Melibârî, 2. Baskı, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Medîne, 2003, (Nevâsihü'l-Kur'an), s. 135.

¹⁵⁸ Cessâs, Fusûl, I, s. 157.

¹⁵⁹ Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, I, s. 252.

1. Tahsis sadece bazı fertler için, nesih ise tüm fertler için geçerlidir. Farklı bir ifade ile tahsis, bir kişiye has olan hükümlerde kullanılmazken nesih bir kişiyle veya birden fazla kişiyle ilgili hükümlerde kullanılabilir.¹⁶⁰
2. Tahsis bir taklil (azaltma), nesih bir tebdîl (değişim) ifade eder.¹⁶¹
3. Nesih sadece kavî ve hitab (vahiyle) olabilirken tahsis akıl ve diğer delillerle olabilir.¹⁶²
4. Tahsiste hükümlerin bazı fertlerden kaldırılması, nesihte ise hükmün geçerliliğinin sona ermesi söz konusudur.¹⁶³
5. Tahsis, lafzın delaletini –ihtilaflara göre hakikaten veya mecazen- devam ettirebiliyorken nesih hakiki anlamda gelecek zaman için tamamen iptal eder.¹⁶⁴
6. Nesih sübutundan sonra hükmün kalkması, tahsis ise âmm lafızdan kastedilenin ne olduğunun açıklanmasıdır.¹⁶⁵
7. Tahsis icma ile gerçekleşebilirken nesih için icma geçerli değildir.¹⁶⁶
8. Tahsis hem haberi hem de ameli hükümlerde, nesih sadece ameli hükümlerde söz konusu olabilir.¹⁶⁷
9. Tahsiste has olan lafız, âmm lafızla birlikte, kendisinden ayrı ve hatta öncesinde bile gelebilirken nesihte nasih ile mensuh arasında zaman geçmesi gerekir.¹⁶⁸
10. Nesih tüm lafızlar için kullanılabilirken tahsis sadece âmm lafızlar için kullanılır.¹⁶⁹
11. Nesih şariatler arasında bile mümkün olurken tahsis sadece şariat içi ameli hükümler için geçerlidir.¹⁷⁰

¹⁶⁰ Gazzâlî, II, s. 46; Amîdî, III, s. 140.

¹⁶¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, İrşâdül'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hak min İlmi'l-usûl, thk. Ebî Hafs Sâmî b. El-Arabî el-Eserî, 1. Baskı, Dârü'l-Fâzile, Riyad, 2000, II, s. 631.

¹⁶² Gazzâlî, II, s. 46; Amîdî, III, s. 140.

¹⁶³ Şevkânî, II, s. 632.

¹⁶⁴ Gazzâlî, II, s. 46.

¹⁶⁵ Amîdî, III, s. 140; Şevkânî, II, s. 632.

¹⁶⁶ Şevkânî, II, s. 632.

¹⁶⁷ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, İzâh li-Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhih. thk. Ahmed Hasan Ferhat, Dârü'l-Menâra, Cidde, 1986, (İzâh), s. 87; Şevkânî, II, s. 632.

¹⁶⁸ Mekkî, İzâh, s. 85; Gazzâlî, II, s. 46.

¹⁶⁹ Mekkî, İzâh, s. 87; Şevkânî, II, s. 632.

¹⁷⁰ Amîdî, III, s. 140.

12. Tahsiste şari'in, umumdan çıkarılanları kastetmediği anlaşılırken nesihte hepsinin kastedildiği ancak sonradan belirli hikmetlerle mükellefiyeti kaldırdığı anlaşılmaktadır.¹⁷¹

13. Tahsis kıyasla yapılabilirken nesih için bu mümkün değildir.¹⁷²

1.5.2. Nesih ve Takyid

Nesihle karıştırılan bir başka kavram ise takyiddir. Takyid, mutlak bir lafzın herhangi bir şartla kayıtlanmasıdır.¹⁷³ Neshin takyidle karıştırılmasının nedeni ise takyidde bulunan sınırlandırmanın nesihteki hükmün kaldırılmasına benzetilmesidir. Nesihle takyid arasındaki belli başlı farklara ise son dönem âlimlerinden Mustafa Zeyd nesihle ilgili kitabında şöyle değinmiştir:

1. “Takyid, ahbari hükümleri, va’ad ve va’idi içerebiliyorken nesih sadece ameli hükümler için geçerlidir.
2. Takyidde kaydı getiren hüküm mutlak hükümden önce gelebilirken nesihte önce gelmesi söz konusu değildir.
3. Takyidde kaydı getiren hüküm mutlak olarak gelen hükmü onaylayıp sadece çerçevesini daraltırken nesihte önceki hüküm yürürlükten kalkmaktadır.
4. Nasih ve mensuhta birbirine tam zıtlık şartı aranırken takyidde böyle bir şart yoktur.”¹⁷⁴

1.5.3. Nesih ve Bedâ

Bedâ, Allah’ın belli bir şekilde gerçekleşeceğini haber verdiği şekilden farklı vuku bulması anlamına gelmektedir.¹⁷⁵ Genellikle şia fırkalarınca kabul gören bu terim zaman zaman nesihle kıyaslanmaktadır. Neshin tahsisle veya istisnayla karıştırılması ve aralarında benzerlik kurulması âlimler tarafından genellikle ilmi gerekçelerle

¹⁷¹ Şevkânî, II, s. 632.

¹⁷² Gazzâlî, II, s. 46; Amîdî, III, s. 140; Zürkânî, II, s. 145. Bu farkların örnekleri ve detayları için ayrıca bkz. Mekki, İzâh, s. 88; Zeyd I, s. 122; Ferhat Koca, İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis (Daraltıcı Yorum), İsam yayınları, İstanbul, 2011, s. 145-148.

¹⁷³ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, el-Mahsûl, thk. Taha Cabir el- Alvânî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1997, III, (Mahsûl), s. 143.

¹⁷⁴ Zeyd, I, s. 160.

¹⁷⁵ Tehânevî, s. 313.

yapılmıştır. Ancak neshin bedâyla aynı şey olduğu algısının daha çok fikri arkaplandan kaynaklandığı söylenebilir. Söz gelimi Rafizilerde neshin bedâya benzetilmesinin arkaplanında kendi inanç sistemlerindeki anlayış yatmaktadır denebilir. Daha öncesinde de Yahudilerde Tevrat yorumları bağlamında tartışma konusu haline gelmiş ve bedâ anlamına geldiği iddia edilip inkâr edilmiştir.¹⁷⁶

Nesih ilk olarak emredilen hükmün geçerliliğinin süresinin sona erip diğer hükmün geçerliliğinin başladığını ifade etmektedir. Esasta her iki hüküm de gelmeden önce Allah Teâlâ'nın ezeli ilmi dâhilindedir. Fakat bedâ önceden bilinmeyen bir şeyin ortaya çıkmasıyla yeni bir hükmün ortaya konmasıdır. Böyle bir şey de gaybten haberi olmayan beşer için geçerlidir. Her şeyi ezelden bilen ve gayba da muttali olan Allah için böyle bir durum söz konusu değildir.¹⁷⁷

Nesih ile bedâ arasındaki ayrımı noktasında neshe farklı tanımlamalar yapılmıştır. Bu bağlamda yapılan nesih tanımlarından bir şöyledir: “Allah Teâlâ'nın sözü, Hz. Peygamber'in sözü ya da fiilleri neticesinde sabit olan hükmün yine Allah'ın sözü, Hz. Peygamber'in sözü veya fiilleri neticesinde mislinin hükmünü izâle ettiğinin beyân edilmesidir. Ayrıca sonradan gelen hüküm olmasa ilk hükmün yürürlüğü devam ederdi.”¹⁷⁸ Bu tanımda dikkat çeken ve diğer tanımlardan farklı görünen nokta “misli” şartının eklenmesidir. Bu tanımlamayı yapan âlimler “misli” kaydını neshi bedâ'dan ayırmak için koymuştur. Çünkü onlara göre ilk hükmün sonradan kaldırılması bedâyı gerektirir.¹⁷⁹

Nesih ile bedâ arasındaki önemli bir fark da nesihte meydana gelen değişimin ilimde değil malumda, halıkta değil mahlûkta olduğu ve her şeyi ilmiyle sarmış olan Allah'ın ezeli ilminde var olan bir şeyin beşer için açığa çıkmasıdır. Bu yüzden birçok âlim neshin tarifinde “ilk hükmün süresinin sona erdiğinin beyanı” görüşünü benimsemiş ve bu tarifi tercih etmelerindeki sebepleri açıklarken de “bu tarifte açık bir şekilde bedâ inkâr edilmiş olur” diye izahatta bulunmuştur.¹⁸⁰

Neshin diğer kavramlardan farkları verildikten sonra üzerinde durulması gereken önemli bir konu da Mâtûrîdî'nin neshe verdiği anlam ve bu kavramlara yaklaşımıdır.

¹⁷⁶ Âmidî, III, s. 136.

¹⁷⁷ Mekkî, İzâh, s.112.

¹⁷⁸ Ebû'l-Hüseyin el-Basrî, I, s. 397.

¹⁷⁹ Ebû'l-Hüseyin el-Basrî, I, s. 397.

¹⁸⁰ Zürkânî, II, s. 144.

Çünkü ona göre vahiy kesildikten sonra nesih içtihatla¹⁸¹ ve insanların ameli terkiyle gerçekleşebilir.¹⁸² İlk bakışta Mâtûrîdî'nin diğer âlimlerden farklı bir yol çizdiğine dair bir çıkarımda bulunulsa da onun neshe verdiği anlamlar dikkate alındığında bahsettiği şekildeki neshin vukuu konusunda herhangi bir ihtilaf olmadığı görülecektir.

Mâtûrîdî neshi, ilk hükmün süresinin sona ermesinin beyânı şeklinde tarif etmiştir.¹⁸³ Neshin tarifleri arasından beyanı tercih etmesi onun neshe olan yaklaşımını da ortaya koymaktadır. Dolayısıyla onun nesihle ilgili söylediklerine ve verdiği örneklerle bu çerçeveden bakmak gerekir. Bu çerçeveden bakılmadığı takdirde söylediklerinden yola çıkılıp onun kastetmediği farklı sonuçlara ulaşılabacaktır. Bu minvalde örnek olarak Hz. Ömer'in müellefe-i kulub'a zekât vermemesi olayı verilebilir. Mâtûrîdî bu olaydan çıkarılabilecek sonuçları açıklarken içtihatla nesh olabileceğini söylemiştir. Onun nesh anlayışı göz önünde bulundurulmadığı takdirde içtihatla olabilecek nesihten kastı tam olarak anlaşılmamaktadır.

Mâtûrîdî'nin Hz. Ömer'in uygulaması ile ilgili hükmünü yorumlarken söyledikleri onun nesh anlayışıyla birlikte ele alındığında içtihatla nesihten kastının illetlerin tespiti konusunda yapılan bir nesh olduğu görülecektir. Çünkü ona göre bu olayda illetin yerine gelmemesinden dolayı hüküm uygulanmamıştır. İletin tespiti ve yerine gelmesi konusunda Hz. Ömer bir içtihatla bulunmuştur. Mâtûrîdî, Hz. Ömer'in içtihadının neticesinde var olan bir hükmü uygulamaması olayını nesh olarak adlandırmıştır. Yapılan bir içtihadı nesih olarak isimlendirmiş olması, müstakil bir kavram olarak kullanılan neshi kastettiği anlamına gelmez. Geniş anlamıyla kullanıldığı zaman neshin içtihatla veya insanların ameli terk etmesiyle olmasında herhangi bir problem yoktur. Ancak müstakil bir kavram haline gelen neshin içtihatla veya insanların ameli terk etmesiyle meydana gelmesi, bu tarz içtihatları kimlerin yapacağı, hangi hükümlerde yapacağı, kulları bağlayıcılığı gibi birçok soru ve problemi beraberinde getirecektir.

Mâtûrîdî'nin nesih konusundaki görüşleri değerlendirilirken onun Hanefi ekolü âlimlerinden olduğu göz ardı edilmemelidir. Genellikle Hanefi âlimleri neshi beyan

¹⁸¹ Mâtûrîdî, VI, s. 392, Ömer Dinç, Taberî ve Maturidî Tefsirlerinin “Nesh Meselesine Yaklaşımları Açısından” Mukayesesî, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum, 2013, s. 101.

¹⁸² Mâtûrîdî, XV, s. 125, Dinç, s. 102.

¹⁸³ Mâtûrîdî, I, 199.

olarak; tahsis, takyid ve istisnayı ise neshin bir çeşidi olarak ele almaktadırlar.¹⁸⁴ Dolayısıyla Mâtûrîdî'nin de nesih anlayışı bu doğrultuda olduğundan içtihatla veya icma ile neshin olabileceğini söylemiştir. İchtihatla ya da icma ile neshin vuku bulmayacağını söyleyen âlimler istisnanın, tahsisin veya takyidin içtihatla olabileceğini dile getirmişlerdir.¹⁸⁵ Yani aslına bakılırsa Mâtûrîdî ve sonraki dönem âlimleri aynı şeyi söylemektedirler. Ancak neshin kavramsallaşma süreci dikkate alınmadığından farklı görüşlerde oldukları vehmi oluşabilmektedir.

1.5.4. Neshi Kabul Edenler ve Delilleri

Neshi kabul edenler neshin varlığının aklen mümkün olduğunu, sem'an gerçekleşmiş olduğunu ve naklen aktarıldığını belirterek birtakım delillerle ispatlamaya çalışmışlardır. Bu deliller, aklî ve naklî olmak üzere iki başlık altında toplanabilir.

1.5.4.1 Akli Deliller

a. Neshi aklen kabul etmekte herhangi bir mahzur yoktur. Aklen mahzuru olmayan her şey caizdir. Dolayısıyla nesih de caizdir. Maslahatlar kişilere, zamana ve duruma göre değişkenlik arz eder ve maslahata uygun olarak hükümlerin değişmesinde bir mahzur görülmemektedir. Öğretmen öğrencilerine kolay bilgileri öğretmek öğrenime başlatır. Sonra onların ilerlemelerine göre zorlaştırıp kolaylaştırır. Bir anne çocuğuna sadece süt vererek onu beslemeye başlar. Sonrasında ise sütün yanında diğer gıdalardan da vermeye başlar. Nesihte de durum böyledir. Allah kulların emirlerine uymalarındaki güçlerine göre ve hikmete binaen hükümleri değiştirir veya sabit bırakır.¹⁸⁶

b. Neshi inkâr edenlerden bir kısmı neshin kabul edilmesinin Allah için önceden bilmediği bir hikmetin ortaya çıkmasından dolayı hükmü değiştirmenin bedâyı gerektireceğinden veya farklı bir hikmetten dolayı hükmü değiştirmenin ise abesle iştigal ettiği sonucuna götüreceğinden neshi inkâr etmişlerdir. Hâlbuki bu iddiayı öne

¹⁸⁴ Cessâs, Fusûl, II, 199; Debûsî, s. 229; Serahsî, II, s. 54.

¹⁸⁵ Debûsî, s. 239; Gazzâlî, II, s. 46; Amîdî, III, s. 140; Şevkânî, II, s. 632; Zeyd, I, s. 160.

¹⁸⁶ Zûrkânî, II, s. 148.

sürenler tüm ihtimalleri göz önünde bulundurmamıştır. Çünkü tüm ihtimalleri göz önünde bulundursalardı neshin meydana gelmesinde şu 3 ihtimali de değerlendirmeleri gerekirdi: Birinci ihtimal, Allah'ın önceden bilmediği bir hikmetten meydana gelmesi, ikincisi, önceden bildiği bir hikmetten dolayı meydana gelmesi, üçüncüsü ise hikmetsiz olarak meydana gelmesidir. Bu ihtimaller değerlendirildiğinde ikinci olarak zikredilen ihtimalde neshin, bedâyı ve abesle iştiğali gerektirmeden kabul edilmesinde herhangi bir sakıncanın bulunmadığı görülür. Nitekim nesihte meydana gelen yenilikler bizim için yenilik sayılır. Allah için bakıldığında nesih, ilminde önceden var olan şeyin zuhur etmesinden ibarettir. Dolayısıyla nesihteki bu yenilik onun ilminde olana muarız olarak ortaya çıkan bir şey değil bilakis onun ilmindekine muvafık bir olaydır.¹⁸⁷

Günlük hayatta meydana gelen değişimler de bu konuya örnek olarak verilebilir. Mesela sağlıklı bir kişiye Allah hastalık verdiğinde, hastalıkla boğuşan bir kişiye sağlık nimetini verdiğinde, zengin olan birini fakirlikle imtihan ettiğinde veya fakir olan birine zenginlik bahşettiğinde “Allah hükmünü değiştirdi, o yüzden bu olaylar bedâyı gerektirir ya da abesle iştiğali gerektirir” denilmiyorsa, nesih için de “Bedâyı gerektirir veya abesle iştiğali gerektirir” demek doğru olmaz. Bir diğer örnek ise doktorun hastasını tedavi ederken ilaçları belirli bir sıraya göre vermesidir. Doktor hastaya ilk ilacı verdiğinde “Şu müddete kadar şu dozda kullan” der. Bunu derken bir sonraki aşamada hangi ilacı hangi dozda vereceğini de bilmektedir. İlk aşama bitince hastasına ikinci aşamada kullanacağı ilaçları ve dozlarını söyler. Nasıl ki, bunu yapan doktor için “Bilmediği bir şey ortaya çıktı da ilaçları değiştirdi, bedâ meydana geldi veya abesle iştiğal etti” denilmezse aynı şekilde tüm noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah için de bunu söylemek caiz olmaz.¹⁸⁸

c. Eğer nesih aklen caiz sem'an da gerçekleşmiş olmasaydı Allah'ın muvakkat bir emir vermesi de caiz görülmeyecekti. Ancak neshi inkâr edenler bunun aklen caiz ve sem'an da vaki olduğunu kabul etmiştir. Dolayısıyla nesihte zaten ilk hükmün süresinin sona ermesinin beyanından ibaret olduğuna göre neshi de kabul etmeleri gerekmektedir. Mesela Allah'ın ramazan ayının başında “bu ayın sonuna kadar oruç tutun” emriyle ramazan ayının başında herhangi bir kayda gidilmeksizin “oruç tutun” emrini ve Şevval ayının başında da “oruçlarınızı bırakın” emrini vermesi

¹⁸⁷ Zeyd, I, s. 30.

¹⁸⁸ Zeyd, I, s. 30.

arasında herhangi bir fark yoktur. Neshi inkâr edenler bu durumlardan ilkinin kabul etmiştir. İlk örneği kabul edenler ikinci örneği de kabul etmelidir. Çünkü iki örnek birbirine eşittir ve eşitlik ilkesine göre hükümleri de aynı olmalıdır.¹⁸⁹

d. Neshi inkâr edenlerin bir kısmı da delil olarak mensuhun hükmünü öne sürmüştür. Onlara göre mensuh olan hüküm bir gayeyi gerçekleştirmek için gelmiş veya ebedi olarak devam etmesi için konmuştur. Birinci durumda neshe götüren herhangi bir şey söz konusu değildir. Çünkü indirilen hükmün süresi gayenin tamamlanmasıyla bitmektedir ve onun neshi ise hâsılı tahsilden başka bir şey değildir. İkinci durumda ise hüküm ebedi olarak gelmişse onu ortadan kaldıran bir nasihin gelmesi çelişkidir. Dolayısıyla mensuhun hükmünün ebedi olduğunu ve nasihin de onu ortadan kaldırdığını söylemek muhaldir. Onların ortaya koyduğu bu delil neshin aklen caiz olmadığını göstermez. Çünkü mensuh olanın hükmü sadece iki seçeneğe hasredilmiştir. Hâlbuki mensuhun hükmü ebedilik ile bir zamanla sınırlı olması arasında mutlak olarak gelebilir. Bu da hükmün zâhiren devamını gösterirken yerine herhangi bir şey getirilmeden hükmünün kaldırılabilirliği ihtimalini de taşıdığını gösterir. Ayrıca bir gayenin gerçekleşmesi amacıyla gönderilen mensuh hükmün de geçerliliği nasihle tam anlamıyla ortadan kaldırıldığı anlamına gelmediğinden hâsılı tahsil değildir.¹⁹⁰

e. Neshin varlığının bir başka akli delili ise Peygamber Efendimizin risaletinin tüm insanlığa yönelik olmasıdır. Nesih kabul edilmediğinde ilk inen şeriâtın geçerliliğinin devam etmesi gerekirdi ve Hz. Peygamber'in risâleti tüm insanlığı kapsamazdı. Onun risaletinin de herkesi kapsadığına dair deliller ise kat'i ve apaçıktır. Tüm bu akli delillerle birlikte sem'i delillerin var oluşu da bir akli delildir. Çünkü sem'i delillerin var oluşu neshin cevazını ve daha fazlasını gerektirir.¹⁹¹

¹⁸⁹ Zûrkânî, II, s. 149. Bu maddedeki akli delillendirmenin benzeri bir değerlendirme için bkz. Alâeddin Abdülaziz b. Ahmed el-Buhârî (730/1329), Keşfu'l-Esrâr an Üsûl-i Fâhri'l-İslâm el-Pezdevî, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1997, III, s. 237.

¹⁹⁰ Zeyd, I, s. 34.

¹⁹¹ Zûrkânî, II, s. 149.

1.5.4.2. Nakli Deliller

Neshi caiz görenler neshin cevazının nakli delillerini sunarken öncelikle Kur’ân’ı Kerim’den birtakım ayetleri örnek vermişlerdir:¹⁹²

a. *“Biz herhangi bir ayetin hükmünü (yürürlükten) kaldırır veya onu unutturursak, yerine daha hayırlısını veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah’ın gücü her şeye hakkıyla yeter?”*¹⁹³

b. *“Ne indireceğini çok iyi bilen Allah bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiği zaman ‘sen sadece uyduruyorsun’ dediler. Öyle değil, fakat onların çoğu bilmez.”*¹⁹⁴

Ayette zikri geçen tebdil kelimesi ortadan kaldırarak veya kaldırmadan yapılan değişimi içerir. Ortadan kaldırmaktan söz etmek ise neshten bahsetmek demektir.¹⁹⁵

Yine bu ayette giderilen hükmün yerine başka bir hükmün gelebileceğine dair açık nass vardır. Burada bahsedilen nesih, “güneş gölgeyi yok etti” sözündeki güneşin gölgeyi yok ederken onun yerini almasına benzemektedir. Çünkü bu tür nesihte nasih mensuhun hükmünü ortadan kaldırmakla kalmayıp onun yerini de almaktadır.¹⁹⁶

c. *“Allah istediğini siler, istediğini de sabit bırakır. Ana kitap onun katındadır.”*¹⁹⁷

d. *“Senden önce hiçbir resul ve nebî göndermedik ki, o bir temennide bulunduğu şeytan onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın. Fakat Allah şeytanın katmaya çalıştığını yok eder. Sonra Allah ayetlerini sağlam olarak yerleştirir. Allah her şeyi hakkıyla bilmekte, hikmetli bir şekilde yönetmektedir.”*¹⁹⁸

e. *“Her biriniz için bir şeriat ve bir yol koyduk.”*¹⁹⁹

Bu ayette de neshin cevazına dair bir delil vardır. Çünkü her peygamberin şeriatının kendinden önceki peygamberin şeriatini neshettiği malumdur. Şeriatlerin

¹⁹² Ebû Bekr Muhammed b. Muslim b. Ubeydillâh İbn Şihab ez-Zühri, en-Nâsîh ve'l-Mensûh, thk. Mustafa Mahmud el- Ezherî, 1. Baskı, Darü İbn Affân, Kahire, 2008, s. 54.

¹⁹³ Bakara: 1/106.

¹⁹⁴ Nahl: 16/101.

¹⁹⁵ Gazzali, II, s. 49.

¹⁹⁶ Mekkî, İzâh, s. 61.

¹⁹⁷ Ra’d: 13/39.

¹⁹⁸ Hac: 22/52.

¹⁹⁹ Mâide: 5/48.

birbirini neshettiğinin en net delili ise peygamberlerin hepsinin sonradan peygamber olmalarıdır. Yine bu delillerden biri de Allah'ın Hz. Âdem'in neslinin çoğalmasında kardeşler arası evliliği caiz kılması, sonraki şariatlerde ise bu hükmü neshedip haram kılmasıdır.²⁰⁰

f. *“Yemin olsun ki isteseydik sana vahyettiğimizizin tamamını ortadan kaldırırdık; sonra bu konuda bize karşı hiçbir yardımcı da bulamazdın.”*²⁰¹

Bu ayette ise Allah'ın, neshi caiz görülmeyen haberî hükümler ve diğer hükümlerde bile, -dilediği takdirde- ayeti kalplerden bedelsiz olarak giderebileceği anlaşılmaktadır. Yerine herhangi bir şeyin gelmemesinin örneği “rüzgâr izleri sildi süpürdü” cümlesindeki gibidir. Çünkü bahsi geçen cümlede ne rüzgâr ne de iz kalmıştır.²⁰²

Bu ayetlerin yanında zikredilen bazı ayetlerin ise dolaylı olarak neshe delalet ettiği söylenmiştir.²⁰³ Bu ayetlerden bazıları şunlardır:

*“Benden önce gelen Tevrat'ı tasdik edici olarak size haram kılınan şeylerden bazılarını helal kılmak için gönderildim ve Rabbiniz katından bir mucize getirdim. Artık Allaha karşı gelmekten vazgeçin ve bana itaat edin.”*²⁰⁴

*“Yahudilere tırnaklı hayvanların tamamını haram kıldık. Sığır ve koyunların ise, sırtlarında veya bağırsaklarında bulunanlar, ya da kemiklerine karışanlar haricindeki iç yağlarını da onlara haram kıldık.”*²⁰⁵

*“Yahudilere işledikleri zulüm ve birçok kişiyi Allah yolundan alıkoymaları, yasaklanmış olduğu halde faizli işlem yapmaları ve insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle daha önce helal kılınmış temiz ve hoş şeyleri haram kıldık.”*²⁰⁶

Sadece bu ayetlerin değil mensuh sayılan tüm ayetlerin neshe delil olarak gösterilebileceği de ifade edilmiştir. Ayrıca neshin vukuu ile alakalı önceki ümmetlerden birçok haber de gelmiştir.²⁰⁷

Neshi kabul eden âlimler genel olarak delillerini sıraladıktan sonra neshin hikmetleri başlığı altında neshin öneminden ve faydalarından bahsetmişlerdir.²⁰⁸ Sayılan

²⁰⁰ Mekkî, İzâh, s. 63.

²⁰¹ İsrâ: 17/86.

²⁰² Mekkî, İzâh, s. 64.

²⁰³ Cessâs, Fusûl, II, s. 218.

²⁰⁴ Âl-i İmran: 3/50.

²⁰⁵ En'âm: 6/146.

²⁰⁶ Nisa: 4/155.

²⁰⁷ Zürcânî, II, s. 151.

hikmetlerden en çok dikkati celbeden noktalardan biri de neshin imtihan boyutudur. Allah Teâlâ kullarına birtakım hükümleri onların imandaki ve teslimiyetteki samimiyetlerini ölçmek için koymuştur. Bu türden hükümlere örnek olarak Hz. İbrahim'e oğlunu kurban etme konusundaki emri, Hz. Peygamber ve sahabenin yönelecekleri kible konusundaki emri, Hz. Peygamber'le konuşmadan önce sadaka verilmesi emri ve müminlerin içlerinden geçirdikleri her şeyden sorumlu tutulacakları konusunda verilen haber zikredilebilir. Allah Teâlâ bu emirlerde ve verilen haberde hem onları imtihan etmiş hem de onların İslam'a olan bağlılıklarını ortaya çıkarmış ve samimiyetlerini göstermeleri için bir fırsat tanımıştır.²⁰⁹

Neshin imtihan boyutu üzerinde duran âlimlerden Matûridî, “neshin hikmeti nedir?” diye sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “Nesih, Allah'ın kullarını imtihan etmede kullandığı bir vesiledir. Allah kullarını dilediği şeyle istediği zaman imtihan eder. Emrettiği bir şeyi sonradan yasaklaması hikmetin dışında değildir ve bedâyı da gerektirmez. Çünkü o, tüm olanların ve olacakların ilm-i ezelisinde mevcudiyetiyle âlim, hakk ve adaletle işleri yapmasıyla da hakîmdir.”²¹⁰

Neshin cevazı hususunda akli ve nakli deliller ortaya koyan âlimler tüm bu delillerle birlikte ümmetin bu konuda icma ettiğini söylemişlerdir.²¹¹

1.5.5. Neshi Reddedenler ve Delilleri

Neshin mümkün olduğu ve gerçekleştiği konusu büyük çoğunlukla kabul edilmiştir. Bu çoğunluğun dışında kalan ve neshi ilk inkâr eden âlimin Ebû Müslim el-İsfahânî olduğu söylenir.²¹² Ebû Müslim el-İsfahânî neshi tamamıyla reddetmemiştir. O şeriatler arasında neshin olabileceğini kabul ederken şeriatin içindeki neshi kabul etmemiştir.²¹³ Kur'an'da neshin olmadığını da bu bağlamda ele almış ve delil olarak da “*Onun önünden veya arkasından batıl gelmez*”²¹⁴ ayetini zikretmiş ve neshi kabul etmeyi Kur'an'ın hükmünün iptaliyle eşdeğer tutmuştur. Ebû Müslim, neshin meydana

²⁰⁸ Nehhâs, I, s. 123-126; Bağdâdî, s. 33; Şatibi, III, s. 336-337.

²⁰⁹ Çelik, Kur'an Ahkâmı, s. 48.

²¹⁰ Mâtûridî, I, s. 202.

²¹¹ Gazzâlî, II, s. 49; İbnü'l-Cevzî, Nevâsihü'l-Kur'an, s. 119.

²¹² Has, s. 544.

²¹³ Lütfullah Cebeci, “Ebû Müslim el-İsfahânî”, DİA, 2000, İstanbul, XXII, s. 509.

²¹⁴ Fussilet: 41/42.

geldiği iddia edilen ayetleri ise genelde tahsisle veya farklı yorumlarla açıklamaya çalışmıştır.²¹⁵

Neshi inkâr edenler neshin varlığının ispatı için ileri sürülen delilleri çürütmeye çalışmak suretiyle neshin olmadığını ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu minvalde öne sürdükleri hususlar kısaca şöyledir:

- a. Neshe delil olduğu söylenen ayetler gerek siyak-sibak açısından gerek de sebep-i nüzul açısından neshe delalet etmemektedir.
- b. Ümmetin icması olduğu söylenemez. Çünkü neshi kabul etmeyen âlimler vardır.
- c. Neshi inkâr etmek veya kabul etmek itikadi bir mesele değildir. Dolayısıyla neshi inkâr etmek insanı imandan çıkarmaz.
- d. Nesih aklen caiz olsa da Kur'an'da vâki değildir.
- e. Nesihle ilgili herhangi bir sarih ve kat'i aynı zamanda muttefekun aleyh hadis bulunmamaktadır.
- f. Mensuh ayetlerin sayısında bile ittifak edilmemiştir.
- g. Neshin varlığını kabul edenler neshin şartlarını zikrederken nâsihin mensuhtan sonra inmiş olması gerektiğini söylerler. Hâlbuki ayetlerin inmelerindeki sıralamada çoğu zaman kesinlik sağlanamamaktadır.
- h. Kur'an'da neshin varlığı kabul edildiği durumda ölü ayet diye tasvir edilen işlevsiz ayetlerin varlığı kabul edilmiş olur. Hikmete muğayir olan bu durum Allah'ın keliması için düşünülemez.
- i. Neshi kabul edenler mensuh addedilen ayetlerin hükmünün iptal edildiğini söylemiştir. Bu anlayışla hareket edildiği takdirde değişen şartlara ve toplumlara hükümlerin nasıl tatbik edileceği problemi ortaya çıkmaktadır.²¹⁶

²¹⁵ Çetin, s. 580.

²¹⁶ Muhammed Tayyib Okiç, Tefsir ve Hadis Ders Notları, Atlas Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2017, s. 60; İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, Tdv yayınları, 22. Baskı, Ankara, 2012, (Tefsir Usûlü), s. 125; Neshi kabul edenler ile inkâr eden kişi ve gruplar, delillerinin karşılaştırılması ve yapılan değerlendirmeler için ayrıca bkz. Zürkâni, s. 151; Zeyd, s. 28; Mustafa Kaygısız, Kur'an'ı Kerim'de Nesh, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1989, s. 49-76; Yakup Aydoğdu, Kur'an'da Nesh Çalışması, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2002, s. 66-76; M. Sait Şimşek, Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele, Kitap Dünyası Yayınları, 5. Baskı, Konya, 2012, s. 89-122; İltaş, s. 101-233; Talip Özdeş, Kur'an ve Nesh Problemi Allah'ın kitabında çelişki var mı?, 2. Baskı, Fecr Yayınları, Ankara, 2018, s. 29-104; Ahmet Bayraktar, Nesih kadim bir Kur'an problematiği, Maarif Mektepleri, 1. Baskı, Ankara, 2018, s. 108-117.

Neshin tanımı, diğer kavramlardan farkları ve kabul edenlerle etmeyenlerin delilleri verildikten sonra şu hususa dikkat çekmekte fayda vardır: Önceleri yapılması veya yapılmaması gereken konularda indirilen hükümlerin, mükelleflerin durumuna göre sonradan değiştirilmesi gerekebilmektedir. Bu yüzden nesih olayının varlığı teşri’de tedricilik ilkesinin uygulanması açısından önemlidir.²¹⁷

Teşride tedricilik noktasında neshin varlığının önemli olması vahyin indiği zamanlar için geçerli olmaktadır. Ancak “Neshin olmadığı zamanlarda yani vahiy kesildikten sonra nasıl bir yol izlenecektir?” sorusu net olarak cevap bulamamıştır. Hükümler ele alınırken değişen şartlar, toplumlar, nesih ve tedricilik göz önünde bulundurulduğunda olayların teşdîd-tahfîf metodu çerçevesinde değerlendirmesi bu problemin çözümü adına atılacak bir adım olabilir.

Teşdîd-tahfîf metodunda neshin beyân anlamında kullanıldığı tanım esas alınıp şöyle bir sonuca ulaşılabilir: Neshedilen bir hüküm, yani uygulamasının süresi sona eren bir hüküm, ilk yaşantısı itibariyle benzer bir durumda olan bir başka toplumda tekrar uygulanabilir. Fakat birçok âlime hatta neredeyse ümmetin icmâna göre, nesh sadece Peygamber Efendimiz döneminde gerçekleşebilir.²¹⁸ Bu durumda nesih olayı tekrar gerçekleşmeyeceğine ve kıyamete kadar hayatın farklılaşarak devam edeceğine göre değişen hayata ve toplumlara hükümlerin uygulanabilmesi için teşdîd ve tahfîf metodunu benimsemek bir çözüm yolu olabilir.

²¹⁷ Zeydân, s. 363.

²¹⁸ Serahsî, II, s. 66; Abdulaziz el-Buhârî, III, s. 247.

İKİNCİ BÖLÜM

AHKÂM AYETLERİNDE TAHFÎF

Teşdîd ve tahfif metoduna dair sıklıkla kullanılan ahkâm, teşdîd, tahfif, azimet, ruhsat gibi kavramların tanımlarına önceki bölümde yer verildi. Sonrasında tedricilik ve nesih gibi yöntemlerin bu metotla benzerlikleri ve farklılıkları da önceki bölümde ele alındı. Bu bölümde ise ahkâm ayetlerinde tahfif kapsamında ele alınabilecek örneklerle yer verilecek ve örneklerin teşdîd ve tahfif metodu açısından değerlendirmeleri yapılacaktır.

2.1. KIBLENİN DEĞİŞTİRİLMESİ HUSUSUNDAKİ TAHFÎF

Hiz. Peygamber ve Müslümanlar namaz farz kılındığında Kudüs'e yönelerek namazlarını kılmaya başladılar.²¹⁹ Bazı rivayetlerde Hiz. Peygamber'in, Mekke döneminde Kudüs'e yönelirken Kâbe'yi önüne almak suretiyle aynı zamanda Kâbe'ye yöneldiği; Medine döneminde ise sadece Kudüs'e yönelerek namaz kıldığı belirtilmiştir.²²⁰ İlk zamanlar kible olarak Kâbe yerine Kudüs'ün tercih edilme sebebi hakkında birtakım ihtilaflar vardır.²²¹ Ancak Hiz. Peygamber'in kiblenin değişmesi için dua etmesi,²²² beklenti içerisinde yüzünü gökyüzüne çevirmesi²²³ gibi sebeplerden ötürü kible olarak Kudüs'ün belirlenmesinin Allah'ın emri²²⁴ ve imtihanı olduğu anlaşılmaktadır.²²⁵ Nitekim kiblenin değiştirilmesinin emredildiği ayetlerde kimlerin Peygamber'e uyduğunu ve kimlerin de gerisin geriye döndüğünü ortaya çıkarmak amacıyla yapılan bir imtihan olduğu zikredilmiş, münafıklarla müminlerin bu imtihan neticesinde temyiz edildiği bildirilmiştir.²²⁶ Bir önceki ayette ise Müslümanların

²¹⁹ Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'an, I, s. 111.

²²⁰ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, Mefâtihü'l-Gayb, 1. Baskı, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1981, IV, (Mefâtihü'l-Gayb), s. 122.

²²¹ Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, en-Nüket ve'l-Uyûn, thk. Abdülmaksûd b. Abdürrahim, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut, trs. I, s. 198.

²²² Fahrüddîn Râzî, Mefâtihü'l-Gayb, IV, s. 120.

²²³ Bakara: 2/144.

²²⁴ Mukâtil b. Süleyman, I, s. 83.

²²⁵ Ahmet Özel, "Kible", DİA, Ankara, 2002, XXV, s. 366.

²²⁶ Bakara: 2/143.

Kâbe'ye yönelmeleri sonrasında Yahudi ve müşriklerin nasıl tepki verecekleri haber verilmiştir. İlgili ayette mealen şöyle buyrulmuştur:

*“O akılsızlar (dalga geçmek maksadıyla) ‘Onları daha önceleri döndükleri kiblelerinden vazgeçiren ne oldu ki’ diyecektir. De ki doğu da batı da Allah’ındır. O dilediğini doğru yola iletir.”*²²⁷

Müminler kiblenin değiştirilmesine kadarki süreçte zor bir imtihana tabi tutulmuştur. Bu imtihan sürecinin neticesinde gelen Kâbe'ye yönelme emri, müminleri teskin eden bir hüküm olmuştur. Müminler bu zorlu imtihanı geçtikten sonra çok daha rahat bir şekilde ve huşu içerisinde namazlarını Kâbe'ye yönelerek kılmışlardır. Belki de namaz ilk emredildiğinde yöneldikleri yer Kâbe olsaydı bu kadar huzurlu olamayacaklardı. Çünkü insan fitri olarak kaybettiği, özlemini duyduğu veya birçok sıkıntılardan sonra ulaştığı şeylere, her zaman elinde bulundurduğu, istediği zaman ulaşabildiği veya ulaşmak için zahmet çekmediği şeylerden daha fazla kıymet verir. İnsana bu özelliği veren Allah, müminleri kıymet verilmesini istediği şeyler hususunda çoğunlukla buna benzer imtihanlara tabi tutmuştur.

Kiblenin tahvili olayı, teşdîd ve tahfif metodolojisi çerçevesinde incelendiğinde tahfif kapsamına girer. Çünkü ilk inen hüküm teşdîd, sonradan inen hüküm ise tahfif içerir. Ayrıca bu örnekle hükümler arasında tedricilik esasının da her zaman tek yönlü gerçekleşmediği görülmektedir. Bu örnekte ve tahfif başlığı altında işlenen tüm örneklerde, önce kolaylık içeren hükmün değil de zorluk içeren hükmün gelebildiği net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.²²⁸

Teşdîd ve tahfif metodolojisi kapsamında, kiblenin değiştirilmesi ile ilgili hükümlerde tahfifin olduğu tespit edildikten sonra ilgili tahfifin hikmetleri üzerinde durulması önemlidir. Bu tahfifin hikmetlerinden en önemlisi müminlerin yönelmek istedikleri yere yönelmekten mahrum kalmalarının sürekli olmamasıdır. Çünkü herhangi bir şeyden sürekli mahrum kalmak insanı bezdirebilir, istenmeyen yollara düşürebilir ve hatta saptırabilir. Bu meyanda ilk zamanlar müminler Kâbe'ye yönelmek istiyorlar ancak verilen emirden dolayı bundan mahrum kalıyorlardı. Bu onlar için çok zor bir imtihan ve ağır gelen bir hükümdü. Belli bir süre geçtikten sonra bu hükmün yerine müminlerin istediği doğrultuda seve seve yönelecekleri Kâbe'ye yönelme hükmü geldi

²²⁷ Bakara: 2/142.

²²⁸ Turan, III, s. 109.

ve bu durum onları çok mutlu etti. Ayrıca bu imtihan neticesinde münafıklar da ortaya çıktılar ve hakiki mümin olanlar bu vesileyle imanlarını ispat ettiler. Diğer taraftan bu mahrumiyetin devamı durumunda, gerçekten inanmış olanlar bile içlerinde oluşan sıkıntı ve yaşadıkları zorluğun kaldıramayacakları bir seviyeye gelmesi sebebiyle zamanla dinden uzaklaşmaya başlayabilirlerdi. Ancak her işi hikmetli olan Allah Teâlâ kullarını böyle bir sıkıntı ve mahrumiyet içerisinde bırakmadı.²²⁹

2.2. RAMAZAN GECELERİNDE EŞLERE YAKLAŞMA HUSUSUNDAKİ TAHFÎF

Tahfîfın en bariz örneklerinden biri olan Ramazan gecelerinde eşlere yaklaşma meselesi kısaca şöyledir: Müslümanlar her ay üç gün oruç tutardı. Ramazan orucu farz kılınca onu tutmaya başladılar. Ramazan orucu ilk farz kılındığı zamanlarda iftar vakti girmeden önce uyuyanların (iftar vaktinden sonra uyandığı takdirde) diğer günün iftar vaktine kadar yemek yemesi ve eşine yaklaşması yasaktı.²³⁰

Konuyla ilgili rivayetlerde genellikle iki olaydan bahsedilir. İlk rivayette anlatıldığına göre Hz. Ömer Ramazan ayında oruçlu iken evine gittiğinde iftar vakti girmeden önce uyumuş ve uyandığında eşiyle birlikte olmak istediğinde eşi “sen iftar vaktinde uyudun, artık oruçlusun” diye cevap verince Hz. Ömer, eşinin bahane uydurduğu zannıyla -yasağa rağmen- onunla birlikte olmuştur. İkinci rivayete göre ise Ensar’dan Sirme (Sarme) b. Malik adındaki sahabi tarlasından yorgun bir şekilde evine gelmiş, eşine yemek hazırlamasını söylemiş ancak henüz yemek hazırlanmadan ve iftar vakti girmeden uykuya yenik düşmüş. Uyandığı zaman vaktin geçtiğini öğrenince diğer günün iftar vaktine kadar aç ve yorgun kalmıştır. Hz. Peygamber onu bitkin halde görünce neden bu durumdasın diye sormuş ve o sahabi de başına gelen olayı anlatmıştır.²³¹

²²⁹ Turan, III, s. 109-110.

²³⁰ Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmüllî et-Taberî el-Bağdâdî, Câmiu’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’an, thk. Abdullah ibn Abdulmuhsin et-Türkî, Dârü Hicr, Kâhire, trs. III, s. 234; Mâtûrîdî, I, s. 200; Tûfî, II, s. 298; Zûrkânî, II, s. 173.

²³¹ Taberî, III, s. 234.

Bu rivayetlere göre her iki sahâbi de yaptığından pişman olup tevbe etmiş, Allah Teâlâ da onları affettiğini ve bu hükümde tahfife gittiğini şu ayetle bildirmiştir.²³² *“Ramazan gecelerinde eşlerinize yaklaşmanız helâl kılınmıştır. Onlar sizin örtünüz, siz de onların örtüsü konumundasınız. Allah kendinize ihanet ettiğinizi bildi, tevbelerinizi kabul etti ve sizi affetti. Şimdi onlarla bir araya gelin ve Allah’ın size yazmış olduğu şeyleri arayın. Fecr vaktinde siyah iplik beyaz iplikten ayırt edilene kadar yiyeğin için. Sonra akşama kadar orucu tutun. Mescitlerde itikâftayken de eşlerinize bir araya gelmeyin. İşte bunlar Allah’ın koyduğu sınırlardır onlara yaklaşmayın. Allah ayetlerini böylece takva sahibi olsunlar diye açıklar.”*²³³

Bu örnekte de Allah Teâlâ’nın tahfife gittiğini görmekteyiz. Tahfifle ilgili hüküm gelmeden önceki zorluğun kaynağı noktasında bazı ihtilaflar vardır. Bu ihtilaflar üç kısımdır. Birinci kısma göre bu emrin kaynağı Allah’tır. İkinci kısma göre Müminler Ehl-i kitaptan böyle bir uygulama görüp de uygulamıştır.²³⁴ Üçüncü kısma göre ise Müminler kendileri böyle bir uygulama içerisine girmiştir. Bu görüşlerden konuya ve olaylara bakıldığında ilk görüşü savunanların delilleri daha makul görünmektedir. Fakat çalışmamız açısından önemli olan bu zorluğun kaynağı değildir. Asıl önem arz eden konu vakıa olarak bir zorluğun varlığıdır. Sonuç itibarıyla böyle bir yasağın (uygulamanın/âdetin) olması müminler için zorluk içeren bir hükümdü.

Teşdîd-tahfif açısından bakıldığında bu örnekte dikkatleri çeken nokta; böylesi bir hükmün ne denli büyük zorluklar getirdiğidir. Allah Teâlâ’nın bu yasaktaki (uygulamadaki/âdetteki) zorluğu ezeli ilmiyle bildiği konusunda şüphe yoktur. Ancak böylesine bir uygulamayı birkaç örnek yaşandıktan sonra kaldırmasının hikmeti kullarının da bu zorluğu kavramalarını ve fark etmelerini sağlamak olabilir. Tahfifin gelmesiyle müminler rahatlamışlar ve sevinmişlerdir. Ayrıca nasıl bir zorlukla mücadele ettiklerini anlamışlar ve bu zorluktan kurtuldukları için Allah’a hamdetmişlerdir.²³⁵

²³² Taberî, III, s. 234.

²³³ Bakara: 2/187.

²³⁴ Karaman ve diğerleri, I, s. 285.

²³⁵ Turan, III, s. 113-115.

2.3. PEYGAMBERLE KONUŞMADAN ÖNCE SADAKA VERİLMESİ HUSUSUNDAKİ TAHFÎF

Vahyin inmeye başladığı ve sahabilerin Hz. Peygamber’i bir peygamber olarak tanımaya başladığı zamanlarda henüz bir peygamberle nasıl konuşulacağını, ona neler sorulacağını bilmeyenler vardı. Özellikle çöllerde hayatını idame ettirenler bu tür adabı muaşerete çok yabancıydı. Bazen kapısına geliyor, kendi aralarında birbirlerine seslendikleri gibi bağıra-çağıra Hz. Peygamber’e sesleniyorlar bazen de görüşme ve soru sorma süresini gereğinden fazla uzatıyorlardı.²³⁶ Bu tür olaylar ve soru sormak isteyenlerin sayısı arttıkça Hz. Peygamber’in işi daha da zorlaşıyor ve bu durumdan hiç memnun olmuyordu.²³⁷ Bundan dolayı Allah Teâlâ hem Peygamber’in işini kolaylaştırmak hem de müminlerin ona karşı nasıl davranmaları gerektiğini öğretmek için bir süreliğine zorluk barındıran bir hüküm koydu²³⁸: *“Ey iman edenler Peygamber’le yalnız olarak (baş başa) konuşmak istediğiniz zaman önce sadaka verin. Bu, sizin için daha hayırlı ve temizdir. Eğer verecek bir şey bulamazsanız (biliniz ki) Allah bağışlayıcıdır.”*²³⁹

Bu hükümle amaçlanan şey hâsıl olduktan sonra Allah Teâlâ kullarının üzerinden bu ağırlığı kaldırmak suretiyle hükümde tahfife gitmiştir.²⁴⁰ İki hüküm arasında geçen sürenin bir veya iki saatlik bir süre olduğu aktarılan rivayetlerin birine göre Hz. Ali bir dinar sadaka vermiş ve Peygamber’le yalnız konuşmuş,²⁴¹ kimsenin de onunla yalnız olarak sadaka vermeden konuşmasına izin vermemiştir.²⁴² Sonrasında ise *“Peygamber’le baş başa konuşmadan önce sadaka vermek size ağır mı geldi? Bunu yapmaya gücünüz yetmediyse Allah sizin tevbelerinizi kabul etti. O halde namazlarınızı dosdoğru kılın, zekâtlarınızı verin ve Allah’a ve Resulüne itaat edin. Muhakkak ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”*²⁴³ ayeti ile tahfife gidilmiştir.

²³⁶ Hucurat: 49/2.

²³⁷ Mukâtil b. Süleymân, III, s. 334.

²³⁸ Turan, III, s. 135.

²³⁹ Mücadele: 58/12.

²⁴⁰ Mücadele: 58/13.

²⁴¹ Mukâtil b. Süleymân, III, s. 334.

²⁴² Tûfi, II, s. 297.

²⁴³ Mücadele: 58/13.

Bir başka rivayette Hz. Ali şöyle demiştir: “Kur’ân’da öyle bir ayet vardır ki benden önce hiç kimse onunla amel etmemiş ve benden sonra da hiç kimse amel etmeyecektir. Bu ayet Hz. Peygamber’le baş başa konuşma ile ilgili ayettir.”²⁴⁴ Yanımda bir dinar vardı, onu on dirheme sattım ve Hz. Peygamber’le baş başa konuştum. Onunla her ne zaman baş başa konuşmak istesem bir dirhem sadaka verdim. Sonra hüküm nesh oldu ve böylece benden başkası bu hükme göre amel etmedi.²⁴⁵

Konuyla ilgili Hz. Ali’nin anlatımıyla aktarılan bir diğer rivayet ise şöyledir: “Peygamber’le baş başa konuşma ile ilgili ilk hükmü bildiren ayet indiği zaman Resulullah bana ‘Ne dersin bir dinar olsun mu?’ diye sordu ben de ‘Güç yetiremezler’ dedim. O ‘Yarım dinara ne dersin?’ dediğinde ben yine ‘Güç yetiremezler’ dedim bunun üzerine ‘Kaç olsun peki?’ diye sordu. Ben ‘Arpa tanesi (ağırlığında) olsun’ deyince o şöyle buyurdu: ‘Çok düşük bir miktar belirledin.’ Bundan hemen sonra Allah ikinci hükmü bildiren ayet indirerek bu ümmete tahfifte bulundu.”²⁴⁶ Bu hüküm sayesinde müminler Hz. Peygamberle konuşmanın kıymetini anlamış oldu. Hz. Peygamber de gereksiz ve önemsiz sayılabilecek soruların azalmasından dolayı rahatladı.

Teşdîd-tahfif çerçevesinden bakıldığında insanlara yanlış yolda olduklarını göstermek için hükümlerde teşdîde gidilebilir. Fakat yanlışlarını fark ettiklerinde ise teşdîdi sürdürmenin bir manasının olmadığı açıktır. Ayrıca tahfif sayesinde müminlerin gönlünde hükümlerin yerinin sağlamlaştırıldığı bu örnekte açıkça görülmektedir. Buna, ikinci olarak gelen ayetin son kısmındaki emirler delil olarak verilebilir. Bahsi geçen yerde namazlarınızı kılın, zekâtlarınızı verin ve Allah’a ve Resulüne itaat edin şeklinde emirler mevcuttur.²⁴⁷ Bu hükümler daha önceden de gelmişti ancak tahfif içeren bir ayetin sonunda zikredilmesi ve hatırlatılmasından şu sonuç çıkarılabilir: Allah dilese sizi türlü zorluklar içerisinde bırakabilir ancak o size rahmetle muamelede bulunuyor da tahfife gidiyor. Siz de tahfife gitmesinden dolayı ona şükredin ve birtakım zorluklar da barındırsa diğer hükümleri güzelce ve gönül hoşluğuyla yerine getirin.

²⁴⁴ Bahsi geçen ayet; Mücadele sûresinin 12. ayetidir.

²⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü’rî, el-Müstedrek ale’s-Sahihayn, thk. Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdi el-Vadiî, 1. Baskı, Dârü’l-Haremeyn, Kahire, 1997, Tefsirü Sureti’l-Mücadele 4, Hadis no: 3851, II, s. 568; Tûfî, II, s. 297.

²⁴⁶ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Serve et-Tirmizî, el-Câmu’l-Kebir, thk. Beşşâr Âvvâd Ma’ruf, 2. Baskı, Dârü’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut, 1998, Tefsirü Sureti’l-Mücadele 2, Hadis no: 3300, V, s. 329; Tûfî, II, s. 298.

²⁴⁷ Mücadele: 58/13.

2.4. BİR MÜMINİN ON KÂFİRLE MÜCADELESİ HUSUSUNDAKİ TAHFÎF

Savaşla ilgili hükümlerle alakalı olan bu örnek, Enfâl sûresinde anlatılan yirmi sabırlı müminin iki yüz kâfire, yüz sabırlı müminin ise bin kâfire karşı galip gelmesi meselesidir. Bu mesele ayet-i kerimede şöyle anlatılmaktadır: *“Müminleri savaşa teşvik et. Sizden sabırlı yirmi kişi kâfirlerden iki yüz kişiye, yüz kişi ise bin kâfire karşı galip gelir. Çünkü onlar bilmeyen (bilinçsiz) bir kavimdir.”*²⁴⁸

Verilen ilk emre göre, bir müminin savaşta on kâfirle karşı karşıya geldiğinde kaçmaması ve savaşması gerekmektedir.²⁴⁹ Bunun sebebi müminlerin sabırlı, metanetli ve kuvvetli olmalarının yanında Allah'ın yardım vaadinin bulunması, kâfirlerin ise cahil, ölümden korkan ve çıkar odaklı hareket eden bir yapılarının olmasıydı.²⁵⁰ Bu ilk emrin Bedir savaşı esnasında, tahfif içeren ikinci emrin ise Bedir savaşından sonra geldiği rivayet edilmektedir.²⁵¹ Bir başka yoruma göre ilk Müslümanlar bu emri yerine getirmede sabırlı ve dayanıklı iken, sonradan Müslüman olanlarda sabrın ve dayanıklılığın az olması nedeniyle zikredeceğimiz ayetle bu ayetin hükmünde tüm Müslümanlara yönelik bir tahfife gidilmiştir.²⁵² Tahfif bildiren ayet mealen şöyledir: *“Şimdi ise Allah yükünüzü hafifletti ve sizde muhakkak bir zaaf olduğunu bildi. Sizden sabırlı yüz kişi iki yüz kişiye, bin kişi ise iki bin kişiye karşı Allah'ın izniyle galip gelir. Allah sabredenlerle beraberdir.”*²⁵³

İbn Abbas'ın buradaki tahfifle ilgili olarak “insanların bu tahfiften haberinin olmamasını isterdim”²⁵⁴ manasındaki değerlendirmesi dikkate şayandır. İbn Abbas'ın bu değerlendirmesi, hükmün tahfif edilmemesi halinde müminlerde ilk emri uygulayacak potansiyeli görmüş olması ihtimalinden kaynaklanabilir.

Bu ayete yapılan dikkat çekici yorumlardan bir diğeri ise Zemahşeri'nin tefsirindeki şu yorumdur: “İlk zamanlar bire karşı on kişiyle savaşma emrinin sonradan

²⁴⁸ Enfâl: 8/65.

²⁴⁹ Buhârî, Tefsir 4652; Ebû'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, thk. Âdil Ahmet Abdulmevcut, Ali Muhammed Muavviz, 1. Baskı, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad, 1998, II, s. 598.

²⁵⁰ Taberi, XI, s. 261.

²⁵¹ Mukâtil b. Süleyman, II, s. 28.

²⁵² Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'an, IV, s. 227.

²⁵³ Enfâl: 8/66.

²⁵⁴ Taberî, XI, s. 262.

bire karşı ikiye düşürülmesi, Müslümanların sayısının artmasındandır.” Zemahşeri bu görüşe katılmadığını başka bir soruya cevap verirken dile getirmiştir. Kendisine sorulan soru şöyledir: “Her iki emri bildiren ayette de müminlerin ve kâfirlerin sayıları neden zikredilmiştir?” Zemâhşerî’nin bu soruya cevabı ise, “Burada durumun müminlerin çokluğu ya da azlığı ile ilgili bir değişiklik olmadığına işaret vardır.”²⁵⁵ şeklindedir.

Teşdîd-tahfif metodolojisi açısından bakıldığında bu örnekte ortaya çıkan en net husus; tahfifin gelmesinin müminleri diğer hükümleri uygulamaya teşvik ettiğiidir. İlk hükmün devam ettiği durumda müminlerden bazılarının bu durumu kaldıramama ve küfre düşme ihtimali gerçekleşebilirdi. Ancak ilk durum Allah’ın rahmetinin tezahürü olarak devam etmedi ve bu tahfif sayesinde müminler rahata kavuştular.²⁵⁶ Bu rahatlık neticesinde müminler daha sabırlı ve azimli bir şekilde savaşa devam etmek suretiyle kazanan taraf oldular.²⁵⁷

Tefsir kaynaklarında konuyla ilgili ayetlerin tefsirleri yapılırken tahfifle ilgili oldukça önemli yorumlar yapılmıştır. Bunlardan en dikkat çekici olanı Kurtubî’nin yorumu olduğu söylenebilir. Onun önem atfedilmesi gereken yorumu şöyledir: “İbn Abbas’ın rivayetine göre bu (bire karşı on kişiyle savaşma) farzdır. Ancak bu farz müminlere zor gelince bir kişinin iki kişiye karşı savaşması farz kılındı. Böylece onlara tahfif uygulanmış oldu ve yüz kişi iki yüz kişiyle karşılaştığında müminlerin savaştan kaçmamaları emredildi. Bu söze göre bu hüküm nesih değil tahfiftir ve bu güzel bir görüştür.”²⁵⁸ Kurtubî’nin bu yorumunu önemli kılan kısım tahfifi neshin yerine kullanması ve bunun güzel bir görüş olduğunu belirtmesidir. Çünkü Kurtubî bu yorumuyla tahfifin bir yaklaşım biçimi olarak ele alınabileceğini göstermiştir. Kurtubî’nin bu görüşüne benzer bir görüşe müteahhir müfessirlerden Şinkîtî de yer vermekte ve bu görüşün karşısında olanlarla savunanların delillerini değerlendirmektedir. Şinkîtî, sonuç olarak ilgili ayette tahfifin değil de neshin olduğunu kabul etmektedir.²⁵⁹ Fakat o, ayetteki tahfifin varlığını her ne kadar kabul etmemiş olsa da tahfifi neshin yerine konulabilecek bir yaklaşım olarak ele almaktadır. Böylece Şinkîtî, teşdîd ve tahfifin bir metot olarak değerlendirilebileceğini göstermiştir.

²⁵⁵ Zemâhşerî, II, s. 598.

²⁵⁶ Turan, III, s. 137.

²⁵⁷ Taberî, XI, s. 264.

²⁵⁸ Kurtubî, X, s. 70.

²⁵⁹ Şinkîtî, s. 102-104.

Tahfifin neshin yerine kullanılması şeklinde bir yaklaşımın hem olumlu hem de olumsuz neticeleri vardır. Ancak bunlar kıyaslandığında olumlu olanların daha fazla olduğu söylenebilir. Mesela ayet nesh olmuştur denildiğinde, neshedilen ayetteki hükmün tekrardan uygulanması mümkün değil anlamına gelmektedir. Ancak ayette tahfif vardır denildiğinde ise ilk inen ayetteki hükmün şartları oluştuğunda o hükümle tekrar amel edilebilir anlamına gelmektedir. Neshin vahiy dönemine has bir uygulama olduğu da düşünüldüğünde, vahiy döneminden sonra benzer nitelikteki durumlarda aynı hükümlerin uygulanabilmesi adına ilgili ayetler arasında nesih yerine tahfif veya teşdîdin olduğunu söylemek daha uygundur.

2.5. MÜMİNLERİN İÇLERİNDEN GEÇİRDİKLERİNDEN HESABA ÇEKİLMESİ HUSUSUNDAKİ TAHFÎF

Ahkâm ayetlerinde tahfif kapsamında incelenecek bu örnek, müminlerin içlerinden geçirdikleri şeylerden sorumlu olup olmamalarıyla alakalıdır. Bu bağlamda inen ilk ayet teşdîd ikincisi tahfif içermektedir. Teşdîd içeren ilk ayet şöyledir: “*Yerde ve gökte bulunan her şeyin mülkü Allah’ındır. Allah, içinizden geçirdiklerinizin hesabını gizleseniz de açığa vursanız da sorar. Her şeye hakkıyla gücü yeten Allah, dilediğini bağışlar dilediğine de azap eder.*”²⁶⁰

Bu ayet indiği zaman sahabilerin çok büyük bir sıkıntıya kapıldıkları ve hemen Hz. Peygamber’in yanına tahfif talep etmek için gittikleri aktarılmaktadır. Hz. Peygamber ise onların bu taleplerine “İsrailoğullarının Hz. Musa’ya karşı işittik ve isyan ettik dedikleri gibi siz de işittik ve isyan ettik mi diyeceksiniz?” sorusuyla karşılık verince onlar: “bilakis işittik ve itaat ettik” şeklinde cevap vermişlerdir. Bu talepleri, güzel cevapları ve itaatlerinden dolayı Allah Teâlâ’nın, “*Allah hiç kimseyi gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz.*”²⁶¹ ayetiyle tahfife gittiği rivayet edilmektedir.²⁶²

²⁶⁰ Bakara: 1/284.

²⁶¹ Bakara: 1/286.

²⁶² Taberî, V, s. 137.

Başka bir rivayete göre ise ilk ayet şahitliği gizleyenler hakkında inmiştir.²⁶³ Bu rivayete göre ayetin anlamı şöyle olur: Siz (şahitlik etmeyip) gizleseniz de (şahitlik yapmakla) açığa vursanız da Allah hesabını sorar.

İkinci inen ayetin ilk ayeti nesh edip etmediği tartışma konusu olmuştur.²⁶⁴ Nesih açısından tartışmaya konu olmasının nedeni, ilk ayetin hüküm içerip içermediği meselesine dayanmaktadır. Bu iki ayet arasında neshin gerçekleşmediğini savunan âlimlere göre ilk ayet hüküm değil haber niteliğinde olduğundan neshin tüm şartlarını taşımamaktadır.²⁶⁵ Burada neshin gerçekleştiğini savunan âlimlere göre ise ilk ayet hüküm içerir ancak ikinci ayetin hükmü ilk ayetin hükmünü kaldırmaktadır.²⁶⁶

Zikri geçen ayetler arasında neshin gerçekleşmediğini savunanlara göre, zihne bilinçdışı gelen şeylerden dolayı kişi sorumlu olmamalıdır. Çünkü “*Allah kimseyi gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz*”²⁶⁷ ayeti bunu gerektirir.²⁶⁸ Bu iki ayet arasında neshin gerçekleştiğini kabul edenler ise Allah’ın dilediğini dilediği şeyden sorumlu tutabileceğini söyleyerek onların bu delillerine cevap vermektedirler.²⁶⁹ Allah’ın hikmetsiz iş yapmayacağına binaen bu iki görüşten ilki daha uygun görünmektedir.

İlk ayetin hükmünün geçerli olduğunu kabul eden âlimler, zihinde meydana gelen şeyleri tasnif etmekte ve kişinin hangilerinden sorumlu olduğunu da açıklamaktadırlar. Bu tasniflerden birisi şöyledir: Bir fiilin meydana gelmeden önce zihinde geçirdiği aşamalar beş başlık altında toplanır: Herhangi bir düşüncenin zihne gelişi (hâtır), planlama, karar, kast ve azim. Kişi olumsuz nitelikteki bir işte bu aşamalardan geçtikten sonra tasarladığı şeyi fiiliyata geçirmeye çalışıp da muktedir

²⁶³ Taberî, V, s. 128; Bu ayetin sadece şahitlikle ilgili olması veya genel hükümler barındırması noktasında farklı değerlendirmeler olsa da hâkim görüş sadece şahitlikle alakalı olmadığı yönündedir. Mesela Fahrüddîn Râzî ilgili ayetin tefsirini yaparken lafzın âmm olmasına dayanarak ayetin manasının şahitliğe hasredilmesini zayıf bir görüş olarak nitelendirmiştir. Şahitlikle alakalı ayetlerden sonra gelmesinin de böyle bir hasrı gerektirmediğini de dile getirmiştir. Bkz. Fahrüddîn Râzî, VII, s. 136.

²⁶⁴ Nehhâs, II, s. 118; Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, el-Hidâye ilâ Buluğî’n-Nihâye, 1. Baskı, Câmiatü’ş-Şârîka, Şârîka, 2008, (Hidâye), I, s. 930.

²⁶⁵ Mâtürîdî, II, s. 223; Cessâs, Ahkâmü’l-Kur’an, II, s. 276.

²⁶⁶ Kur’an Yolu, I, s. 450.

²⁶⁷ Bakara: 1/286.

²⁶⁸ Cessâs, Ahkâmü’l-Kur’an, II, s. 276. Allah’ın kulları kaldıramayacakları şeylerle sorumlu tutmasının caiz olup olmadığı tartışılmıştır. Bunu konu genellikle Kelam alanında ele alınmış ve “Teklif-i mâ lâ yutâk” şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Mâtürîdîye ve Mutezile mezheplerinin mensupları birbirinden farklı gerekçelerle teklif-i mâ lâ yutâkın caiz olmadığını savunurken Eşariye ve Cebriye mezheplerinin mensupları ise caiz olduğunu savunmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Mâtürîdî, II, s. 228; Mustafa Sinanoğlu, “Teklif”, DİA, İstanbul, 2011, s. 385-387.

²⁶⁹ Fahrüddîn Râzî, VII, s. 150.

olamamışsa bunun iki sebebi olabilir. Ya dış engeller ve nedenlerden dolayı yapamamıştır ki bu durumda azim, karar ve kastından dolayı sorumlu olur. Veya kendisi o işi yapmaktan vazgeçmiştir ki bu durumda fiilden kendi iradesiyle vazgeçtiği için sevap bile kazanır.²⁷⁰ Bununla beraber kişinin zihnine gelen bir şeyden sorumlu olabilmesi için niyet ve kast aşamasına gelmesi gerekir. Ayrıca kişinin sorumlu olması niyet ve kastın yanında akıl ve hürriyetin bulunması şartına bağlanmıştır. Bu şartların eksik olduğu durumlarda kişi tam sorumlu olmaz.²⁷¹

Teşdîd ve tahfîf metodolojisi açısından bakıldığında ise şunları söylemek mümkündür: Bahsi geçen ayetlerin sebep-i nüzulündeki farklı rivayetler ve nesh olup olmadığı hakkındaki farklı görüşler olsa da ilk ayetin teşdîd ikincisinin ise tahfîf içerdiği konusunda ihtilafın olmadığı aşîkârdır. Teşdîd ve tahfîfin varlığının kabulünden sonra burada bir imtihan olduğu ve müminlerin de bu imtihanı başarıyla geçtiği, Allah'ın çok büyük sıkıntı içeren hükümler indirebilmesine rağmen kullarına olan rahmeti veya farklı hikmetlerden dolayı bu tür sorumluluklar indirmedeği gibi birçok neticeye ulaşılabilir.²⁷² Ayrıca teşdîd ve tahfîf açısından bakıldığında bu iki ayetten çıkarılabilecek önemli mesajlardan biri de ilk hükmün geçerli olabileceğinden hareketle kişinin sadece dış dünyasını değil iç dünyasını da Allah'ın istediği şekilde düzenlemesi gerektiğidir.

2.6. GECE NAMAZININ FARZ OLUŞU HUSUSUNDAKİ TAHFÎF

Tahfîfle ilgili olarak ele alınacak bu örnek, diğer örneklerle nazaran birtakım farklılıklar barındırmaktadır. Bu farklılıkların en önemlisi tahfîfin iki defa gerçekleşmesidir. İlk olarak gece namazı farz kılınmış, daha sonra gece namazının müminlere ağır gelmesiyle²⁷³ birlikte bu hüküm tahfîf edilmiştir. Akabinde ise gece

²⁷⁰ Kur'an Yolu, I, s. 452; Sorumluluğun derecelerinden bahsedilirken konuyla ilgili olarak genellikle şu hadis zikredilmektedir: "Kim bir iyilik yapmayı ister de onu yapmazsa ona bir sevap yazılır. Bir iyilik yapmaya ister ve yaparsa ona yaptığı iyiliğin on katından yedi yüz katına kadar sevap yazılır. Her kim de bir kötülük yapmak ister de sonradan vazgeçerse o kişiye günah yazılmaz. Her kim de bir kötülüğü yapmayı ister ve yaparsa ona işlediği kötülük kadar günah yazılır." Müslim, İman 206; Mâtûrîdî, II, s. 223.

²⁷¹ Ahmet Hamdi Akseki, Ahlak Dersleri Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı, çev. Ali Arslan Aydın, Yasin Yayinevi, İstanbul, 2014, s. 84-85.

²⁷² Turan, III, s. 111-113.

²⁷³ İlk zamanlar gece namazının farz olmasının delili olarak ve bu emrin ne kadar ağır geldiğine dair şöyle bir rivayet aktarılmıştır: "Allah bu surenin ilk ayetleriyle gece namazını farz kıldı. Hz. Peygamber ve

namazı müminler için farz olmaktan çıkarılıp nafileye çevrilmesiyle ikinci tahfif gerçekleşmiştir.²⁷⁴

Gece namazının ilk zamanlar farz kılındığını kabul edenlere göre²⁷⁵ bu emir “*Ey örtüsüne bürünen! Geceleri bir kısmı hariç olmak üzere kalk (ve namaz kıl). Gecenin yarısında veya yarısından daha az kısmında veya yarısından biraz daha fazlasında (ibadet et) ve Kur’ân’ı tertil üzere oku.*”²⁷⁶ ayetleriyle bildirilmektedir. Bu emirle müminler yine zorlu bir imtihana girmiş ve mümin olmanın basit bir olay olmadığını yakından hissetmişlerdi.

Sonraki süreçte ise iki tahfifin birlikte geldiği görülmektedir.²⁷⁷ Bu iki tahfifi ifade eden ayet şöyledir: “*Şüphesiz ki Rabbin senin ve seninle birlikte olan bir topluluğun (müminlerin) gecenin en az üçte ikisinde veya yarısında kalkıp ibadet ettiğini bilmektedir. Geceyi ve gündüzü ölçüp biçen (dengesini Kur’ân) Allah’tır. Buna (gecenin yarısında veya üçte birinden fazlasında ibadet etmeye) güç yetiremeyeceğinizi bildiğinden tevbelerinizi kabul etti. Bundan sonra (namazda) Kur’ân’dan size kolay geleni okuyun. Çünkü o içinizden hastaların, rızık peşinde uzun yolculuklar yapanların ve Allah yolunda cihada çıkanların olacağını bilmektedir. (Bu sebeplerden dolayı) Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun, Namazını dosdoğru kılın, zekâtlarınızı verin, Allah’a güzel borç verin. Önceden hayır olarak ne gönderirseniz sonradan Allah katında daha güzel bir karşılığını ve daha fazlasını göreceksiniz. Allah’tan bağışlanma dileyin çünkü o çokça bağışlayan ve rahmeti bol olandır.*”²⁷⁸ Böylece gece namazı kolaylaştırılmış ve ikinci tahfif olarak da müminlere nafile haline getirilmiştir.²⁷⁹

Bu iki tahfifle birlikte müminler rahata kavuştular. Bu sayede Allah’ın onlara ne kadar büyük kolaylıklar verdiğini daha iyi idrak ettiler. Tahfifin gelmemesi durumunda

ashabı bir sene boyunca, ayakları şişene kadar bu namazı kıldılar. Bir senenin sonunda Allah bu sürenin sonundaki ayeti indirdi ve böylece gece namazı farz olmasından sonra nafileye dönüştü.” Rivayetin geçtiği tefsirlerden birisi için bkz. Hûd b. Muhakkem el-Hevvârî, Tefsîru Kitâbillâhi’l-Azîz, thk. Belhâc b. Saîd Şerîfî, I. Baskı, Dârü’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut, 1990, IV, s. 432; Nehhâs, III, s. 127.

²⁷⁴ Gece namazının ilk zamanlar farz oluşundan nafileye çevrilerek tahfif edilmesine kadarki sürecin bir yıl olduğunu bildiren uzunca bir hadis için bkz. Müslim, Camiu Salati’l-Leyl ve Men Nâme anhu ev Meriza 139; Taberî, XXIII, s. 397; Aydoğdu, s. 158.

²⁷⁵ Taberî, XXIII, s. 397; Mâtûrîdî, XVI, s. 219; Nehhâs, III, s. 127; Kur’an yolu, V, s. 489-490.

²⁷⁶ Müzzemmil: 73/1-4.

²⁷⁷ Şâfiî ve birçok âlim bu ayetleri nesih kapsamında ele almıştır. Bkz. Şâfiî, I, s. 54-55; Mâtûrîdî, XVI, s. 220; Nehhâs, III, s. 127. Hatta Hanefî âlimlerden Cessâs, gece namazının farz olmasının neshedildiği konusunda ihtilaf olmadığını açıkça zikretmiştir. Bkz. Cessâs, Ahkâmü’l-Kur’an, V, s. 367. Ancak ayetlerin nesh değil de teşdîd ve tahfif metoduyla incelenmesinde herhangi bir engel yoktur.

²⁷⁸ Müzzemmil: 73/20.

²⁷⁹ Nehhâs, III, s. 127; Cessâs, Ahkâmü’l-Kur’an, V, s. 367.

müminler zorluk içerisinde kalacaklardı. Bazı müminler bu zorluklara sabır göstermede zayıf kalabilir hatta zorluklar içinde boğulup dinlerinden vazgeçecek seviyeye gelebilirlerdi. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır²⁸⁰ ve kolay olana daha düşkündür.

Ayette emrin tahfif edildiği bildirildikten sonra “*namazınızı kılın, zekâtınızı verin, Allah’a güzel bir borç verin, Allah her ne iyilik ederseniz daha hayırlısını size verecektir ve Allah’a tevbe edin*”²⁸¹ şeklinde hatırlatmaların bulunması, tahfifin hikmetine işaret etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber’le baş başa konuşmadan önce sadaka verilmesi örneğinde de buna benzer bir hikmete işaret edilmiştir. Her iki örnekteki hikmetler göz önüne alındığında şu mesajı çıkarmak mümkündür: Eğer Allah dileseydi size birçok zorluk yüklerdi ancak o size tahfifi diledi. O halde siz de emredilen diğer hükümlere sıkı sıkı sarılın ve kıymetini bilin!²⁸²

2.7. TAKVANIN SINIRLARI HUSUSUNDAKİ TAHFÎF

Ahkâm ayetlerinde tahfif başlığı altında incelenecek bu örnek, takvanın mahiyeti ve nasıl olması gerektiği ile ilgilidir. Takva sözlükte “korumak, örtmek, saklamak, sakınmak”²⁸³ gibi manalara gelmektedir. İstilahta ise “emirlere uymak, nehiylerden kaçınmak”, “nefsi günahlardan korumak”, “İslamın kötilediği ve örfün hoş görmediği şeylerden kaçınmak”, “şüpheli şeyleri terk etmek”²⁸⁴ gibi tanımlamaları yapılmıştır. Ehl-i tasavvuf ise takvanın çerçevesini bir hayli genişleterek “Allah’ın dışındaki her şeyden teberri etmek”, “kalpte O’ndan (Allah’tan) başka hiçbir şeyin bulunmaması” gibi anlamlar yüklemekle beraber “görünüşünü/sûretini halk için süslediğin gibi sîretini de hakk için süslemendir” şeklinde takvanın amacına yönelik tanımlar da yapmışlardır.²⁸⁵ Müfessirlerin birçoğu ise takvanın nasıl gerçekleşeceğine dair İbn Mes’ud’a dayanan şu rivayeti aktarmıştır: “Allah’tan hakkıyla korkmak, sadece O’na itaat edip isyan etmemek, O’nu sürekli hatırdan tutup unutmamak ve O’na şükredip nankör olmamak suretiyle mümkündür.”²⁸⁶

²⁸⁰ Nisâ: 4/28.

²⁸¹ Müzzemmil: 73/20.

²⁸² Turan, III, s. 116-117.

²⁸³ İbn Manzûr, XV, s. 401-403.

²⁸⁴ Tehânevî, s. 501.

²⁸⁵ Tehânevî, s. 501.

²⁸⁶ Mukâtil b. Süleymân, I, s. 184; Hevvârî, s. 303; Nehhâs, II, s. 128.

Müminlerin uygulamada en çok sıkıntı çektikleri ayetlerden biri olan “Allah’tan hakkıyla korkun”²⁸⁷ ayeti, onların normalden fazla zorluk yaşamalarına sebep oluyordu. Zira inananlar bu ayette emredilene uymak için ellerinden gelenden fazlasını ortaya koymaya çalışıyorlardı. Ayetin uygulamadaki tüm zorluğuyla birlikte emredilen hükmün sınırlarının tam olarak bilinmemesi de bu zorlukları arttırıyordu.

Zorluklar içeren bu hükmün tahfifi ise Tegâbün suresinde gelmiştir.²⁸⁸ Konuyla ilgili ayette mealen şöyle buyrulmaktadır: “Allah’tan gücünüzün yettiği kadarıyla korkun.”²⁸⁹ Âl-i İmrân suresinde gelen hükmün bu ayetle tahfif edildiği konusunda ihtilaf bulunmamakla birlikte buradaki ayetin Âl-i İmrân suresindeki ayeti nesh edip etmediği tartışma konusu olmuştur.²⁹⁰ Bu ayetler arasında neshin gerçekleştiğini söyleyenler Âl-i İmrân suresindeki ayetin mensuh, Tegâbün suresindeki ayetin ise nâsih olduğunu dile getirmiştir.²⁹¹ Bu iki ayet arasında neshin gerçekleşmediğini savunan âlimler ise Tegâbün suresindeki ayetin Âl-i İmrân suresindeki ayeti mana yönünden tamamladığını öne sürmüştür.²⁹² İki ayet birlikte ele alındığında, “Ey İman edenler! Allah’tan hakkıyla, gücünüz yettiği kadar korkun” şeklinde bir mana ortaya çıkmaktadır.

Bununla beraber her iki ayetle ilgili tartışmalara daha geniş bir perspektiften bakılırsa görülür ki bu ayetlerde neshin var olup olmadığıyla ilgili görüşler arasında ortak olan nokta ikinci ayette tahfifin var olmasıdır. Buradan hareketle her iki ayetin de

²⁸⁷ Âl-i İmrân: 2/102. Bu ayetin sebebi nüzulü ile ilgili olarak şöyle bir rivayet aktarılmaktadır: Hz. Peygamber Evs ve Hazrec arasında uzun yıllar öncesinde başlamış ve devam eden düşmanlıklarını bitirmiş ve onları kardeş olarak ilan etmiştir. Ancak Hz. Peygamber’in Evs ve Hazrec arasında inşa ettiği bu kardeşliği bozmak isteyenlerin fitneleri sonucunda Evs’ten Sa’lebe b. Guneym ile Hazrecten Sa’d b. Zürâre arasında şöyle bir tartışma meydana gelmiştir: “Hazrecten Sa’d ‘Allah’a yemin olsun ki bizlere İslam’ın ve Hz. Peygamberin gelmesi gecikseydi sizin reislerinizi öldürmüş, çocuklarınızı köle almış ve kadınlarınızı da mehirsiz olarak nikahlamış olurduk’ şeklinde sözler sarfedince Evs’ten Sa’lebe ‘İslam’ın gelmesinden önce uzunca bir zaman vardı. Söylediklerini yapsaydınız ya! Biz sizi keskin kılıçlarla vura vura kendi evinize koyduk.’ bu sözlerden sonra İslam’dan önce yaptıkları gibi birbirlerine ölümle alakalı şiirler okuyup nesepleriyle övmeye başlamışlardı. Bunun sonucunda ise itişmeye ve birbirlerine elleriyle, hurma yapraklarıyla ve terliklerle vurmaya başlayınca her iki taraf da kızgınlık içerisinde kavmini kavgaya davet etmiş hemen sonrasında Evs ve Hazrec kavimleri silahlarını kuşanıp karşı karşıya gelmişlerdi. Hatta bazıları hızlı davranıp ok atmaya bile başlamıştı. Bu olay Hz. Peygamber’e ulaşınca Hz. Peygamber apar topar bineğine binmiş ve olay mahalline gelmiş ve onların arasını bulduktan sonra şöyle seslenmiştir: ‘Ey İman edenler! Allah’tan hakkıyla korkun ve ancak Müslümanlar olarak ölün.’ Yani tevhid bayrağı altında olduğunuz halde ölün demiştir. Bkz. Mukâtil b. Süleymân, I, s. 184.

²⁸⁸ Hevvârî, 303.

²⁸⁹ Tegâbün: 64/16.

²⁹⁰ Nehhâs, II, s. 129-131.

²⁹¹ Mukâtil b. Süleymân, I, s. 184.

²⁹² Nehhâs, II, s. 130.

geçerli olduğu ve hangi ayetin şartları oluşursa onu uygulamanın mümkün olduğu sonucuna ulaşılabilir. Örnek olarak insanın güçlü olduğu noktalarda hakkıyla korkması hükmünün geçerli olduğu, zayıf olduğu noktalarda ise gücünün yettiği kadarıyla korkması hükmünün uygulanmasında herhangi bir engel gözükmemektedir.

Teşdîd ve tahfîf açısından bakıldığında, ilk ayetin zorluklar, ikinci ayetin ise kolaylıklar barındırdığı sonucuna ulaşılabilir. Nitekim ilk ayet indiği zaman sahabilerin ne yapacaklarını şaşırdıkları, büyük bir korkuya kapıldıkları ve ikinci ayetin gelmesiyle de rahatladıkları anlatılmaktadır.²⁹³

2.8. GÜNAHLARIN AFFEDİLMESİ HUSUSUNDAKİ TAHFÎF

İslam'a sonradan girenlerin Müslüman olmadan önce işlemiş oldukları günahlar konusunda inen hükümler de ahkâm ayetlerinde tahfîf başlığı altında incelenebilir. Çünkü bu konuda inen hükümlerde de önce teşdîdin sonra tahfîfin geldiği görülmektedir. Teşdîd içeren ayet mealen şöyledir: *"Onlar Allah'a başka ilahlar ortak koşmaz, haksız yere Allah'ın haram kıldığı cana kıymaz ve zina etmezler. Her kim de bunları yaparsa büyük bir azaba uğratılır."*²⁹⁴

Bu ayette bahsi geçen kişiler (Rahman'ın kulları) birkaç ayet öncesinde tanımı ve özellikleri verilen kişilerdir.²⁹⁵ Önceki ayetlerde zikredilen özelliklere sahip olan kulların kurtuluşa ereceğini, bu özelliklere sahip olmayanların ise azaba uğratılacaklarını bildiren bu ayet geldiği zaman, sonradan Müslüman olan sahabilere bu ayetin içerdiği hüküm ağır gelmiş,²⁹⁶ önceden işlemiş oldukları günahlardan dolayı korkuya kapılarak²⁹⁷ Hz. Peygamber'e gitmiş ve "Hangimiz bu sayılan günahları işlemedik ki? Biz bu yaptıklarımızdan dolayı azaba mı uğrayacağız?" şeklinde sorular sormuşlardı.²⁹⁸ Bunun üzerine Allah Teâlâ ilgili ayeti tahfîf eden şu ayeti indirmiştir:

²⁹³ Turan, III, s. 117-119; Taberî, V, s. 643.

²⁹⁴ Furkân: 25/68.

²⁹⁵ Bahsi geçen özellikler ilgili ayetten önceki ayetlerde şöyle zikredilmiştir: "Yeryüzünde vakarla yürümek, cahillerle karşılaştığında 'selam' deyip geçmek, Rablerine secde ederek ve kıyamda gecelerini geçirmek, Allah'a kendilerini cehennemden kurtarması için niyazda bulunmak, harcadıklarında israf etmemek, cimri olmamak, haksız yere cana kıymamak, zina etmemek ve ona ortak koşmamak." Furkân: 25/63-68.

²⁹⁶ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe et-Teymî, Tefsîrû Yahyâ b. Sellâm, thk. Hind Şelebî, 1. Baskı, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, I, s. 490.

²⁹⁷ Hevârî, III, s. 218.

²⁹⁸ Taberî, XVII, s. 505; Hevârî, III, s. 218.

*“Ancak tevbe edip salih amel işleyenler müstesnadır. Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çokça bağışlayan ve rahmet edendir.”*²⁹⁹

Hükmün tahfif edildiğini bildiren bu ayet gelince önceden işlediklerinden dolayı pişman olanlar³⁰⁰ içine düştükleri sıkıntılardan kurtulmuş ve kendilerini bu sıkıntılardan kurtaran Allah’a şükrederek ona daha çok ibadette bulunmuşlardır. Tahfif içeren bu ayetten sonra gelen ayetlerde Allah tevbe eden kulların tevbelerini kabul edeceğini bildirmiş,³⁰¹ daha sonraki ayetlerde ise bu kulların Müslüman olduktan sonra kazandığı özellikleri zikrederek ahirette alacakları mükafatların müjdesini vermiştir.³⁰²

Teşdîd ve tahfif metodu çerçevesinde incelendiğinde bu örnekte de tahfifin kullar için ne kadar önemli bir teşvik unsuru olduğu ortaya çıkmaktadır. Tahfifin önemiyle alakalı olarak şöyle bir rivayet aktarılmaktadır: “Ebû Hureyre anlatıyor: ‘Hz. Peygamber’le gece vakti namaz kıldıktan sonra mescitten çıktım evime doğru gitmeye başladım. Evime varınca kapımın önünde bir kadın gördüm. Ona selam verip kapımı

²⁹⁹ Furkân: 25/70. Bu ayetin sebebi nüzulüyle ilgili aktarılan ve tahfif konusunda değerlendirilebilecek bir rivayet şöyledir: “Hz. Hamza’nın katili Hz. Vahşi yıllarca Hz. Peygamber’den ve Müslümanlardan kaçmış ancak nereye gitse onların da geldiğini görmüş ve kaçacak yerinin olmadığını anlamıştır. Aynı zamanda Hz. Hamza’yı şehit ettiği için tarifi imkânsız bir pişmanlık da duymuştur. Yaptığı hatanın büyüklüğünün farkına vardıktan sonra Müslüman olmak istemiş ancak Müslümanlardan çekinmiştir. Hz. Peygamber onu İslam’a davet eden bir mektup göndermiş o ise cevap olarak gönderdiği mektupta işlediği hatanın büyüklüğünün farkında olduğundan ve affedilmesinin mümkün olmadığından bahsederek endişelerini dile getirmiştir. Bunun üzerine Furkan suresi 70. ayet inmiş, Hz. Peygamber ise bu ayeti bir mektuba ekleterek göndermiştir. Hz. Vahşi ise ayette bahsedilen tövbe edip salih amel işlemenin çetin bir şey olduğunu ve kendisinin bunu yapabileceğinden emin olmadığını bildiren bir mektupla cevap vererek daha geniş kapsamlı bir ayet istemiştir. Hz. Vahşi’nin bu talebi üzerine Nisa süresi 48. ayet nazil olunca Hz. Peygamber bu ayeti de hemen göndermiş ancak Hz. Vahşi ayette Allah’ın dilediğini bağışlayacağını ve kendisinin bağışlanmayacağından endişe ettiğini söyleyerek yine daha geniş kapsamlı bir ayet talebinde bulunmuştur. Hz. Vahşi’nin bitmek bilmeyen taleplerinin önünü kesen ve artık itiraz edecek yer bırakmayacak derecede güzel bir haber içeren Zümer süresi 53. ayet nazil olunca Hz. Peygamber müjdelere içeren bu ayeti de Hz. Vahşi’ye göndermiştir. Hz. Vahşi ise ayeti okuyunca ümitlenmiş ve kendisini endişelendirecek bir neden kalmadığına kanaat getirerek Müslüman olmuştur. Sem’ânî bu rivayeti aktardıktan sonra ilim ehlinin bu rivayet için “hakikatten uzak bir rivayettir” dediklerini ve Hz. Vahşi’nin Huneyn ve Taif gazvelerinden sonra Müslüman olduğunu tefsirinde belirtmiştir. Bkz. Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî es-Sem’ânî, Tefsîrû'l-Kur'an, thk. Ebû Bilal Guneym b. Abbas b. Guneym, 1. Baskı, Dârü'l-Vatan, Riyad, 1997, IV, s. 32-33. İbnü'l-Cevzi de Hz. Vahşi ile ilgili anlatılan bu rivayeti zayıf bulmuş, onun kayıtsız şartsız Müslüman olduğunu ve Hz. Peygamber’le birlikte Tâif’e geldiğini aktarmıştır. Bkz. İbnü'l-Cevzi, Zâdü'l-Mesîr, s. 1022. Hz. Vahşi’nin Müslüman olduktan sonra uzun süre İslam’a hizmet ettiği hatta Müseylimetü'l-Kezzâb’ı öldürdüğü ve şu meşhur sözü söylediği de rivayet edilmiştir: “İnsanların en hayırlısını (Hz. Hamza’yı) ve en şerlisini (Müseylimetü'l-Kezzâb’ı) öldürdüm. Umarım ki Allah bu yaptığım şeyden dolayı önceki yaptığımı bağışlar.” Bkz. Mukâtil b. Süleyman, III, s. 443-444.

³⁰⁰ Sadece sonradan iman eden müşrikler değil Müslüman olduktan sonra irtidat edenler için de İslam’a dönmeleri için bir kurtuluş yolu ve fırsatı olduğu söylenmiştir. Bkz. Turan, III, s. 127; Taberî, XX, s. 227.

³⁰¹ Furkân: 25/71.

³⁰² Ayetlerde zikri geçen bu özellikler kısaca şöyledir: “yalana şahitlik etmemek, boş ve faydasız sözlerle karıştıktıklarında vakarla uzaklaşmak, Allah’ın ayetleri hatırlatıldığı zaman kör ve sağır kesilmemek.”. Bkz. Furkân: 25/72-77.

açtım ve içeri girdim. Ben evimdeki mescidimde namaz kılarken o kadın kapımı çaldı. Kapıyı açtım ve kendisine içeri girmesi için izin verdim. Kadın bana şöyle dedi: ‘Sana işlediğim bir amel hakkında soru sormak için geldim. Ben zina işledim ve bir çocuk doğurdum sonra onu öldürdüm. Acaba benim için bir tevbe kapısı var mıdır?’ Ben de ona ‘Hayır! Senin için herhangi bir tevbe kapısı yoktur. Güzel bir iş yapmamışsın haysiyetin (insanlığın) da kalmamıştır.’ Ben bu cevabı verince o kalktı ve pişmanlıkla dövünmeye başladı ve ‘Ah! Ah! Eyvahlar olsun! Bu güzellik ateşte yanmak için mi yaratıldı?’ diyerek gitti. O gecenin sabahında Hz. Peygamber ile sabah namazını kıldım. Namazdan sonra yanına gidebilmemiz için izin verilmesini bekledik. Sonra onun yanına gittik. Bir müddet sonra birlikte geldiğimiz kişiler birer birer ayrıldı ancak ben sona kaldım. Hz. Peygamber bana ‘Hayırdır ey Ebû Hureyre! Bir talebin mi var?’ dedi ben de ‘Ey Allah’ın Resulü! Dün gece sizinle birlikte namaz kıldım, sonra eve gittim.’ dedim ve kadının bana sorduğu soruyu anlattım. Hz. Peygamber bana ‘Ona ne cevap verdin?’ diye sordu. Ben: ‘Güzel bir iş yapmamışsın, haysiyetin de kalmamıştır.’ diye cevap verdiğimi söyleyince Hz. Peygamber: ‘Ne kadar da kötü bir cevap vermişsin! Sen şu ayetleri okumaz mısın?’³⁰³ dedi. Ben de bunun üzerine oradan ayrılarak Medine’de hiçbir ev bırakmadan hepsinin kapısında durdum ve şunları söyledim: ‘İçinizden bu gece Ebû Hureyre’ye soru sormak için gelen bir kadın vardı. O yine bana gelsin ve müjdelendiğini bilsin.’ Daha sonra Hz. Peygamber’le akşam namazını kılıp eve döndüğümde bir de baktım ki o kadın kapımın önünde duruyordu. Hemen ona ‘Müjdeler olsun sana! Hz. Peygamber’e senin bana sordukların ve benim sana verdiğim cevap hakkında sordum. O da bana ‘Ne kadar kötü cevap vermişsin, şu ayetleri okumaz mısın?’ dedi. Sonra o kadına Hz. Peygamber’in bahsettiği ayetleri okudum. Bunun üzerine kadın secdeye kapandı ve ardından şunları söyledi: ‘Bana işlediğim günahı kurtulmak için bir tevbe kapısı ve çıkış yolu gösteren Allah’a hamd olsun. Bu kadın ve çocuk Allah’a adanmıştır ve ben işlediğimden dolayı Allah’a tevbe ettim.’³⁰⁴ Aktarılan bu rivayette teşdîd içeren hükmün kullara ne kadar ağır geldiğini, sonrasında gelen tahfîfin kulları nasıl sevindirdiğini, tahfîfin önemini ve teşvik ediciliğini görmek mümkündür.

³⁰³ Furkan süresinin 68. Ayeti ve devamındaki ayetler kastedilmektedir.

³⁰⁴ Taberî, XVII, s. 510.

Bu ayetteki tahfifte günahları sebebiyle ümitsizliğe düşebilecek kimseler için bir ümit kapısı aralanmaktadır. Kişi geçmişteki günahlarından dolayı bazen kendisinin hiç affedilmeyeceği düşüncesine kapılabilir. Bu ayet ümitsizlik psikolojisi içerisinde olan kimselere ümit olmuş, dinden tamamen kopabilecek durumda olan kimseler için tutunacak bir dal olmuştur.³⁰⁵

2.9. İDDET SÜRESİNİN KISALTILMASI HUSUSUNDAKİ TAHFÎF

İddet, “saymak” anlamındaki “adde” kökünden türetilmiş bir kavram olup herhangi bir şekilde evliliği sona eren kadının tekrar evlenebilmesi için beklemesi gereken süreyi ifade eder. İddetin süresi evliliğin bitmesindeki nedene göre değişiklik gösterir.³⁰⁶ İddet konusunda tahfif başlığı altında incelenecek kısım, evliliği eşinin ölmesi suretiyle sona eren kadınlar için olanıdır. Bu kadınların iddet bekleme süreleri bir yıldan dört ay on güne düşürülmek suretiyle tahfif edilmiştir.³⁰⁷ Bu tahfifi bildiren ayette mealen şöyle buyrulmaktadır: *“İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri dört ay on gün (iddet) beklerler. Sürelerini tamamladıklarında kendileri için meşru olanı yapmalarında size bir günah yoktur. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”*³⁰⁸

Bu ayetin tertip açısından kendisinden sonra gelen Bakara sûresinin 240. ayetini neshettiği savunulmuştur.³⁰⁹ Zira bu ayet tertibi itibarıyla 240. ayetten önce gelse de nüzulü itibarıyla ondan sonra gelmiştir. Nesheden ayetin mensuh olan ayetten sonra gelmesi şartının burada nasıl gerçekleştiği sorusuna ise şöyle cevap verilmiştir: “Herhangi bir ayetin tertip açısından kendisinden sonra gelen bir ayeti nesh edebilmesi mümkündür. Çünkü ayetlerin indiriliş sırası ile tertibi farklı olabilmektedir. Hz. Peygamber’e bir ayet indiği zaman tertip açısından nereye koyacağı da vahyedilirdi. Mesela bir ayet geldiği zaman Hz. Peygamber ‘bu ayeti filan sureye şu ayetle şu ayetin arasına yerleştirin’ derdi.”³¹⁰

³⁰⁵ Turan, III, s. 123.

³⁰⁶ H. İbrahim Acar, “İddet”, DİA, İstanbul, 2000, XXI, s. 466-471.

³⁰⁷ Tûfi, II, s. 298.

³⁰⁸ Bakara: 1/234.

³⁰⁹ “İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler. Ancak onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa meşru zeminde yaptıklarından dolayı size bir günah yoktur. Allah güçlü ve işlerinde hikmetli olandır.” Bakara: 1/240.

³¹⁰ Hevârî, I, s. 225.

Ayetler arasında nesh gerçekleştiği anlayışı yerine ayetler arasında teřdđ ve tahfifin olduğu anlayışı, sorunların çözümü açısından daha fonksiyonel görünmektedir. Çünkü sonraki zamanlarda kişisel veya toplumsal açıdan dđrt ay on gđnlük bir sürenin yeterli olmadığı durumlar ortaya çıkabilir. Bu tür durumlardaki kişi veya toplumlara ilk hükmün uygulanmasıyla sorun çözüme kavuşmuş olacaktır. Ayrıca böyle bir yol tercih edildiğinde mensuh addedilen ayetlerin Kur'an'daki varlığının nedenleri hakkında tartışmalara ve ayrılıklara gerek kalmayacaktır.

Eşleri ölen kadınların beklemleri gereken iddetin süresinin bir yıl olması, evinden çıkma konusunda serbest bırakılsalar dahi evden ayrılmamalarının tavsiye edilmesi onlar için zorluklar barındıran hükümlerdi. Sonrasında bu sürenin dđrt ay on güne indirilmesi ve hamile olanlar için iddetin doğumla bitmesi hükmünün gelmesiyle bu zorluklar tahfif edilmiştir.

İddet süresinin tamamen kaldırılmaması kadının hamile olup olmadığının anlaşılmasıyla açıklanıyor olsa da tek sebep bu değildir. Çünkü günümüzde ilerleyen teknoloji sayesinde belirli testler sonucunda kadının hamile olup olmadığı kolaylıkla öğrenilebilmektedir. Dolayısıyla bekleme süresini sadece hamileliğe hasretmek eksik bir yorum olarak görünmektedir. İddet süresinin tamamen kaldırılmamasında, kadının hamileliğinin tespiti ve çocuğun nesebinin netleşmesiyle birlikte kadının psikolojik ve sosyolojik açıdan durumunun da dikkate alındığı söylenebilir. Psikolojik açıdan kadının, eşinin ölmesi sebebiyle yas tutması, olayın şokunu atlatması ve mevcut durumu kabullenmesi için zamana ihtiyacı vardır. Sosyolojik açıdan ise toplumun kadına bakış açısı ve kendisi hakkında olumsuz yargılarda bulunmasının engellenmesi de ancak araya yeterli miktarda zamanın girmesiyle mümkündür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHKÂM AYETLERİNDE TEŞDÎD

Bir önceki bölümde hükümlerdeki zorluk derecesine göre yapılan ayırım neticesinde ortaya çıkan ve müminlere zor gelen hükümlerin kolaylaştırılmasını ifade eden tahfif konusu örnekleri ve hikmetleriyle incelenmeye çalışıldı. Bu bölümde ise kolaylık içeren hükümlerden sonra aynı hükümlerin zorlaştırılması yani teşdîdin örnekleri ve hikmetleri incelenmeye çalışılacaktır.

Teşdîdin varlığı ulema nezdinde genel olarak kabul görmüştür. Ancak bunun tahfifle ilgili ayetler delil gösterilerek reddedildiği de olmuştur. Teşdîdin varlığını kabul etmeyenler şu delilleri öne sürmüşlerdir:

a. Allah Teâlâ kullarına karşı merhametlidir. Teşdîd yoluna gitmek onun rahmeti ve kolaylaştırıcılığı ile bağdaşmaz. Dolayısıyla Allah Teâlâ kullarına karşı herhangi bir teşdîde gitmemiştir.³¹¹

b. Tahfife delalet eden birçok ayet vardır.³¹² Bunlara “*Şimdi Allah sizin için kolaylaştırmıştır.*”³¹³, “*Allah sizin için kolaylığı diler, zorluğu dilemez*”³¹⁴, “*Allah sizlere kolaylaştırmak ister. (Çünkü) İnsan zayıf yaratılmıştır.*”³¹⁵ gibi ayetler örnek olarak verilebilir.

c. Bakara suresinin 185. ayeti ve Nisa suresi 28. ayetinde geçen “*يريد*” lafzında istihdam sanatı³¹⁶ olduğundan Allah’ın, her konuda kolaylık dilediğine ve teşdîdin olmadığına dair bir sonuca ulaşılır.³¹⁷

³¹¹ Tufi, II, s. 306.

³¹² Tufi, II, s. 306; Zürkânî, II, s. 173-174.

³¹³ Enfâl, 8/66.

³¹⁴ Bakara: 1/185.

³¹⁵ Nisâ: 4/28.

³¹⁶ İstihdâm sanatı belagat ilminin meani kısmında ele alınan sanatlardandır. İstihdâm sanatına dair belagat âlimleri tarafından farklı tanımlar yapılmışsa da en çok benimsenen tanım şöyledir: İki anlamı olan bir kelimenin kendisiyle bir anlamın, zamiriyle de başka bir anlamın kastedildiği veya kelimenin iki zamirinden her biriyle başka bir anlamının anlatılmasıdır.” Bkz. İsmail Durmuş, “İstihdâm”, DİA, İstanbul, 2001, XXIII, s. 335-336. Ayrıca bu sanatın diğer tanımları ve bazı belagat kitaplarındaki tasnifi için bkz. Muhittin Eliaçık, “Belagat Kitaplarında İstihdam Sanatının Tarif ve Tasnifi”, International Journal of Languages’ Education and Teaching, Cilt: 2, Sayı: 3, 2014, s. 101-108. Bu sanatın Kur’an’daki kullanımlarına örnekler için bkz. Sabğatullah Tayfur, “Kur’an’da İstihdâm Sanatı”, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 22, 2019, s. 250-269.

d. Allah kullarına karşı teşdîdi istemediğini belirtmiştir. Onun istemediği bir şeyin vuku bulması imkânsız olduğu için teşdîdin vuku bulması da imkânsızdır.³¹⁸

Teşdîdin varlığını kabul etmeyenlerin öne sürdükleri bu delillere verilen cevaplar özetle şöyledir: “Allah Teâlâ’nın merhametli ve kolaylaştırıcı olmasından dolayı teşdîd yoktur” şeklindeki bir iddia, Allah’ın kullarını herhangi bir zorluğa sokmaması; ayrıca onlara hastalık, fakirlik gibi eziyet verici şeyleri musallat etmemesi manasındadır. Hâlbuki bu durumlar her insan için mukadder olabileceğine göre Allah’ın kullarını teşdîde uğratması da mümkündür.³¹⁹

Teşdîdin olmadığına dair delil olarak sunulan ayetler birtakım özel hükümler için inmiştir. Bu sebeple zikredilen ayetlerin teşdîdin olmadığına dair bir delil olarak kabul edilemez.³²⁰ Zikri geçen ayetler için, “meselenin hususiliği hükmün umumiliğine engel değildir kaidesi gereği genel hükümler çıkarmak mümkündür” şeklinde yapılacak bir itiraz gündeme gelebilir. Bu noktada ilgili ayetlerden çıkarılabilecek genel hüküm teşdidin olmadığı değil, tahfifin varlığıdır. Tahfifin varlığının ise teşdîde engel bir durum oluşturmadığı ifade edilebilir.

Sonuç olarak teşdîdin İslam hukukunda yer aldığına dair ortaya konulan deliller, yer almadığına dair ortaya konulandan daha kuvvetli görünmektedir. Bu noktadan itibaren teşdîdin hikmetlerinin tespiti üzerinde durulabilir. Bu çalışmanın önceki bölümlerinde teşdîdin hikmetleri genel olarak verilmişti. Bundan sonraki kısımda ise bu hikmetlere dair örnekler verilerek konu detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

³¹⁷ Bu maddede zikredilenleri delil olarak getiren tarafın hangi taraf olduğu delilin zikredildiği eserin nüshalarındaki farklılıklara göre değişmektedir. Bahsi geçen yerde bu delil zikredilmekte ancak delille ilgili herhangi bir açıklama yapılmamaktadır. Bkz. Tufi, II, s. 306. Müellifin önce karşı tarafın delillerini verip sonrasında cevapları vermeye başlamasından zikri geçen delilin karşı tarafın delillerinden biri olduğu çıkarımında bulunulabilse de delille ilgili herhangi bir açıklamanın olmamasından dolayı hangi tarafın bu delili sunduğuna dair net bir şey söylemek pek mümkün görünmemektedir. Çünkü istihdam sanatı takdire dayanan bir sanattır ve her iki tarafın da kendi anlayışına uygun olarak takdirde bulunması mümkündür. Söz gelimi teşdîdin varlığını kabul etmeyenler “Allah, sizin için (her konuda) tahfif ister” şeklinde bir takdirde bulunabilir. Kabul edenler ise “Allah, sizin için (savaşla/oruçla/câriyelerle ilgili hükümlerde) tahfif ister” şeklinde bir takdirde bulunabilirler.

³¹⁸ Tufi, II, s. 306.

³¹⁹ Tufi, II, s. 306.

³²⁰ Zürkani, II, s. 175-176; Tufi, II, s. 306. Mesela Enfâl suresi 66. ayetteki tahfif savaşta bir müminin on kişiyle karşılaştığında kaçmaması hükmünün bir müminin iki kişiyle karşılaştığında kaçmaması şeklindeki tahfif edilmesinden bahsetmektedir. Bakara suresinin 185. ayetinde ise orucun hasta ve seferde olanlar için tahfif edilmesinden bahsedilmektedir. Nisâ suresinin 28. ayetinde bahsedilen tahfif ise câriyelerle ilgili hükümle alakalıdır.

3.1. İNEĞİ KESME HUSUSUNDAKİ TEŞDÎD

Allah Teâlâ emir ve yasakları konusunda kullarına tanıdığı kolaylıkları birtakım hikmetlere binaen ortadan kaldırılabilmektedir. Ancak nadiren de olsa kolaylıkların kaldırılmasına kulların kendilerinin sebep olabildiği vakidir. Buna örnek olarak İsrailoğullarına verilen inek kesme emri zikredilebilir. Bu olay neticesinde teşdîdin en bariz örneklerinden biri gerçekleşmiştir.

Bahsedilen olayda Allah Teâlâ yaşanan bir cinayetin katilinin ortaya çıkarılması için Hz. Musa'ya bir inek kesilmesi ve onun bir parçasıyla öldürülen kişiye vurulmasını emreden bir vahiy göndermiştir. Hz. Musa bu emri İsrailoğullarına iletince onlar Hz. Musa'yı alaya alarak “Sen bizimle dalga mı geçiyorsun?” demişler, bunun üzerine Hz. Musa “*Ben cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım*”³²¹ demiştir.

İsrailoğulları Hz. Musa'nın ciddi olduğunu, Allah'ın gerçekten böyle bir emrinin olduğunu anlayınca bu kez emri uygulama konusunda gevşeklik gösterip işlerini zora koşmaya başlamış ve emri uygulamaktan kurtuluruz umuduyla ardı arkası gelmeyen sorular sorarak savuşturmaya çalışmışlardır. Ancak onlar soru sordukça Allah onlara verdiği emri zorlaştırmış ve nihayetinde çok büyük zorluklar içerisinde bu hükmü uygulamak zorunda kalmışlardır.³²² Hatta öyle ki, neredeyse emri uygulamayacakken bin bir türlü sıkıntı içerisinde uygulamak zorunda kalmışlardır.³²³

İsrailoğullarının Allah'ın emrini yerine getirmeme seviyesine gelmeleri hakkında farklı yorumlar vardır. Bunlardan birisi, kesmeleri gereken ineğin ücretinin aşırı yüksek olması, bir diğeri ise işledikleri suçun ortaya çıkmasını istememeleridir. Bu görüşleri zikreden Taberî, her iki görüşün de doğru olduğunu dolayısıyla hem ineğin pahalılığının hem de yaptıklarının ortaya çıkmasını istememelerinin onları bu seviyeye getirdiğini zikreder.³²⁴

³²¹ Bkz. Bakara: 1/67.

³²² İsrailoğulları'nın bu emri uygulama hususunda yaşadıkları sıkıntılarla ilgili birçok rivayet aktarılmıştır. Bununla ilgili aktarılan birçok rivayetten birine örnek olarak şu rivayet zikredilebilir: “İsrailoğulları kendilerine kesilmesi emredilen ineği bulduklarında ineğin sahibi ineğin derisini altınla (bir başka rivayete göre dinarla) doldurmaları karşılığında vereceğini, aksi halde ineği kendilerine kesinlikle vermeyeceğini söylemiştir. İsrailoğulları kendilerini düşürdükleri bu durum karşısında çaresiz kalmışlar ve ineği derisi dolusunca altın vermek suretiyle satın almıştır.” İlgili rivayet için bkz. Taberî, II, s. 115.

³²³ Bkz. Bakara: 1/68-73.

³²⁴ Taberî, II, s. 114.

İsrailoğullarının ineği kesme konusundaki tereddütleriyle ilgili yapılan bir başka yoruma göre onların bu mütereddit tavırlarının nedeni içlerindeki inek sevgisidir. Bakara suresinin 93. ayetine göre İsrailoğulları henüz içlerindeki inek sevgisini kalplerinden atamamışlardı.³²⁵ Bu sebeple önceleri taptıkları şeyi kesmeyi tahayyül bile edemiyorlardı. Hz. Musa hemen her fırsatta onları tevhide yönlendirmiş ancak onlar bu sevgiden henüz tam anlamıyla uzaklaşamamışlardı. İneğin kesilmesi emrinde Allah Teâlâ onların kalplerindeki ineği sevgisini tamamen silmelerini yani içlerindeki putları kırmalarını istemiştir. Onlar ise kutsiyet atfettikleri ineği kesmek istemediklerinden dolayı türlü sorular sorarak zaman kazanmaya çalışmış ve çıkış yolu aramışlardır.³²⁶

Hz. Peygamber, İsrailoğullarının ineğin kesilmesine dair verilen emir karşısındaki tutum ve davranışları için şöyle buyurmuştur: “Onlar (emri uygulama konusunda ağırdan almak ve gereksiz sorular sormak suretiyle) zorlaştırdıkça Allah da onlara (hükümü) ağırlaştırdı.”³²⁷ İbn Abbas ise “Onlar kendilerine hüküm ilk geldiği zaman herhangi bir ineği kesselerdi emri yerine getirmiş olacaktı. Ancak onlar kendi işlerini zorlaştırdıkça Allah da hükmünü onlar için zorlaştırdı.”³²⁸ şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur.³²⁹

İsrailoğullarına verilen bu emir ve devamında meydana gelen olaylar, teşdîd ve tahfîf açısından ele alındığında ilk emirde belli bir kolaylığın olduğu, fakat sonradan teşdîde doğru bir gidişatın gerçekleştiği görülmektedir.³³⁰ Bu gidişata sebep olan şey, İsrailoğullarının isteksizliği ve alaycı bir tavır takınmalarıdır. Hâlbuki onlar da “işittik ve itaat ettik” deseler ve emri uygulasalar işler bu kadar zorlaşmayacaktı.

Teşdîdin bu çeşidi, yani kulların kendilerini zora sokması şeklinde ortaya çıkması örneği pek rastlanan bir durum değildir. Teşdîdin nadir rastlanan bu çeşidi yine İsrailoğullarına gelen hükümlerde görülmektedir. Onların teşdîde uğramasını ve

³²⁵ Bakara: 1/93.

³²⁶ Hüseyin Çelik, “İsrailoğulları’nın İnekle İmtihanı”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt. 4, Sayı 1, 2016, (İsrailoğulları’nın İnekle İmtihanı) s. 76.

³²⁷ İbn Ebû Zemenîn, I, s. 150.

³²⁸ Taberî, II, s. 77-79; Serahsî, II, s. 34.

³²⁹ Konuyla ilgili rivayetlerden birinde İsrailoğulları bahsedilen ineği bulmuşlar ancak inek sahibinin normal ücretinin kat kat fazlasının istemesi üzerine Hz. Musa’ya gitmişler Hz. Musa onlara “Allah sizin için kolaylaştırmıştı ancak siz kendinize zorluk çıkarttınız. İnek sahibini razı edin ve hükmü de uygulayın. İsrailoğulları da ücretini ödeyip onu kestiler.” İlgili rivayet için bkz. Taberî, II, s. 78.

³³⁰ Serahsî, II, s. 34. Burada Serahsî, ilk emrin tahfîf olduğunu belirtmekteyse de biz ilk emrin önceki mutlak herhangi bir emri tahfîf etmemesinden dolayı bu kısma katılmamaktayız. Çünkü tahfîfin olması için öncesinde var olan herhangi bir hükmün bulunması ve bu var olan hükmün kolaylaştırılması gerekir.

sebebini Allah Teâlâ ayette mealen şöyle bildirmiştir: “Yahudilerin yaptıkları zulümlerden, birçok kişiyi Allah’ın yolundan saptırmalarından, kendilerine haram kılınmasına rağmen faiz almalarından ve insanların mallarını haksız yere almalarından dolayı onlara önceden helal kılınan temiz ve güzel şeyleri haram kıldık. Onlardan inkârcı olanlara elim bir azap hazırladık.”³³¹ Bu ayette haram kılınan temiz şeylerin neler olduğu En’âm suresi 146. ayette açıklanmıştır.³³² İlgili ayette mealen şöyle burulmaktadır: “Biz Yahudilere turnaklı hayvanların hepsini, koyun ve sığırların sırtlarında ve bağırsaklarında bulunanlar veya kemiklerine karışanlar dışındaki iç yağlarını haram kıldık. Onları haddi aşmaları sebebiyle cezalandırdık. Biz elbette doğru doğru söyleyenleriz.”³³³

Kulların kendilerini zora sokması şeklindeki teşdîdin örneğinin fazla olmamasının en büyük etkenlerinden biri de hiç şüphesiz Allah Teâlâ’nın ve Hz. Peygamber’in uyarılarıdır. Mesela Allah Teâlâ bu konuyla alakalı olarak ayette mealen şöyle buyurmaktadır: “Ey iman edenler! Açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek ve sıkıntıya girmenize neden olacak şeyler hakkında soru sormayın. Kur’ân’ın (vahyin) inmeye devam ettiği zamanda sorduğunuzda size açıklanır. Allah sizleri onlardan sorumlu tutmamıştır. (Çünkü o) Çok bağışlayıcı, merhametli ve kullarına kolaylaştırandır.”³³⁴

Hız. Peygamber de “Kendinizi teşdîde (sıkıntı ve zorluğa) sokmayın zira böyle yaparsanız (Allah tarafından) daha çok teşdîde (sıkıntıya) uğratılırsınız. Nitekim sizden önceki bazı topluluklar bunu yaptılar ve Allah da onları daha çok teşdîde uğrattı.”³³⁵ şeklinde uyarılarda bulunmuştur. Sahabiler de bu uyarıları dikkate almışlar ve mümkün olduğunca kendilerini zor duruma düşürecek sorulardan ve taleplerden uzak durmuşlardır.

³³¹ Nisâ: 4/160-161.

³³² Kurtubî, VII, s. 215.

³³³ En’âm, 6/146.

³³⁴ Mâide: 5/101. Bir sonraki ayette ise önceki kavimlerden örnek vermiş ve onlardan ibret alınmasını istemiştir: “Sizden önceki topluluklar da buna benzer sorular sormuştu ancak sonradan (sorularının getirdiği sorumlulukları yapmamaları nedeniyle) inkâr ettiler ve küfre düştüler.”. Mâide: 5/102.

³³⁵ Ebû Dâvûd, Edeb 52.

3.2. İÇKİNİN HARAM KILINMASI HUSUSUNDAKİ TEŞDİD

İslam'ın iman, amel ve ahlaka dair emir ve yasakları toplu bir şekilde indirilmemiştir. Bu emir ve yasaklar, Müslümanların ibadetten gündelik hayata kadar her türlü işlerini düzenlemek maksadıyla yirmi üç yıllık bir zaman diliminde peyderpey gönderilmiştir. Bu sürecin böyle uzun bir zamana yayılmasında müminleri yeni bir düzene hazırlamak, eskiden sahip oldukları alışkanlıkların kötü olanlarından kurtarmak ve yeni alışkanlıklar kazandırmak gibi birçok hikmeti vardır. İçkinin haram kılınışında da müminlerin önceki alışkanlıkları dikkate alınmıştır.³³⁶

İçkinin haram kılınması süreci dört aşamada tamamlanmıştır. Bu aşamaların ilkinde *“Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümünden içki ve güzel rızıklar ediniyorsunuz. Bunda aklını kullananlar için ibret alınacak şeyler vardır.”*³³⁷ ayetiyle içkinin helal rızıktan ayrı zikredilmesi onun makbul bir içecek olmadığı ima edilerek müminleri içkinin haram kılınması emrine hazırlama süreci başlamıştır.³³⁸

Sonraki aşamada *“Sana içki ve kumar hakkında soruyorlar. De ki: ikisinde de insanlar için büyük büyük zarar ve bazı faydalar vardır. Ancak zararları faydalarından daha çoktur. Sana neyi infak edeceklerini de soruyorlar. De ki: ihtiyaçtan fazlasını (infak etsinler). İşte böylece Allah sizlere ayetlerini düşünüp ibret alınız diye açıklıyor.”*³³⁹ ayetiyle, içkinin hem faydalarının hem de zararlarının olduğu fakat zararlarının faydalarından daha fazla olduğu bildirilmiş ancak haramlığı ile ilgili bir hüküm gelmemiştir. Burada zikredilen faydalar, sıhî olmayıp birtakım maddi kazançları ve içilmesinden elde edilen lezzetleri ifade etmektedir.³⁴⁰ Haram olan şeylerde lezzetin olması ise imtihanın bir gereğidir.

Bir sonraki aşamada *“Ey iman edenler! Sarhoş olduğunuzda ne dediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken –seferde olmanız durumu hariç- yıkanınca kadar namaza yaklaşmayın.”*³⁴¹ ayetiyle haramlık hükmü gelmemiş olsa da artık müminler içkiden

³³⁶ Turan, III, s. 145.

³³⁷ Nahl: 16/67.

³³⁸ Kur'an Yolu, III, s. 416.

³³⁹ Bakara:1/219.

³⁴⁰ Taberî, III, 676.

³⁴¹ Nisâ: 4/43. Bu ayet gelmeden önce müminlerin sarhoş oldukları halde de namaz kıldıkları anlaşılmaktadır. Bu ayetin sebebi nüzulü ile ilgili olarak şöyle bir rivayet aktarılmaktadır: Abdurrahman

iyice uzaklaştırılmaya başlanmıştır. Çünkü bu ayetle müminlerin namaz kılabilimleri için ayık olmaları şartı getirilmiştir. Namaz vakitleri birbiri ardınca geldiği için müminlerin sarhoş olmaya vakitleri dahi kalmamıştı. Ancak yatsı namazı ile sabah namazı arasında içebilir hale gelmişler ve içki bağımlılığından kurtulmaya başlamışlardı. Böylece müminler haramlık hükmüne hazır hale getirilmiştir.³⁴²

Son aşamada ise *“Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.”*³⁴³ ayetiyle ve sonrasındaki *“Şeytan içki ve kumarla aranızda kin ve düşmanlık koymak, Allah yolundan çevirmek ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?”*³⁴⁴ ayetiyle içki tamamen haram kılınmıştır. Müminler daha önceki aşamalardan geçtiklerinden dolayı bu emri uygulama konusunda herhangi bir sıkıntı çekmemiş ve içkiyi hemen terk etmişlerdir.

Herhangi bir şeyin serbest olması kolaylık, yasak olması ise zorluk kapsamında olduğundan içkinin haram kılınması teşdîd konusunda ele alınabilir.³⁴⁵ İçkinin haram kılınmasının teşdîd olarak ele alınmasından hareketle önceden içki içen ancak sonradan Müslüman olan bir kişiye ve topluma bu alışkanlıklarından kurtulmaları için ilgili hükümler aşamalı olarak uygulanabilir. İlk Müslümanlar üzerinde böyle bir uygulamanın takip edilmesinin olumlu sonuçlarına sonraki toplumlar da ulaşmak ancak benzer bir uygulamayla mümkündür. Çünkü alışkanlıklar bir anda ortaya çıkmadığı gibi bir anda da yok olmazlar ve onlardan kurtulmak da kolay olmamaktadır.

Alışkanlıklardan kurtulmak için atılacak adımların öncesinde birtakım hazırlıklar yapılmalı ve sonrasında alışkanlıkların tekrar etmemesi için birtakım önlemler alınmalıdır. Aksi takdirde istenilen amaca ulaşmak pek mümkün olmayacaktır. Çünkü alışkanlıklardan bir anda kurtulmaya çalışmak çok büyük bir ihtimalle ters bir etki yapacaktır. İnsanın ruhu da bedeni gibidir. Ruh, bedenin ilacın kullanımında verdiği tepkilerin benzerini manevi ilaçların alımında verir. Hükümler indirilirken insanın bu

b. Avf ve birkaç arkadaşı sarhoş olana kadar içki içmişler sonrasında namaza durmuşlar namazı kıldırarak Abdurrahman b. Avf (başka bir rivayete göre Hz. Ali) kâfirûn suresini ‘De ki ey kâfirler! Ben sizin yaptıklarınıza taparım. Siz de benim yaptığıma taparsınız.’ şeklinde karıştırarak okuması üzerine ‘Ey iman edenler! Sarhoşken namaza yaklaşmayın’ ayeti inmiştir. Taberî, VII, s. 45-46.

³⁴² Kur’an Yolu, II, s. 69.

³⁴³ Mâide: 5/90.

³⁴⁴ Mâide: 5/91.

³⁴⁵ Serbest olan her şey iyidir diye bir kaide yoktur. Yasaklarda da hikmetler olabilir. İslam’ın yasakladıkları şeylerde hikmeti tespit edilsin veya edilmesin elbette kulların menfaati gözetilmiştir. İçkinin haram kılınması hikmetleri açıkça zikredilenler arasındadır.

yapısı dikkate alınmıştır. Sonradan Müslüman olanların da böyle bir tabiatı olduğu için onlara uygulanacak hükümlerde teşdîd ve tahfîf metoduyla hareket edilmelidir. Ancak bu metot sonradan Müslüman olan her kişiye uygulanmaz. Bu metodun kendisine uygulanacağı kişiler bu tür kötü alışkanlıklara hastalık derecesinde bağımlı olanlardır.

3.3. ORUCUN FARZ KILINMASI HUSUSUNDAKİ TEŞDÎD

Oruç, Arapçada “tutmak ve uzak durmak”³⁴⁶ gibi anlamlara gelen savm kelimesinin Türkçedeki karşılığıdır. İstilahta ise oruç, “ibadet niyetiyle, fecr vaktinden akşama kadar yemekten içmekten ve cinsel ilişkiden uzak durmak” demektir.³⁴⁷

Orucun tutulmasını emreden ayette kullanılan “*Sizden öncekilere farz kılındığı gibi*”³⁴⁸ ifadesinden orucun köklü bir ibadet olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İslam öncesi Mekke toplumunda da oruç ibadeti biliniyordu. Cahiliye döneminde Kureyş kabilesi aşure günü oruç tutardı. Hz. Peygamber de onlarla birlikte aşure günleri oruç tutardı. Medine’ye hicretinden sonra da tutmaya devam etti. Hz. Peygamber, Yahudilerin de aynı günde oruç tuttuklarını gördüğünde onlara “Neden bu günde oruç tutuyorsunuz?” diye sormuş, Yahudiler: “Bugün, Allah Teâlâ’nın Hz. Musa’yı kurtardığı gündür, o yüzden oruç tutarız.” şeklinde cevap vermişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Bizim Hz. Musa ile hak ilişkimiz sizinkinden daha fazla” buyurarak müminlere de o günde oruç tutmaya devam etmelerini emretmişti.³⁴⁹ Ramazanda oruç tutmak farz kılınana kadar bu oruç tutulmuş, sonraki süreçte ise aşure günündeki orucu dileyen tutmaya devam etmiştir.³⁵⁰

Ramazan ayında oruç tutmanın farz kılınması hicretin ikinci senesinde meydana gelmiştir.³⁵¹ Müminlere bu emri bildiren ayette mealen şöyle buyrulmaktadır: “*Ey iman*

³⁴⁶ Cürçânî, s. 210; Zeyyât ve diğerleri, s. 529.

³⁴⁷ Cürçânî, s. 210; İsfahânî, s. 292. Oruç ibadeti için “amelsiz amel/yapmamakla yapılan ibadet” gibi sıra dışı bir tanımlama da yapılmıştır. Ebû’l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. El-Abbâs et-Tâlekânî Sâhib b. Abbâd, el-Muhîr fi’l-Lüga, thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn, 1. Baskı, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut, 1994, VIII, s. 207.

³⁴⁸ Bakara: 1/183.

³⁴⁹ Rivayetlerde sadece aşure günü değil her ay üç gün oruç tutulduğu da zikredilmiştir. Bkz. Cessâs, Fusûl, II, s. 224; Zürkânî, II, s. 173; Kur’an Yolu, I, s. 276.

³⁵⁰ Tûfî, II, s. 305.

³⁵¹ Kur’an Yolu, I, s. 276.

edenler! Sakınasınız diye oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı.”³⁵²

Ayette zikredilen “sizden öncekiler” ifadesinden kastedilenlerin Hristiyanlar, Yahudiler veya ehl-i kitabın tamamının olduğu konusunda farklı rivayetler aktarılmıştır.³⁵³ Ancak ayetteki ifadenin genel bir ifade olmasından ve önceki ümmetlerde de farz kılınmış olmasından hareketle önceki ümmetlerin hepsinin kast edilmiş olması daha kapsayıcı bir yorumdur. Çünkü orucun şekli ve süresi farklı inanç ve kültürlerle sahip toplumlarda değişmekteyse de³⁵⁴ öz itibariyle aynı noktada birleşmektedir. Bu öz ise nefsi terbiye etmek amacıyla herhangi bir şeyden belli bir süre uzak durmaktır.

Orucun farz kılındığının bildirildiği ayetin devamında farz kılınan orucun ne zaman tutulacağı, ne kadar süreceği ile ilgili bilgiler verilmektedir: *“Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim o günlerde hasta veya yolculukta olursa -tutamadıkları günler kadar- başka günlerde tutsunlar. Oruca gücü yetmeyenler (zorlukla güç yetirenler) ise bir yoksulu doyuracak kadar fidye versin. Her kim de yapması gerekenden fazlasını yaparsa kendisine iyilik yapmış olur. Oruç tutmanız bilerseniz sizin için daha hayırlıdır.*”³⁵⁵

Ayette zikredilen oruç tutmaya gücü yetmeyenlerin (zorlukla güç yetirenlerin) kimler olduğu hakkında farklı yorumlar yapılmakta, bu kişilere yaşlılar, hamileler ve çocuk emziren kadınlar örnek olarak verilmektedir.³⁵⁶ Ayet hakkında farklı yorumların yapılmasının nedeni “وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ” ifadesidir. Çünkü bu ifade hem güç yetirmek hem de güç yetirememek manasında kullanılmaktadır. İfadenin bir başka manası ise zorlukla yerine getirmektir.³⁵⁷ Ayetin bütünlüğü açısından doğru mana verebilmek için bu ifadeye “zorlukla yerine getirenler” veya “güç yetiremeyenler” anlamı verilmesinin gerektiğini söyleyen müfessirler, anlamın tamamlanması için gereken olumsuzluğu

³⁵² Bakara: 1/183.

³⁵³ Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'an, I, s. 214-215; Kur'an Yolu, I, s. 276-277.

³⁵⁴ Yemek, içmek ve cinsel ilişkiden uzak durmakla tutulan oruç dışında -susma orucu gibi- farklı şekilde tutulan oruçlar vardır. Mesela Hristiyanlarda oruç tutmak genellikle perhiz uygulama şeklinde gerçekleşmektedir. Farklı inançlara ve kültürlerle sahip toplumların oruç tutma şekilleri ve süreleri için bkz. Ali İhsan Yitik, “Oruç”, DİA, İstanbul, 2007, XXXIII, s. 414-416.

³⁵⁵ Bakara: 2/184.

³⁵⁶ Kur'an Yolu, I, s. 279.

³⁵⁷ Zemâhşerî, I, s. 380-381.

sağlamak adına ifadenin başına “لا” takdir etmişleridir.³⁵⁸ Bazı müfessirler ise “وَعَلَى الَّذِينَ” ifadesindeki zamirin genel kabulün aksine oruca değil fidyeye döndüğünü ve bu takdirde ifadenin anlamının “fidye vermeye gücü yetenler” olduğunu belirtmiştir. Bu görüşte olan müfessirler, bu hüküm indiği zaman hem oruç tutmaya hem de fidye vermeye gücü yetenlerin bu ikisi arasında tercih yapabildiklerini ancak sonradan bu hükmün kaldırıldığını söylemişlerdir.³⁵⁹

Bu ayet indiği zaman müminlerden bazıları oruç tutmaya henüz tam olarak hazır olmadıkları için bu ibadeti uygulamada zorlanmışlardır. Bundan dolayı zorlukla tutanlara -fidye vermek kaydıyla- oruç tutmama noktasında ruhsat tanınmıştır. Daha sonraki süreçte ise bu ruhsat kaldırılmıştır.³⁶⁰ Oruç tutmakta zorlananlarla ilgili hükmün kaldırıldığı noktasında genel bir kabulün varlığıyla beraber hükmün geçerliliğini sürdürdüğünü kabul eden âlimler bu gruba girenlerin çerçevesini genişletmişlerdir. Bu âlimlere göre mesela dökümcülük, maden işçiliği ve hamallık gibi zor şartlar altında çalışan kişiler bu gruptandır ve oruç tutmaları halinde zarar göreceklerse oruç tutmak yerine fidye verebilirler.³⁶¹

Daha sonrasında farz kılınan orucun sınırlarının net olarak çizildiği şu ayet inmiştir: *“İnsanlar için hidayet rehberi ve apaçık bir delil olan Kur’ân Ramazan ayında indirilmiştir. Her kim bu aya ulaşırsa oruç tutsun. Kim de hasta veya seferde olursa başka günlerde tutsun. Allah size kolaylık diler, zorluk istemez. Bu, sayıyı tamamlamanız ve hidayete ulaştırdığı için Allah’ı yüceltip şükretmeniz içindir.”*³⁶²

Oruç farz kılınmadan önce isteğe bağlı olarak ve birkaç gün olarak tutuluyordu. Daha sonraki süreçte bir ay boyunca farz olarak tutulması emri geldi. Dolayısıyla bu emir teşdîd kapsamındadır. Ancak orucun farz kılınması -her ne kadar- teşdîd içerse de

³⁵⁸ Zemâhşerî, I, s. 380-381; Nesefî, I, s. 159; Ebû Hayyân, II, s. 42.

³⁵⁹ Mâtûrîdî bu görüşü zayıf görüş olarak ele almış ve delil olarak ayetin sonundaki “oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır” ifadesini göstermiştir. Öncesinde güç yetiremeyenler denilip sonrasında tutmanız daha hayırlıdır denilmesi anlamsız olur. Dolayısıyla böyle bir takdirde bulunmak mümkün değildir demıştır. Mâtûrîdî, I, s. 356; Yunus Emre Gördük, “Bakara Sûresi 184. Ayetin Neshi Meselesi ve Şâh Veliyyullah ed-Dehlevî’nin Bu Konudaki Sıra Dışı Yorumu”, İlahiyat Tetkikleri Dergisi, 2019, Sayı: 51, s. 37.

³⁶⁰ Nesefî, I, s. 158-159. Ayetle ilgili diğer bir yorum ise ayetteki hükmün yaşlılar için olduğu ve kaldırılmadığıdır. Bkz. Taberî, III, s. 169.

³⁶¹ İbn Âşûr Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, et-Tahrîr ve’t-Tenvîr, Dârü’t-Tunusiyye, Tunus, 1984, I, s. 166-167; Kur’an Yolu, I, s. 276-279. Hükmün kaldırıldığını söyleyenler ile hükmünün geçerliliğinin sürdüğünü söyleyenler arasında şöyle bir görüş de benimsenebilir: Hüküm genel olarak kalkmıştır ancak benzer şartlara sahip kişilerin de alışkanlık kazanabilmeleri adına geçici süreliğine geçerli olabilir.

³⁶² Bakara: 2/185.

beraberinde birtakım kolaylıklar sağlanmıştır. Allah'ın kolaylığı dilediği ve zorluğu istemediği bildirilmiş, bu kapsamda hasta veya seferde olanlara başka günlerde tutmaları için müsaade verilmiştir.

Orucun farz kılınmasından önce birtakım hazırlıklar yapılmıştır. Mesela bu hükmün Mekke döneminde değil de Medine döneminde inmesi bu hazırlıklardan biridir. Diğer birçok hükmün inmesinde olduğu gibi bu hükmün inmesinde de hikmetle hareket edilmiş ve olumlu neticeler alınmıştır. Günümüzde de İslam'ın emir ve yasaklarını yerine getirmeye yeni başlayanlar için buna benzer bir metot takip edilebilir. Bu metot çerçevesinde nafil oruçlar tutulması yönünde tavsiyeler vermek, orucun faydalarını anlatmak ve tutulacak oruçlar neticesinde ulaşılabilecek ecirlerden bahsetmek gibi adımlarla farz olan oruca hazırlanabilirler.

3.4. ZEKÂTIN FARZ KILINMASI HUSUSUNDAKİ TEŞDÎD

Zekât sözlükte “artma, arınma, tezkiye, temizlenme ve pak olma”³⁶³ gibi manalara gelmektedir. İstılahta ise zekât, “belli bir miktar zenginliğe ulaşanların mallarından belli sınıftan olanlara -ibadet niyetiyle- vermeleri gereken paydır.”³⁶⁴

Zekâtın farz kılınma sürecinin iki aşamada tamamlandığı söylenebilir. Bu aşamalardan ilki sadaka vermenin ve fakirleri doyurmanın teşvik edilmesi, ikincisi ise zekâtın farz kılınması aşamasıdır. Sadaka vermenin ve fakirleri doyurmanın teşvik edildiği ayetler Mekke döneminde inmiştir. Bu ayetlerde zekât kelimesiyle birlikte sadaka, malum bir hak, infâk, mâun, it'âm ve ihsan kelimeleri de kullanılmıştır.³⁶⁵ Zekâtın farz kılınması ise Medine döneminde inen ayetlerle tamamlanmıştır.³⁶⁶

Zekâtın farz olarak emredilmesinden önce inen birçok ayette sadaka vermek ve akrabayı gözetmek tavsiye edilmiştir. Mesela; “*Akrabaya, miskine ve yolda kalmışlara hakkını ver. Bu, Allah'ın rızasını kazanmak isteyenler için daha hayırlıdır. Onlar*

³⁶³ İbn Manzûr, XIV, s. 358.

³⁶⁴ Cürcânî, s. 184. Zekâtın tanımında mezhepsel farklılıklar etkili olmuştur. Mesela Hanefiler zekâtı tanımlarken zekâtın fiil oluşundan hareket ederken Şâfiîler, mal olmasından hareket ederek tanımlamalarda bulunmuşlardır. Yasin Akan, Hanefî ve Şâfiîlerin Zekâtla İlgili Farklı Görüşleri ve Delilleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2017, s. 9.

³⁶⁵ Kur'an Yolu, IV, s. 10; Zeki Halis, Tencîmü'l-Kur'an (Kur'an'ın Parça Parça İnmesi), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2012, s. 250.

³⁶⁶ Kur'an Yolu, III, s. 56.

kurtuluşa erecek olanlardır.”³⁶⁷ ayetinde kişinin malında başkalarının hakkının olduğu haber verilmiş, bu malda hakkı olan gruplardan üç tanesi zikredilmiştir. Medine döneminde zekâtın kimlere verileceği bildirilmeden önce inen bu ayette, bahsi geçen üç grubun zikredilmesiyle toplumun onları her zaman gözetmesinin gerekliliğine işaret edilmiştir.³⁶⁸

Mekke döneminde inen birçok ayette müminlerin özellikleri zikredilirken onlardan şöyle bahsedilmektedir: *“Onlar namazlarını kılar, zekâtlarını verir ve ahiret gününe kesin olarak inanırlar.”*³⁶⁹ Bu ve benzeri ayetlerde müminlerin güzel ve takdire şayan davranışlarından bahsedilirken genellikle *“zekâtı verir”* şeklinde emir kalıbında değil, *“onlar zekâtlarını veririler”* formundaki haber kalıbında ifadeler kullanılmıştır.³⁷⁰ Ayrıca bu ayetlerde geçen zekât kelimesi, farz olan zekât anlamında değil mutlak surette sadaka verme anlamındadır.³⁷¹

Bu süreçte Müminlere mallarını sadece kendi çabalarıyla kazanmadıkları öğretilmiştir. Tüm bunların aslında Allah’ın kendilerine verdiği bir nimet olduğu ve bu nimette başkalarının da payı olduğu bildirilerek mal ve mülk konusunda bilinç oluşturulmuştur. Bu bilinçle beraber müminler artık -farz olarak- zekât vermeye hazır hale gelmişlerdir.³⁷² Bu hazırlıkların tamamlanmasının ardından zekât, Medine döneminde hicretin ikinci yılında farz kılınmış,³⁷³ bu emri bildiren ayette mealen şöyle buyrulmuştur: *“Onların mallarından kendilerini temizleyecek bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Senin onlara dua etmen onlar için sekinet (huzur) kaynağıdır. Allah her şeyi hakkıyla işiten ve bilendir.”*³⁷⁴ Bu ayetin, imkânı olduğu halde Tebüük seferine katılmayan birkaç kişinin durumuyla alakalı olarak indiği rivayet edilmiştir. Söz konusu rivayete göre onlar yaptıkları yanlışları fark edip tevbe etmişler ve mallarını Hz. Peygamber’e getirip ondan kendileri için dua etmesini istemişlerdir. Fakat Hz. Peygamber onlara bu konuda hüküm bulunmadığını dolayısıyla mallarından

³⁶⁷ Rûm: 30/38.

³⁶⁸ Kur’an yolu, IV, s. 318; Yusuf el-Karadavî, Fıkhu’z-Zekât, 2. Baskı, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1973, I, s. 58.

³⁶⁹ A’raf: 7/156; Mü’minûn: 23/4; Neml: 27/3; Lokmân: 31/4.

³⁷⁰ Halis, s. 254.

³⁷¹ Kur’an Yolu, III, s. 56.

³⁷² Neyi infak edeceklerini sormaları onların zekâtın farz olmasına ne kadar da hazır olduklarını göstermektedir. Bakara: 2/219; Halis, s. 256.

³⁷³ Bu konuda farklı görüşler olsa da genel kanaat bu yöndedir. Kur’an Yolu, III, s. 56; Halis, s. 257.

³⁷⁴ Tövbe: 9/103.

almayacağını belirtmiştir.³⁷⁵ Ayet her ne kadar bu olay için inmiş olsa da “sebebin hususiliği hükmün umumiliğine engel değildir” kaidesi gereği bu ayetle zekâtın tüm Müslümanlara farz kılındığı söylenmiştir.³⁷⁶

Bu ayette zekât farz kılınmış ancak ne kadar maldan hangi oranda zekât verileceği bildirilmediği gibi zekâtı verecek ve alacak kişilerde bulunması gereken şartlar da zikredilmemiştir.³⁷⁷ Zekâtın kimlere verileceği konusu başka bir ayetle bildirilmiş³⁷⁸ ancak zekât verecek kişinin malının nisap miktarı, zekât verilecek miktar gibi bazı hükümler ayetlerde bildirilmemiş, detayların açıklanması Hz. Peygamber’e bırakılmıştır. Bununla beraber ayet ve hadislerin anlaşılmasındaki farklılıklardan dolayı Fıkhî mezhepler arasında zekâtla ilgili bazı konularda farklılıklar görülmektedir.³⁷⁹ Ayetlerde zekâtın farz kılınması süreci genel hatlarıyla tamamlanmıştır. Zekâtın farz kılınmasında dinen zengin olanlar için bir teşdîd olsa da toplumun refahı, maslahatı, birlikteliği ve diğer birçok faydası için gereklidir. Zekâtın farz olması zenginler için görünüşte teşdîd olsa da asıl itibariyle onlara da katkısı vardır. Çünkü onlar bu sayede ayette de ifade edildiği gibi “*temizlenir ve arınırlar*”.³⁸⁰ Allah’ın her hükmü bir rahmet içerir. Dolayısıyla hükümler arasında teşdîd de olsa tahfif de olsa elbette bir rahmet vardır. Her halükarda kulların maslahatı gözetilmiştir. Söz gelimi bazı hükümler dünyevi anlamda teşdîd içerse de uhrevi anlamda veya hem dünyevi hem uhrevi anlamda bir rahmet içermektedir.

Zekâtın farz kılınma süreci teşdîd ve tahfif çerçevesinde ele alındığında önce tahfifin sonra teşdîdin geldiği görülmektedir. Çünkü sadaka verilmesi konusunda serbestlik varken zekât verme zorunluluğu gelmiştir. Bu tespite binaen şunları söyleyebiliriz: Zekâtın farz olduğunu bildiren ayetin hükmü geçerli olmakla birlikte öncesinde gelen hükümlerin de geçerliliği devam etmektedir. Söz gelimi bu sürecin nesihle değil tedrici yöntem kapsamında ele alınması ve bu kapsamda mensuh sayılan hükümlerin nafi olarak hükmünün devam etmesinin gerekliliğinin dillendirilmesi,

³⁷⁵ Kur’an Yolu, III, s. 55.

³⁷⁶ Ebû’l-Hasen Şemsü’lislâm İmâdüddîn Alî b. Muhammed b. Alî İlkiyâ el-Herrâsî et-Taberî, Ahkâmü’l-Kur’an, 1. Baskı, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1983, III, s. 216-217; Halis, s. 257.

³⁷⁷ İlkiyâ el-Herrâsî, III, s. 217.

³⁷⁸ Tövbe, 9/60.

³⁷⁹ Kur’an Yolu, III, s. 57.

³⁸⁰ Tövbe, 9/103.

neshe alternatif çözüm metotlarının oluşturulabileceğini göstermesi adına önemli bir çabadır.³⁸¹

3.5. FAİZİN HARAM KILINMASI HUSUSUNDAKİ TEŞDİD

Türkçede faiz olarak kullanılan Arapçadaki riba kelimesi sözlükte “artmak, artırmak, (bitki vb. şeyler için) yetişmek ve yükselmek,”³⁸² gibi manalara gelmektedir. Istılahta ise “Akit yapan iki kişiden birinin şart koştuğu, karşılığı olmayan bir fazlalıktır.”³⁸³ Faizin iki çeşidi vardır. Birincisi vade karşılığında önceden şart koşulan fazlalıktır ve ribe’n-nesie olarak adlandırılır. İkincisi ise aynı cins malların değişimi esnasında birinin diğerinden fazla sayılmasıyla meydana gelen faiz çeşidi olup ribe’l-fadl olarak adlandırılır.³⁸⁴

Cahiliye döneminde daha çok yaygın olan faiz çeşidi ise şöyle cereyan etmekteydi: Bir kişi bir başkasına belirli bir vade ile borçlanır, vadesi dolduğunda alacaklı bunu ister de borçlu olan kişi veremezse alacaklı borçluya borcunu ödemesi veya ödemeyi ertelemesi karşılığında borca faiz eklemek üzere iki seçenek sunardı. Borçlu olan kişi ise genellikle zor durumda olduğundan ödeme ertelenir ve bu şekilde borç da kat kat artardı.³⁸⁵ Başta cahiliye döneminde yaygın olan faiz çeşidi olmak üzere tüm faiz çeşitleri haram kılınmıştır. Bu süreç dört aşamada gerçekleşmiştir.³⁸⁶

Faizden ilk bahseden ayet -hatta Mekke döneminde inen ayetlerden faizle ilgili olan tek ayet- Rum suresinin 39. ayetidir. Burada Allah Teâlâ mealen şöyle buyurmaktadır: “*İnsanların malları içerisinde artsın diye faizle verdiğiniz şeyler Allah katında artmaz. Ancak Allah’ın rızasını gözeterek verdiğiniz zekâtlar artar. İşte kat kat artıranlar bu kişilerdir.*”³⁸⁷ Bu ayetle müminlere faiz alıp-vermenin güzel bir iş olmadığı hissettirilmiştir.³⁸⁸ Ayrıca onları zekâta –o dönem için sadakaya- yönlendirmiş

³⁸¹ Bkz. Halis, s. 261; Ali Rıza Gül, “Kur’an’daki İnfak Kavramının Anlam Yelpazesi”, Dini Araştırmalar Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 22, 2005, s. 257.

³⁸² Zeyyât ve diğerleri, s. 326.

³⁸³ Cürcânî, s. 178.

³⁸⁴ Cürcânî, s. 178.

³⁸⁵ Cürcânî, s. 178; Halis, s. 244.

³⁸⁶ Kur’an Yolu, I, s. 669-671; Halis, s. 239-240.

³⁸⁷ Rûm: 30/39.

³⁸⁸ Müfessirlerin çoğu ayette geçen “faiz”den kastın, “malının artmasını umarak/verdiğinin daha fazlasını alma niyetiyle verilen hediyeler” olduğunu söylemiştir. Mâtûridî, XI, s. 199. Ayette hoş görülme-ye- şey

ve bu vesileyle müminler yasaklanacak olan faizden soğutulmaya başlanmıştır. Asıl hükümler gelmeden önce böyle adımların atılmasında teşri faaliyetinin hikmetli bir şekilde tamamlandığı görülmektedir. Nitekim hükümlerin inmesinde bu tür ön hazırlıkların olmaması durumunda insanların yıllardır yapageldikleri işlerden vazgeçmeleri pek mümkün görünmemektedir.

Müminleri faiz konusunda uyaran ve onları faizin yasaklanmasına hazırlayan bir başka ayette ise mealen şöyle buyrulmaktadır: *“Yahudilerin yaptıkları zulümlerden, birçok kişiyi Allah’ın yolundan saptırmalarından, kendilerine haram kılınmasına rağmen faiz almalarından ve insanların mallarını haksız yere almalarından dolayı onlara önceden helal kılınan temiz ve güzel şeyleri onlara haram kıldık. Onlardan inkârcı olanlara elim bir azap hazırladık.”*³⁸⁹

Allah Teâlâ, bu ayetle İsrailoğullarına faizi yasakladığını ancak onların yasağa uymadıklarını ve bundan dolayı hem dünyada hem de ahirette azaba çarptırılacaklarını bildirerek benzer bir yasağın geleceğini müminlere hissettirmiştir.³⁹⁰ Bu şekilde faiz konusunda gelecek olan yasağa neredeyse hazır hale gelen müminlere bu noktada kısmi yasak bildiren ayet inmiştir. İlgili ayette mealen şöyle buyrulmaktadır: *“Ey iman edenler! Kat kat artırılmış faizi yemeyin. Allah’tan korkun (sakinin) ki kurtuluşa eresiniz.”*³⁹¹ Bu ayette faiz haram kılınmış ancak sadece bir çeşidi zikredilmiştir. Burada faizin bir çeşidinin yasaklanması diğerlerinin helal olduğu anlamına gelmemektedir. *“Kat kat faiz yemeyin”* şeklinde bir kaydın konulması Mekke’de yaygın olan faiz çeşidi (borcun zamanında ödenmemesi sonucu eklenen ve kat kat artan faiz çeşidi) yasaklandığının vurgulanması amacıyladır.³⁹²

Faiz konusunda nihai düzenlemeyi bildiren ayetler inmiş, bu ayetlerde kesin ve net ifadeler kullanılmıştır. İlgili ayetlerde mealen şöyle buyrulmaktadır: *“Faiz yiyenler, şeytan çarpmış kimse gibi kalkarlar. Çünkü onlar ‘Alışveriş faiz gibidir’ demektedirler. Allah alışverişi helal faizi ise haram kılmıştır. Kime Rabbinden bir öğüt gelir de bu yaptığından vazgeçerse önceden aldığı onundur. Onun durumu da Allah’a kalmıştır. Kim de (rabbinden öğüt gelmesine rağmen) yaptığına dönerse (faiz yemeye devam*

fazlalaşması amacıyla verilen hediyeler olsa dahi bu uygulamanın akitteki faize benzemesi dolayısıyla böyle bir yasaklama, faizin haram kılınışına bir hazırlıktır.

³⁸⁹ Nisâ: 4/160-161.

³⁹⁰ Halis, s. 243.

³⁹¹ Âli İmrân: 3/130.

³⁹² Kur’an Yolu, I, s. 669-671.

ederse) cehennem ashabından olur. Onlar orada ebedi olarak kalacaklardır. Allah faizle kazanılan malları yok eder sadaka ile kazanılanları ise artırır. Allah hiçbir günahkâr nankörü sevmez. İman edip salih amel işleyenler, namazlarını kılanlar ve zekâtlarını verenlerin eciri (sevabı) Allah katındadır. Onlara herhangi bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir Ey iman edenler! Allah'tan korkun (sakinin) ve iman edenlerdenseniz faizden arta kalanı terk edin. Eğer bunu yapmazsanız Allah'a ve Resulüne savaş açtığınızı bilin. Tövbe ederseniz anaparanız sizindir. Bu şekilde zulmetmemiş (haksızlık etmemiş) ve zulme uğramamış (haksızlığa uğramamış) olursunuz.”³⁹³

Faizin haram kılındığını bildiren ayetlerden sonra zekâtın ve sadakadan bahsedilmesi manidardır. Böyle bir bahsin sebebinin, faiz alınıp verilmesinden dolayı toplumda meydana gelen zedelenmelerin telafi edilmesinin yolunu göstermek ve müminleri hayra teşvik etmek olduğu söylenebilir. Hükümlerin hazırlık yapılmadan bir anda indirilmesi durumunda toplumun bu hükümlere karşı olumsuz tepkiler vereceği, yasaklamaları kabul etmeleri durumunda ise önceki alışkanlıklarından dolayı büyük boşluklar oluşacağı, toplumun ise bu boşlukları yine yanlış uygulamalarla doldurmaya girişebileceği, hatta yasaklanan şeyin daha cazip hale gelebileceği, dolayısıyla yasaklar koymanın başarısızlıkla neticelenebileceği aşîkârdır.³⁹⁴ Teşdîd ve tahfif metodu çerçevesinde hükümlerin inmesiyle bu tehlikelere karşı önceden tedbir alınmış ve önü kapatılmıştır.

3.6. MİRASIN TAKSİMATI HUSUSUNDAKİ TEŞDÎD

Arapçada irs (virase) kökünden türeyen miras sözlükte, “bir şeye sahip olmak, kişinin geride bıraktıkları, bakiye”³⁹⁵ gibi anlamlara gelmektedir. İstılahta miras, “vefat eden bir kişinin geride bıraktığı mallar ve hakları” olarak tanımlanmaktadır.³⁹⁶ Cahiliye döneminde mirasçı olmak “nesepe, anlaşma ve evlatlık edinme” şeklinde üç grup için mümkündü. Cahiliye döneminin genel anlayışında olduğu gibi miras anlayışında da birtakım fitrata aykırı uygulamalar vardı. Sözgelimi kadınlara ve çocuklara nesepten

³⁹³ Bakara: 2/275-279.

³⁹⁴ Halis, s. 240-241.

³⁹⁵ İbn Manzûr, II, 199-200.

³⁹⁶ Hamza Aktan, “Miras”, DİA, İstanbul, 2005, XXX, s. 143.

dolayı hak ettikleri miras, savaşlara ve yağmalara katılmadıkları için verilmezken³⁹⁷ anlaşma yoluyla normal şartlarda mirasta hakkı olmayanlara pay verilirdi. “Anlaşma” ile gerçekleşen mirasçılık şöyle cereyan etmekteydi: “İki kişi, aralarından birinin cinayet işlemesi durumunda ödenmesi gereken diyetin diğeri tarafından ödenmesi ve ikisinden birinin ölmesi durumunda diğerrinin ölen kişiye mirasçı olması üzerine anlaşılardı.”³⁹⁸

Fıtrata aykırı tüm uygulamalara son veren veya onları düzenleyen İslam, bu çarpık anlayışı da olduğı hâl üzere bırakmamış düzeltmiştir. Bu işlem yapılırken yine aniden ve toplu bir şekilde değil de aşama aşama toplum hazır hele getirilmek suretiyle gerçekleştirilmiştir. Mirasla ilgili hükümler birçok ahkâm ayeti gibi hicretten sonra gelmiştir. Bu hükümlerden ilki bir yoruma göre ensar ile muhacirin birbirine mirasçı olabileceğini bildiren Enfâl suresi 72. ayetidir. Bu ayette mealen şöyle buyrulmaktadır: “İman edenler, hicret edenler, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler ile (muhacirleri) barındıranlar ve onlara yardım edenler birbirlerinin velileridirler. Hicret etmeyenlerin ise hicret edene kadar herhangi bir velayetleri söz konusu değildir. Eğer sizden yardım isterlerse onlara aranızda anlaşma yaptıklarınız haricindeki topluluklara karşı onlara yardım ediniz. Allah yaptıklarınızı görmektedir.”³⁹⁹

Mirasla ilgili hükümlerin ilkinde ensar ile muhacir arasında mirasçı olmaya izin verilmesi hikmetli bir adımdır. Çünkü onlar önceden alışık oldukları “anlaşma” yoluyla mirasçılığa benzer bir mirasçılıkla karşılaştıklarından böyle bir mirasçılık hükmünü kabul etmede pek zorluk çekmemişlerdir. Ensar ile muhacir arasında mirasçılığa izin verilmesine dair gelen bu hükmün geçiş için konulduğu söylenebilir. Çünkü bu sayede müminler gelecek olan diğerr hükümlere hazırlanmışlardır.⁴⁰⁰ Bu geçiş hükmünden sonra bir başka ara hüküm bildiren ayet inmiştir. Akrabaya vasiyet etmenin gerekliliğini bildiren hükmü açıklayan bu ayette mealen şöyle buyrulmaktadır: “Sizden birine ölüm geldiğı zaman, geride hayır (mal) bırakmışsa anne-baba ve akrabalarına meşru bir vasiyette bulunması, müttakiler (Allah’tan sakınanlar için) bir hak olarak farz kılındı.”⁴⁰¹ Cessâs, ayette geçen “hayır” lafzından “malın” kastedildiğı hususunda herhangi bir

³⁹⁷ Aktan, “Miras”, s. 143.

³⁹⁸ Halis, s. 262.

³⁹⁹ Enfâl: 8/72.

⁴⁰⁰ Aktan, “Miras”, s. 143.

⁴⁰¹ Bakara: 2/180.

ihtilafın olmadığını, ancak miktarı hususunda birtakım görüş ayrılıklarının olduğunu belirtmiştir.⁴⁰² Bırakılacak mallarda anne-baba ve akrabalara vasiyet etmenin farz kılınmasıyla⁴⁰³ mirasçı olmada asıl hak sahibi olanların bu kişiler olduğu hissettirilmiş ve bu vesileyle müminler mirasla ilgili diğer hükümlere hazır hale getirilmiştir.

Mirasın kimlere verilmesi gerektiği konusunda bilinç sahibi olmaya başlayan müminler için hükümler inmeye devam etmektedir. Bir başka geçiş hükmünde ise mirasçılık konusunda anne-babanın ve akrabaların diğer müminlerden ve muhacirlerden öncelikli olduğu bildirilmektedir. Bu hükmü bildiren ayette mealen şöyle buyrulmaktadır: *“Daha sonradan iman edip hicret eden ve sizinle birlikte Allah yolunda cihad edenlere gelince, işte onlar sizdendir. Allah’ın kitabında, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha layıktırlar. Şüphesiz Allah hakkıyla iştedir, hakkıyla bilir.”*⁴⁰⁴

Mirasla ilgili son hükümler Nisa suresinde yer almıştır. Bu hükümlerde öncelikle kadınlara da mirasta pay verilmesi gerektiği bildirilmiş ancak miktarı hususunda herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Kadınlara pay verilmesinin gerektiğini bildiren ayette mealen şöyle buyrulmaktadır: *“Ana, baba ve akrabaların (miras olarak) bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır. Ana, baba ve akrabaların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Allah, bırakılanın azından da çoğundan da bunları farz kılınmış birer hisse olarak belirlemiştir.”*⁴⁰⁵

Bu ayette ve sonrasında gelen ayette cahiliye döneminde kendilerine mirastan herhangi bir pay verilmeyenlerden hakkı olanlara pay verilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁴⁰⁶ Bu düzenlemelerle birlikte mirasın nasıl taksim edileceği ve kimlere verileceği netleşmeye başlamış ve müminler artık bu konuda gelecek hükümlere hazır hale gelmişlerdir.

⁴⁰² Cessâs, Ahkâmü’l-Kur’an, I, s. 202.

⁴⁰³ Cessâs, ayetteki emrin farz değil tavsiye niteliğinde olduğu iddialarına ve delillerine yer verip değerlendirmesini yapmaktadır. Bu iddialar, delilleri ve değerlendirmeleri için bkz. Cessâs, Ahkâmü’l-Kur’an, I, s. 202-203.

⁴⁰⁴ Enfâl: 8/75. Bu ayetle hemen hemen aynı manaya sahip bir başka ayette mealen şöyle buyrulmaktadır: *“Peygamber, müminlere kendi canlarından daha önce gelir. Onun eşleri de müminlerin analarıdır. Aralarında akrabalık bağı olanlar, Allah’ın kitabına göre (miras konusunda) birbirleri için (diğer) müminlerden ve muhacirlerden daha önceliklidirler. Ancak dostlarınıza bir iyilik yapmanız başka. Bu (hüküm) Kitap’ta yazılıdır.”* Ahzâb: 33/6.

⁴⁰⁵ Nisâ: 4/7.

⁴⁰⁶ İlgili ayette mealen şöyle buyrulmaktadır: *“Miras taksiminde (kendilerine pay düşmeyen) akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunurlarsa, onlara da maldan bir şeyler verin ve onlara (gönüllerini alacak) güzel sözler söyleyin.”* Nisâ: 4/8.

Daha sonra mirasın taksimatı hususundaki son düzenlemeyi bildiren ayetler gelmiş ve detaylıca açıklanmıştır.⁴⁰⁷ Kur'ân'da çoğunlukla hükümler genel hatlarıyla açıklanırken detayları Hz. Peygamber'e bırakılmıştır. Ancak mirasla ilgili hükümlerde birçok detaya yer verilmiştir.⁴⁰⁸ Mirasla ilgili hükümlerin açıklanmasında -diğer hükümlere nispeten- az rastlanan durumlara bile değinilmiştir.⁴⁰⁹ Allah Teâlâ'nın böylesine detaylıca hükümleri bildirmesi konunun önemine işaret etmesindendir. Önemli bir konu olmasa ayrıntılara yer verilmez hatta meselenin kendisine dahi yer verilmezdi.

Mirasın taksimatına teşdîd ve tahfîf metodolojisi çerçevesinden bakıldığında zaman buradaki hükümlerin inişinde teşdîd görülmektedir. Çünkü cahiliye döneminde uygulanan miras taksimatında mirasçı olabilecek gruplar konusunda herhangi bir sınır yokken İslam'ın konuyla ilgili getirdiği hükümlerde mirasçı olabilecek gruplar sınırlandırılmaktadır. Ancak İslam'da yasaklanan veya sınırlanan her şeyde bir hikmet olduğu gibi bu sınırlamada da birçok hikmet vardır.

Mirasla ilgili inen hükümlerde dikkat edilmesi ve üzerinde durulması gereken önemli konulardan biri de geçiş hükümleridir. Mirasın taksimatı hususunda inen ayetlerde bildirilen hükümler tek seferde gelmemiş birkaç geçiş hükmüyle gelmiştir.

⁴⁰⁷ Mirasın taksimatındaki nihai hükümleri bildiren ayetlerde mealen şöyle buyrulmaktadır. “Allah size, çocuklarınız (ın alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder. (Çocuklar sadece) ikiden fazla kız iseler, (ölenin geriye) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer kız bir ise (mirasın) yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, geriye bıraktığı maldan, ana babasından her birinin altında bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da (yalnız) ana babası ona varis oluyorsa, anasına üçte bir düşer. Eğer kardeşleri varsa anasının hissesi altında birdir. (Bu paylaşırma, ölenin) yapacağı vasiyetten sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan, hangisinin size daha faydalı olduğunu bilemezsiniz. Bunlar, Allah tarafından farz kılınmıştır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. Eğer çocukları yoksa karılarınızın geriye bıraktıklarının yarısı sizindir. Eğer çocukları varsa, bıraktıklarınızın dörtte biri sizindir. (Bu paylaşırma, ölen karılarınızın) yaptıkları vasiyetlerin yerine getirilmesi yahut borçlarının ödenmesinden sonradır. Eğer sizin çocuğunuz yoksa bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Eğer çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. (Yine bu paylaşırma) yaptığınız vasiyetin yerine getirilmesinden yahut borçlarınızın ödenmesinden sonradır. Eğer kendisine varis olunan bir erkek veya bir kadının evladı ve babası olmaz ve bir erkek veya bir kız kardeşi bulunursa ona altında bir düşer. Eğer (kardeşler) birden fazla olurlarsa, üçte birde ortaklırlar. (Bu paylaşırma varislere)” zarar verilmeksizin yapılan vasiyetin yerine getirilmesinden yahut borcun ödenmesinden sonra yapılır. (Bütün bunlar) Allah'ın emridir. Allah hakkıyla bilendir, halimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir.)” Nisâ: 4/11-12.

⁴⁰⁸ Bu detaylara Nisa suresindeki 11-12. ayetlerde yer verilmiştir.

⁴⁰⁹ Istılahta “Kelâle” olarak bilinen durum kastedilmektedir. Kelâle ile ilgili hükmü bildiren ayette mealen şöyle buyrulmaktadır: “Senden fetva istiyorlar. De ki: “Allah size ‘Kelâle’ (babasız ve çocuksuz kimse)nin mirası hakkında hükmünü açıklıyor: Çocuğu olmayan bir kişi ölür de kız kardeşi bulunursa bıraktığı malın yarısı onundur. Eğer kız kardeşi ölür ve çocuğu da bulunmazsa, erkek kardeş ona varis olur. Eğer kız kardeşler iki iseler, (erkek kardeşin) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer kardeşler erkekli kızlı iseler o zaman (bir) erkeğe iki kızın hissesi kadar pay vardır. Sapmayasınız diye Allah size (hükmünü) açıklıyor. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.” Nisâ: 4/176.

Geçiş hükümleri toplumun ıslahını amaçlarken onları hazırlıksız bırakmamak amacıyla indirilmiştir. Bu hükümler sayesinde toplum değişime ve dönüşüme hazır hale getirilmiştir. İleride dönüştürülmek istenen toplumlara da uygulanacak hükümlerde benzer geçiş hükümlerine yer verilmesi hedeflenen başarıma noktasında büyük önem taşımaktadır.

3.7. CİHAD İLE İLGİLİ HÜKÜMLER HUSUSUNDAKİ TEŞDİD

Cihad, sözlükte “çabalamak, uğraşmak, mücadele etmek, sıkıntı çekmek, bir amaç uğruna güç harcamak”⁴¹⁰ gibi anlamlara gelmektedir. Cihad kelimesinin ıstılahtaki tanımı sözlük anlamı kadar geniş tutulmayıp daha çok “Kâfirleri hak olan dine (İslam’a) davet etmek, kabul etmezlerse onlarla savaşmak” şeklinde dar bir çerçevede yapılmaktadır.⁴¹¹ Bazı tanımlar ise “İslam yolunda Allah için çaba sarf etmek” veya “Hakkı hâkim kılmak için gayret etmek” şeklinde geniş çerçeveli yapılmaktadır.⁴¹² Bu bağlamda cihad ile kıtalın ayrımını yapmak bu tanımların arasını bulmada önemli bir çözüm yoludur. Kıtal bizzat fiili bir müdahale ve savaş anlamına gelirken cihad, fiili sözlü her türlü çaba ve gayret anlamına gelmektedir. Nitekim Hz. Peygamber’e münafıklarla cihad etmesi emredilmiş ancak Hz. Peygamber münafıklarla fiili bir savaş içerisine girmemiştir. Bu doğrultuda Allah yolunda verilen mücadelede fikirle, kültürle, ekonomiyle, silahla, kalemle cihad gibi çeşitler sayılabilir ve bu kısımlar artırılabilir. Sonuç olarak kıtalın bir çeşit cihad olduğu fakat cihadın kıtalden ibaret olmadığı söylenebilir.

Kıtal ile ilgili hükümlerde teşdide doğru bir gidiş söz konusudur.⁴¹³ İlk zamanlar inen hükümlerde Müminlere sabır ve hoşgörü tavsiye edilmiştir. Müşriklerin yaptıkları zulümlere ve kışkırtmalarına karşılık vermeyi ileriki bir zamana bırakmaları emredilmiştir. Sonraki dönemlerde inen hükümlerde ise müşriklere karşılık verme ve onlarla savaşma emri verilmiştir.

Müşriklerle iyi geçinme ve hoşgörülü davranmayı emreden ayette mealen şöyle buyrulmaktadır: “*İşte, verdikleri sözlerini bozmaları sebebiyledir ki onları lanetledik,*

⁴¹⁰ İbn Manzûr, III, s. 133-135.

⁴¹¹ Tehânevî, s. 598.

⁴¹² Bekir Topaloğlu, “Cihad”, DİA, İstanbul, 1993, VII, 532.

⁴¹³ Cessâs, Fusûl, II, s. 225; Tûfî, II, s. 303-304.

*kalplerini de kaskatı kıldık. Kelimeleri yerlerinden kaydırarak (tahrif) değiştiriyorlar. Akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını da unuttular. (Ey Muhammed!) İçlerinden pek azı hariç, onların daima bir hainliğini görüyorsun. Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Çünkü Allah iyilik yapanları sever.*⁴¹⁴

Müşriklere hoşgörölü davranma ile ilgili hüküm bildiren bu ayetin nesh edildiğini kabul eden müfessirler olduğu gibi⁴¹⁵ ayetin mensuh olmadığını kabul eden müfessirler de vardır.⁴¹⁶ Ayetin hükmünün mensuh edildiğini kabul eden âlimler nasih olan ayetin hangi ayet olduğu konusunda farklı görüşler öne sürmüşlerdir.⁴¹⁷ Mensuh olmadığını kabul edenler ise bu ayetin müşriklerden anlaşma yapılanlarla ilgili olduğunu ve anlaşma devam ederken yaptıkları yanlışların -savaş açmadıkları müddetçe- hoş görülebileceğine dayanarak ayetin hükmünün devam ettiğini dile getirmişlerdir.⁴¹⁸

Hiz. Peygamber'in insanlar üzerinde zorba olmadığını, sadece tebliğ vazifesinin olduğunu bildiren ayette mealen şöyle buyrulmaktadır: *"Artık sen öğüt ver! Sen ancak bir öğüt vericisin. Sen, onların üzerinde zorba değilsin"*⁴¹⁹ Bu ayetin de seyf ayetiyle nesh edildiği aktarılmaktadır.⁴²⁰ Ancak imana davette hiçbir zaman zorlama olmayacağına binaen ayetin hükmünün bâki olduğunu dolayısıyla nesh edilmediğini dile getiren müfessirler de vardır.⁴²¹

Hiz. Peygamber'in tebliğ vazifesi esnasında nasıl hareket edeceğini bildiren bir başka ayette mealen şöyle buyrulmaktadır: *"Biz onların ne dediklerini çok iyi biliyoruz. Sen onlara karşı bir zorba değilsin. O halde sen benim uyarımdan korkan kimselere Kur'an ile öğüt ver."*⁴²² Seyf ayetiyle nesh edildiği dile getirilen⁴²³ bu ayetin de genel tebliğ ilkelerinden zorba olmamak ve imanda zorlamanın olmaması bağlamında düşünüldüğünde nesh edilmesini gerektirecek bir durumun olmadığı söylenebilir.

⁴¹⁴ Mâide: 5/13.

⁴¹⁵ Mukâtil b. Süleyman, I, s. 287.

⁴¹⁶ Mâverdi, II, s. 21; İbnü'l-Cevzî, Nevâsihü'l-Kur'an, s. 367.

⁴¹⁷ Bu görüşlerden birincisine göre nesh eden ayet, Tövbe suresi 5. ayet, ikincisine göre Tövbe suresi 29. ayet, üçüncüsüne göre ise Enfâl suresi 58. ayettir. İbnü'l-Cevzî, Nevâsihü'l-Kur'an, s. 367.

⁴¹⁸ İbnü'l-Cevzî, Nevâsihü'l-Kur'an, s. 367.

⁴¹⁹ Gâşiye: 88/21-22.

⁴²⁰ Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'an, IV, s. 269.

⁴²¹ Kur'an Yolu, V, s. 612-613.

⁴²² Kâf: 50/44.

⁴²³ Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'an, IV, s. 269.

Cihadın henüz emredilmediği zamanda inen bir diğer ayette mealen şöyle buyrulmaktadır: “*İnananlara söyle, Allah’ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları (şimdilik) bağışlasınlar ki Allah herhangi bir topluma (kendi) kazandığının karşılığını versin.*”⁴²⁴ Bu ayetin sebab-i nüzulüyle alakalı birbirinden farklı birçok rivayet aktarılmıştır.⁴²⁵ Bu rivayetlerin ortak noktası müminlerin fiilen karşılık verme girişiminde bulunmalarıdır.⁴²⁶ Bu ayet indiği zamanda cihad için henüz izin verilmediğinden, müminlere sabırlı olmaları tavsiye edilmiştir.

İbnü’l-Cevzî müfessirlerin cumhurunun bu ayeti mensuh kabul ettiğini tefsirinde zikretmiş, ancak nesh eden ayetle ilgili üç farklı görüşün olduğunu söylemiştir.⁴²⁷ Ayette zikredilen “cezalandırılacaklar” kısmının “günler”e bağlanmasıyla, karşılığın verileceği günden maksadın ahiret olduğu, dolayısıyla bu ayetin de nesh edilmediği söylenmiştir. Böyle bir takdir sonucu oluşan mana şöyledir: “*Allah’ın, bir topluluğu yaptıkları yüzünden cezalandırmak için tahsis ettiği günlerine inanmayanları bağışlasınlar.*” Bu takdirde ortaya çıkan sonuç ise din özgürlüğüdür. Bu sonuca göre dünyada inanmayanlara baskı yapılmamalı, onlar ahirete bırakmalıdır.⁴²⁸

Hz. Peygamber’in ve müminlerin sabırlı davranmaları ve affedici olmalarını tavsiye eden bir başka ayette ise mealen şöyle buyrulmaktadır: “*Kitap ehlinde birçoğu, hak kendilerine belirdikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün. Şüphesiz Allah, gücü her şeye hakkıyla yetendir.*”⁴²⁹ Bu ayetin ise Tevbe suresi 29. ayetle nesh edildiği söylenmiştir. Ancak her iki ayetin de hükmünün geçerli olduğu daha isabetli görülmüştür. Hoşgörü ve bağışlamanın genel bir ilke olarak varlığını sürdürmesi cihada engel bir durum değildir.⁴³⁰

⁴²⁴ Câsiye: 45/14.

⁴²⁵ Tefsirlerde kendisine en çok yer verilen rivayet şöyledir: Hz. Ömer kendisine hakaret ve küfürler savuran bir kişiyi cezalandırmak ve bu yaptığının karşılığını vermek istemiş ancak bu ayetin inmesiyle vazgeçmiştir. Bkz. Mukâtil b. Süleymân, IV, s. 212; Mekkî, Hidâye, X, s. 6777; Mâverdî; V, s. 262; Zemahşerî; V, s. 484. İbnü’l-Cevzî, ayetin sebebi nüzulü ile ilgili rivayetlerden dört tanesini zikretmiştir. Bkz. İbnü’l-Cevzî, Zâdü’l-Mesîr, s. 1294.

⁴²⁶ Kur’an Yolu, V, s. 14-15.

⁴²⁷ Bu görüşlerden birincisine göre nesh eden ayet Tövbe suresi 5. ayet, ikincisine göre Enfâl suresi 57. ayet ve Tövbe suresi 36. ayet, üçüncüsüne göre ise Hacc suresi 39. ayettir. İbnü’l-Cevzî, Zâdü’l-Mesîr, s. 1294-1295.

⁴²⁸ Kur’an Yolu, V, s. 14-15.

⁴²⁹ Bakara: 2/109.

⁴³⁰ Kur’an Yolu, I, 187.

Mekke döneminde inen bu ayetlerde genel anlamda sabrın ve hoş görmenin tavsiye edildiği görülmektedir. Medine döneminde ise cihadı tavsiye eden, daha sonraları ise emreden ayetler gelmektedir. Cihadla ilgili ilk iznin verildiği⁴³¹ ayette mealen şöyle buyrulmaktadır: *“Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Şüphe yok ki Allah’ın onlara yardım etmeye gücü yeter.”*⁴³²

Fahrüddîn Râzî bu ayetin, cihadı yasaklayan yetmiş küsur ayetten sonra geldiğini ve cihada izin veren ilk ayet olduğunu söylemiştir.⁴³³ Hz. Peygamber’in Medine’ye hicreti esnasında inen bu ayetle müşriklere karşı inen tüm barış, hoşgörü ve sabır tavsiye edilen ayetlerin nesh edildiği iddia edilmiştir.⁴³⁴ Ancak böyle bir iddianın, Müslümanların savaş dışında gayri müslimlerle olan ilişkilerini düzenleyen kurallarla örtüşmediğinden kabul edilmesi mümkün görünmemektedir.

Hz. Peygamber’e cihadı emreden ve müminleri de teşvik etmesi istenen ayette mealen şöyle buyrulmaktadır: *“(Ey Muhammed!) Artık Allah yolunda savaş! Sen ancak kendinden sorumlusun! Müminleri de savaşa teşvik et. Umulur ki Allah inkâr edenlerin gücünü kırar. Allah’ın gücü daha üstündür, cezası daha şiddetlidir.”*⁴³⁵

Cihadın sadece Hz. Peygamber’e farz kılındığı, diğer müminlere ise nafîle olduğu sonucu çıkarılamaz. Böyle bir durum yaşanmamıştır. Dolayısıyla ayetten çıkarılacak sonuç cihada tek kalınsa dahi devam edilmesinin gerekliliğidir.⁴³⁶

Cihadın nafîle ve tavsiye olarak değil artık farz olarak emredildiğini bildiren ayette mealen şöyle buyrulmaktadır: *“Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden (Mekke’den) siz de onları çıkarın. Fitne (zulüm ve baskı) savaştan (adam öldürmekten) daha ağırdır. Yalnız, Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşırlarsa (siz de onlarla savaşın)*

⁴³¹ İbnü’l-Cevzî, Zâdü’l-Mesîr, s. 960; Kurtubî, XIV, 406.

⁴³² Hacc: 22/39. Bu ayetten sonraki iki ayette kendilerine savaş açılan Müslümanlarla ilgili bilgiler verilmektedir. Onların neler yaşadıklarına dair bilgiler veren bu ayetlerde mealen şöyle buyrulmaktadır: *“Onlar, haksız yere, sırf, “Rabbimiz Allah’tır” demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah’ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah’ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi. Şüphesiz ki Allah kendi dinine yardım edene mutlaka yardım eder. Şüphesiz ki Allah çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir. Onlar öyle kimselerdir ki şayet kendilerine yeryüzünde imkan ve iktidar versek namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, iyiliği emreder ve kötülüğü yasaklarlar. Bütün işlerin akıbeti Allah’a aittir.”* Hacc: 22/40-41.

⁴³³ Fahrüddîn Râzî, XXIII, s. 40.

⁴³⁴ Kurtubî, XIV, 406.

⁴³⁵ Nisâ: 4/84.

⁴³⁶ Kur’an Yolu, II, s. 105.

onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir.”⁴³⁷ Cihadla ilgili inen ayetlerdeki hükümlerin hepsinin geçerliliğinde herhangi bir engel yoktur. “Birbirine zıt görünen hükümlerin geçerliliğini sürdürmesi nasıl olacaktır?” sorusuna “şartları olgunlaşan hüküm hangisi ise o hüküm uygulanır.” şeklinde cevap verilebilir. Söz gelimi bu hükümlerle alakalı olarak savaş zamanında savaş hükümleri barış zamanında ise barış hükümleri geçerlidir.⁴³⁸

Cihadı emreden ve bu emri pekiştiren bir başka ayette mealen şöyle buyrulmaktadır: “*Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et ve onlara karşı çetin ol. Onların varacakları yer cehennemdir. Ne kötü bir varış yeridir orası!*”⁴³⁹ Ayette emredilen cihadın müşrikler veya kâfirlerle olan kısmının anlaşılmasında herhangi bir problem yokken münafıklarla olan cihad hakkında birtakım farklı yorumlamalar yapılmıştır.⁴⁴⁰ Bu ayette cihad ve kıtalın ayrımının net bir şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Münafıklara karşı cihad etmekle emredilen Hz. Peygamber onlarla fiili bir savaş içine girmemiştir. Dolayısıyla münafıklarla cihad edilmiş ancak kıtal gerçekleşmemiştir denebilir.

Cihadla ilgili hükümlerden birçoğunun hükmünü nesh ettiği kabul edilen ve seyf ayeti veya kıtal ayeti olarak meşhur olan ayette mealen şöyle buyrulmaktadır: “*Haram aylar çıkınca Allah’a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tevbe ederler, namazı kılip zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.*”⁴⁴¹ Seyf veya kıtal ayeti olarak kabul edilen diğer ayette ise mealen şöyle buyrulmaktadır: “*Kendilerine kitap verilenlerden Allah’a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah’ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslam’ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın*”⁴⁴²

⁴³⁷ Bakara: 2/191.

⁴³⁸ Kur’an Yolu, I, s. 294. Cihad emrini pekiştiren bir başka ayette mealen şöyle buyrulmaktadır: “*Onlarla savaşın ki Allah onlara sizin ellerinizle azap etsin, onları rezil etsin, onlara karşı size yardım etsin, mümin topluluğun gönüllerini ferahlatın ve onların kalplerindeki öfkeyi gidersin. Allah dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah hakkıyla bilendir, Hüküm ve hikmet sahibidir.*” Tövbe: 9/14-15.

⁴³⁹ Tövbe: 9/73. Bu ayet aynı lafızlarla Tahrim suresi 9. ayette de geçmektedir.

⁴⁴⁰ Bu farklılıklar için bkz. Kur’an Yolu, III, s. 37.

⁴⁴¹ Tövbe: 9/5.

⁴⁴² Tövbe: 9/29.

Cihadla ilgili hükümler teşdîd ve tahfîf metodolojisi kapsamında incelendiği zaman bu hükümlerde teşdîde doğru bir gidişatın olduğu görülecektir. Böyle bir gidişatın olmasının hükümlerin indiği zamanlarda müminlerin durumlarıyla alakalı olduğu söylenebilir. Müminler müşriklere karşı sayı açısından az, kuvvet bakımından da zayıf olduğu zamanlarda inen hükümler ile müminlerin müşriklere karşı sayı bakımından fazla, kuvvet açısından güçlü zamanlarda inen hükümler farklılık arz etmektedir. Hükümlerin uygulanması noktasında şartları olgunlaşan hüküm hangisi ise onu uygulamak mümkündür. Konu ile ilgili verilen ayetlere yapılan yorumlar da bu görüşü destekler niteliktedir. Bu yorumlarda ilk hükmün iptali yerine geçerli olduğu, hangisinin şartları olgunlaşırsa onun uygulanacağı savunulmuştur. Böyle bir metodun takip edilmesiyle aradaki ihtilaf ortadan kalkacaktır.

SONUÇ

Ahkâm ayetlerinde teşdîd ve tahfîf meselesi adlı bu tezde; hükümlerin inişinde tespit edilen metotlar incelenmekte ve farklı bir metodun varlığının tespiti üzerinde durulmaktadır. Allah Teâlâ kullarına hükümleri belli bir düzen ve sıralamayla indirmiştir. Bu konuda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Fakat bu düzenin ve sıralamanın nasıl olduğu ile ilgili farklı metotlar ileri sürülmüştür. İleri sürülen metotlar arasında en fazla kabul görenler tedricilik ve nesih –genel kabule göre- ilk gelen ayetin hükmünün sonradan gelen ayetle kaldırılmasını ifade eder.

Teşdîd ve tahfîf, hüküm bildiren ayetlerin inişlerindeki düzene dair tespitlerde bulunan ve benzer bir uygulamanın takip edilmesinin gerekliliğini dile getiren bir metottur. Bu metotta teşdîd, sonradan gelen hükmün ilk gelen hükme nispetle daha fazla zorluk ve şiddet barındırdığı durumları ifade eder. Tahfîf ise teşdîdin zıttı olup sonradan gelen hükmün ilk hükme nispetle kolaylıklar barındırdığı durumları ifade eder. Hükümlerin indirilişinde teşdîd ve tahfife dair tespit edilenler bu çerçevede ele alınıp değerlendirilir. Teşdîd ve tahfîfi bir metot olarak kabul edip değerlendirmelerde bulunan ilk âlim -tespit edebildiğimiz kadarıyla- Kurtubî'dir. Müteahhir âlimlerden Şinkitî nesihle ilgili eserinde, teşdîd ve tahfîfi neshin karşısında bir metot olarak değerlendirmektedir. Teşdîd ve tahfîf kavramlarını eserlerinde sıklıkla kullanan günümüz müfessirlerinden İsmail Turan ise teşdîd ve tahfîf metoduna geniş yer ayırmakta ve bu metodun hikmetlerine vurgu yapmaktadır.

Hükümlerin aşama aşama indirilmesini ifade eden tedriciliğin varlığı konusunda herhangi bir tartışma yoktur. Ancak tedricilikte hükümlerin indirilmelerinin sıralaması hakkında bir tasvirden öteye geçilememiş, uygulamaya yönelik adımlar hususunda herhangi bir teklifte bulunulmamıştır. Teşdîd ve tahfîf metodunda ise hükümlerin inişindeki sıralamanın tasvir edilmesiyle birlikte hayata tatbiki hususunda bir tavır teklif edilmektedir. Buna göre, hükümlerin indirilişinde takip edilen metodun benzeri, yeni Müslüman olanlara veya hâlihazırda Müslüman olan ancak hükümleri uygulama noktasında eksiklikleri olanlara tatbik edilebilir. Bu kapsamda değerlendirilecek kişiler,

hastalık derecesinde bağımlılıkları bulunanlardır. Bahsi geçen kişilere teşdîd ve tahfif metodunun uygulanmasıyla -aşama aşama tatbik edilen hükümler başta olmak üzere- İslam'ın tüm emir ve yasakların hikmetine vakıf olacak, gönül rahatlığıyla yerine getireceklerdir.

Hükümlerin indirilişindeki düzene dair bir başka metot ise nesihtir. Nesh ilk asırlarda genel olarak kabul görmüşse de mahiyeti, tanımı ve kapsamı konusunda herhangi bir ittifak oluşmamıştır. İlerleyen zamanlarda ihtilaflar artmış, neshin varlığı reddedilmeye başlanmıştır. Nesih metodunda genel kabule göre sonradan gelen hüküm ilk hükmü ortadan kaldırmakta ve böylece ilk hüküm ebediyyen ortadan kalkmaktadır. Fakat ilk hükmün kaldırılmış olması kabul edildiği takdirde ilk hükmü bildiren ayetin işlevsizliği problemi ortaya çıkmaktadır. Teşdîd ve tahfif metodunda ise ilk hüküm ortadan kalkmamaktadır. Birbirine zıt iki hükmün aynı anda nasıl geçerli olacağı problemine ise bu metotta şöyle çözüm bulunmuştur: Hükümlerden hangisinin şartları olgunlaşmışsa o hüküm uygulanır. Mesela savaşla ilgili hükümler savaşın olduğu zamanlarda uygulanırken, barışla ilgili hükümler barış zamanında uygulanabilir. Burada birbirine zıtlık oluşturacak bir durum yoktur.

Teşdîd ve tahfif metodu tüm ayetlerin bu çerçevede ele alınabileceğini iddia etmemektedir. Çünkü her ayet hüküm barındırmamaktadır. Ayrıca bir konuda sadece bir hüküm varsa teşdîd ve tahfif metodu çerçevesinde incelenmemektedir. Bir ayetin bu metot çerçevesinde incelenebilmesi için hüküm bildirdiği konu hakkında bir başka hükmün de gelmiş olması gerekmektedir. Teşdîd ve tahfif metodu tatbik edilirken ilgili hükümlerde üçüncü kişilerin hakkına müdahil olunmamalıdır. Zikredilen şartları taşıyan ayetlere örnekler verilmiştir. Örnekleri verilen hükümlerin hepsinde teşdîd ve tahfif metodolojisi açısından ortak özellikler vardır. Son inen hükümle ilk inen hüküm arasında geçiş hükümlerinin varlığı bu ortak özelliklerdendir. İçkinin haram kılınma sürecinde dört aşamadan bahsetmiştik. Bu aşamalardan ikincisi ve üçüncüsü geçiş hükümlerine örnek verilebilir. Hatta ilk inen hükmün de geçiş hükmü olarak ele alınması mümkündür. Çünkü diğer hükümlere geçişi sağlamak için indirilen bir hükümdür. Geçiş hükümlerine verilebilecek bir başka örnek ise zekâtın farz kılınışıdır. İlk inen hükümde sadaka verilmesi tavsiye edilmektedir. Bu hükmün farz olan zekâta geçiş için indirilen bir hüküm olduğu söylenebilir. Hükümlerin uygulanması hususunda bir noktayı açıklamak yerinde olacaktır. Bu husus hükümlerin hayata tatbiki noktasında

geçiş hükümlerinin kullanılmasının teklif edilmesi meselesiyle alakalıdır. Bazı hükümlerde geçiş süreci uygulamak mümkün değildir. Bu hükümler, üçüncü kişileri etkileyenlerdir. Mesela faiz konusunda teşdîd görülmektedir. Faizle ilgili hükümler yeni Müslüman olan bir kişiye uygulanacağı zaman başkalarının hakkının bulunduğu durumlarda herhangi bir geçiş süreci işletilmeyecektir.

Bu çalışmada teorik olarak zikredilen birtakım iddiaların pratikte herhangi bir karşılığı var mıdır? Bu soruya şöyle cevap verilebilir: Teşdîd ve tahfif metodu reelde vuku bulmuş birtakım meselelerden yola çıkılarak ulaşılan sonuçlardan hareketle oluşturulmaya çalışılan bir metottur. Söz gelimi içki içmek nihai noktada haram kılınmakta fakat haram kılınma süreci tamamlanana kadarki süreçte insanlar içki içmeye devam edebilmektedir. Mirasla ilgili hükümlerin tamamlanma sürecinde de benzer bir durum yaşanmaktadır. Bu süreçte akraba olmayanlar birbirlerine mirasçı olabilmektedirler. Netice olarak Kur'ân'ı Kerim'de hükümlerin geçişi esnasındaki hükümlerde birtakım müsamahalara yer verildiği görülmektedir.

Teşdîd ve tahfif metodunun uygulanabilmesi için fikhî çok iyi bilen âlimlerin öncülüğünde bir kurum kurulabilir. Bu kurum günümüzde bağımlılıklarla mücadele eden ve başarılı sonuçlar da alan rehabilitasyon merkezlerine benzetilebilir. Müslüman olmak isteyen ancak birtakım kötü alışkanlıklara müptela olan kişiler kurulacak olan merkeze alınır. Bu merkezde belli bir süre İslami hükümler aşama aşama uygulanır. Merkeze alınanlar İslami yaşantıya alıştıktan sonra merkezden alınıp normal seyrine döndürülürler. Bu merkezde sadece hükümlerin nasıl uygulanacağı değil aynı zamanda hükümlerdeki hikmetler de anlatılır. Süreç sonunda hükümleri bilinçli olarak uygulayan bir kişiliğe sahip bireyler olarak normal yaşama dönerler. Bağımlıların mutlaka belli bir süreçten geçirilmeleri gerekir. Sözgelimi içki içenlerin veya benzeri birtakım bağımlılık yapan maddeler kullananların psikotrop maddelerin etkisinden kurtulmaları bir anda olabilecek bir şey değildir. Çünkü bu maddeler hem fiziksel hem de psikolojik olarak bağımlılık yapmaktadır. İnsanları bu tür bağımlılıklardan kurtarmak için fiziksel açıdan tıptan, psikolojik açıdan da kendilerine destek olabileceklerden yardım alınmalıdır.

Ahkâm ayetlerinde teşdîd ve tahfife dair verilen örnekler incelendiğinde hükümlerin inişinde bu tür uygulamaların mevcudiyetinin birçok hikmeti olabileceği ortaya çıkmaktadır. Bu hikmetler birbirinden farklı olsa da ortak amacın kulların ibadete

daha hazır ve istekli hale getirilmesi olduğu söylenebilir. Sahabilerin bu görüşü destekler nitelikteki tutum ve davranışları verilen örneklerde açıkça görölmektedir.

Sahabiler, teşdîd içeren hükümler indiğı zaman zorlanıyorlar, sıkıntıya giriyorlar ve bu zorlukların çözümü için Hz. Peygamber'e gidiyorlardı. Hz. Peygamber ise onlara sabrı tavsiye ediyor ve onları itaate davet ediyordu. Sahabilerin bu tavsiyeye uyarak sabır ve itaat içerisinde olmaları Allah Teâlâ'nın hoşnutluğunu kazanmalarına ve hükümlerin de tahfifine vesile oluyordu. Hükümün tahfifi ile birlikte sahabiler çok seviniyorlar, tahfif edilen hükümün yanında kendilerine emredilen diğerk hükümleri de gönöl rahatlığı ve huzur içinde yerine getiriyorlardı.

Teşdîdle gelen zorlukların, sıkıntıların ve mahrumiyetlerin sürekli tutulmaması da tahfifin farklı hikmetlerindeki ortak noktalardan biridir. Tahfif geldiğı zaman bu sıkıntılar, zorluklar ve mahrumiyetler ortadan kalkmaktadır. Aksi düşünöldüğünde ortaya çıkacak problemler ve insanın zayıflığı da göz önünde bulundurulursa tahfifin ne kadar gerekli ve hikmetli olduğı rahatlıkla görölebilir. Tahfif sayesinde müminler ne gibi zorluklarla karşılaşabileceklerini görmekte, içinde bulundukları nimetlerin farkına varmakta ve kendilerine bu tür kolaylıkları sağlayan Rablerine şükür etmektedirler. Tüm bunlarla birlikte teşdîdin bir imtihan olduğı anlaşılmakta, müminlerin mesul tutulduğı hükümler bu imtihan neticesinde tahfif edilmekte ve yine bu imtihanla hakiki mümin olanlarla münafıklar ayırt edilmektedir. Tüm hikmetleriyle birlikte ele alındığında teşdîdin ve tahfifin önemli, gerekli ve teşvik edici olduğı sonucuna ulaşılır.

İslam'ın insanlara tebliğinde Kur'an'ın izlediğı yöntem takip edilmesi gereken bir metottur. Hak ve hakikatin sahibi Allah, insanların haleti ruhiyelerini/psikolojilerini gözeterek onları bu hakikate alıştırmıştır dolayısıyla müminler ve özellikle de ilim adamları Kur'an ahkâmının uygulanmasında teşdid ve tahfif metodunu kullanmalıdır.

KAYNAKÇA

Acar, H. İbrahim, “İddet”, DİA, İstanbul, 2000, XXI, s. 466-471.

Akan, Yasin, Hanefî ve Şâfiîlerin Zekâtla İlgili Farklı Görüşleri ve Delilleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2017.

Aktan, Hamza “Miras”, DİA, İstanbul, 2005, XXX, s. 143.

Akseki, Ahmet Hamdi, Ahlak Dersleri Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı, çev. Ali Arslan Aydın, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2014.

Altunbaş, İsmail Azmi, Kur’ân’ın Oluşum Süreci (Tencîmü’l-Kur’ân), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011.

Âmidî, Ebû’l-Hasen Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Sâlebî, el-İhkâm fî Usulî’l-Ahkâm, thk. Abdurrezzak Afifî, (I-IV), Darü’s-Samî’i, 1. Baskı, Riyad, 2003.

Atik, Sefa, Kulluktaki Denge Unsuru Olarak Azimet Ve Ruhsat İlişkisi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ, 2003.

Aydın, M. Akif, “Ahvâl-i Şahsiyye”, DİA, Ankara, 1989, II, s. 192.

Aydınlı, Abdullah Hadis Istılahları Sözlüğü, İfav Yayınları, İstanbul, 9. Baskı, 2016.

Bağdâdî, Ebû Mansur Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî, en-Nâsih ve’l-Mensûh, thk. Hilmi Kâmil Es’ad, Dârü’l-Adevî, Amman, trs.

Basrî, Ebû’l-Hüseyin Muhammed b. Alî b. Tayyib, el-Mu’temed fî Usulî’l-Fıkıh, thk. Muhammed Hamidullah, (I-II), el-Ma’hedü’l-İlmi’l-Fransî li’d-Dirâsâtî’l-Arabî, Dımaşk, 1964.

Beyzâvî, Nâsîrüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, Minhâcû'l-Vusul ilâ İlmi'l-Usûl, thk. Şaban Muhammed İsmail, Dârü İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrut, 2008.

Birişik, Abdulhamit, “Tefsir”, DİA, Ankara, 2011, XL, s. 289.

Buhârî, Alâeddin Abdülaziz b. Ahmed, Keşfü'l-Esrâr an Ūsûl-i Fâhri'l-İslâm el-Pezdevi, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, (I-IV), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1997.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi, el-Câmi'ü'l-Müsnedü's-Sahihü'l-Muhtasar min Umûri Resûlillâh Sallallahü Aleyhi ve Sellem ve Sünenihî ve Eyyamih, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir, (I-IX), Dârü Tavki'n-Necât, Beyrut, 2001.

Caner, Abdurrahman, Abdulvehhâb eş-Şar'ânî'nin Mîzanü'l-Kübrâ Adlı Eserine Göre Teşdîd ve Tahfîf, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bingöl, 2014.

Cebeci, Lütfullah, “Ebû Müslim el-İsfehânî”, DİA, İstanbul, 2000, XXII, s. 509.

Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Tarihi, Fecr Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2017.

Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usûlü, Tdv yayınları, 22. Baskı, Ankara, 2012.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, Ahkâmü'l-Kur'ân, thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî, (I-V), Dârü İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1996.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, el-Fusûl fi'l-Usûl, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, (I-IV), 2. Baskı Kuveyt, 1994.

Cevherî, Ebû Nâsr İsmâil b. Hammad, Sihâh Tâcü'l-Lüga ve Sihahi'l-Arabiyye, thk. Ahmet Abdulgafûr Attâr, Dârü'l-İlm li'l-Melayîn, 2. Baskı, Beyrut, 1979.

Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî el-Hanefî, et-Ta'rîfât, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî, Darü'n-Nefais, 3. Baskı, Beyrut, 2012.

Çakan, İsmail Lütfî, Hadis Usulü, İfav Yayınları, 29. Baskı, İstanbul, 2012.

Çelik, Hüseyin, “İsrailoğullarının İnekle İmtihani”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt. 4, Sayı 1, 2016, (s. 63-80).

Çelik, Hüseyin, Kur'ân Ahkâmının Değişmesi, Otto Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2017.

Çetin, Abdurrahman, “Nesih”, DİA, İstanbul, 2006, XXXII, s. 581-582.

Çetiner, Bedreddin, “Ahkâmü'l- Kur'ân”, DİA, İstanbul, 1988, I, s. 551 – 552.

Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. Îsâ, Takvîmü'l-Edille, thk. Halil Muhyiddin el-Meyyis, Dârü'l-Kütübî'l-İmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2001.

Dede, Elif “Meheplerin İhtilaflarını ve Tearuz Eden Ahkâm Hadislerini Uzlaştırma Yönünde İmam Şa'rânî'nin Mizân Prensibi”, 2. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı, Bursa Kitap A.Ş, İstanbul, 6-8.05.2013, IV, (s. 957- 971.)

Demirci, Muhsin, Tefsir Terimleri Sözlüğü, İfav yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2017.

Dihlevî, Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullah, el-Fevzü'l-Kebîr fi Usûli't-Tefsîr, Darûl-Ğavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1. Baskı, Dimaşk, 2008.

Dinç, Ömer, Taberî ve Maturidî Tefsirlerinin “Nesh Meselesine Yaklaşımları Açısından” Mukayesesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum, 2013.

Durmuş, Arslan Metodolojik Yönden Kur'ân'ın Tedriciliği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 1999.

Durmuş, İsmail “İstihdâm”, DİA, İstanbul, 2001, XXIII, s. 335-336.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. El-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, Sünen'ü Ebû Dâvud, thk. Beytü'l-Efkâr ed-Devlîyye grubu, Betü'l-Efkâr ed-Devlîyye, Riyad, 1999.

Ebû Zehrâ, Muhammed, eş-Şâfiî Hayâtühû ve Asruhû ve Ârâühû ve Fıkhihû, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 2. Baskı, Kahire, 1978.

Eliaçık, Muhittin “Belagat Kitaplarında İstihdam Sanatının Tarif ve Tasnifi”, International Journal of Languages' Education and Teaching, Cilt: 2, Sayı: 3, 2014, (s. 101-108).

Ensari, Abdurrahman, Mensuh Ayetlerin Kritiği, Nida Akademi Yayınları, İstanbul, 2019.

Erdoğan, Mehmet, İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi, İfav Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 2017.

Ferâhidi, Ebû Abdurrahman Halil bin Ahmet, Kitabü'l-Ayn, thk: Mehdi Mahzumi, İbrahim Samerrai, (I-VIII), el-Mektebetü'l-Hilal, 1. Baskı, Beyrut, trs.

Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, el-Kâmûsü'l-Muhîr, thk. Enes Muhammed eş-Şâmî, Zekerîyyâ Câbir Ahmed, Dârü'l-Hadis, 1. Baskı, Kahire, 2008.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl, thk. Hamza b. Züheyr Hâfiz, (I-IV), y.y., 1. Baskı, Medine, 1992.

Gökçe, Ferhat, Hadislerin Anlaşılması ve Yorumlanmasında “Mîzân” Yöntemi, Yayınevi Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara, 2012.

Gökmenoğlu, H. Tekin, “Ahkâm Tefsirleri ve Özellikleri”, Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 5, 1994, (s. 203-217).

Gül, Ali Rıza, “Kur’ân’daki İnfak Kavramının Anlam Yelpazesi”, Dini Araştırmalar Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 22, 2005, (s. 239-261).

Güngör, Mevlüt, Kur’ân Tefsirinde Fıkıhî Tefsir Hareketi ve İlk Fıkıhî Tefsir, Kur’ân Kitaplığı, İstanbul 1996.

Yunus Emre Gördük, “Bakara Sûresi 184. Ayetin Neshi Meselesi ve Şah Veliyyullah ed-Dehlevî’nin Bu Konudaki Sıra Dışı Yorumu”, İlahiyat Tetkikleri Dergisi, 2019, Sayı: 51, (s. 25-47).

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbü’rî, el-Müstedrek ale’s-Sahihayn, thk. Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdi el-Vadiî, (I-V) Dârü’l-Haremeyn, 1. Baskı, Kahire, 1997.

Halis, Zeki, Tencîmü’l-Kur’ân (Kur’ân’ın Parça Parça İnmesi), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2012.

Hallâf, Abdulvehhâb, İlmü Usûli’l-Fıkıh, Mektebetü’l-Dâ’veti’l-İslamiyye, 8. Baskı, Kahire, 1956.

Has, Şükrü Selim, “Klasik Fıkıh Usûlünde Neshin Mahiyeti”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 21, 2006, (s. 543-564).

Hayyân, Mevlâ Hasen b. Hüseyin, Ahkâmü'l-Kur'ân İlmi: Doğuşu, Gelişimi ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma, çev. Mustafa Şentürk, Mine Özer, Narin Yavuz, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı: 22, 2013, (s. 457-491).

Hevvârî, Hûd b. Muhakkem, Tefsîru Kitapillâhi'l-Azîz, thk. Belhâc b. Saîd Şerîfî, (I-IV), Dârü'l-Ğarbi'l-İslami, 1. Baskı, Beyrut, 1990.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, et-Tahrîr ve't-Tenvîr, (I-XXX), Dârü't-Tunusiyye, Tunus, 1984.

İbn Cüzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî, et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl, thk. Muhammed Salim Haşim, (I-II), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1995.

İbn Ebî'r-Rızâ, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ömer b. Muhammed el-Hamevî el-Halebî, el-Kavâ'id ve'l-İşârât fi Usûli'l-Kırâ'ât, thk. Abdülkerîm b. Muhammed Hasan Bekkâr, Dârü'l-Kalem, 1. Baskı, Dimaşk, 1986.

İbn Ebû Zemenîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsa el-Mürrî el-Kurtubî, Tefsirü'l-Kur'ânî'l-Azim, thk, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ukkâşe, Muhammed b. Mustafa el-Kenz, el-Fârükü'l-Hadîse, 1. Baskı, Kâhire, 2002.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, Lisânü'l-Arab, (I-XV), Dârü's-Sadîr, 1. Baskı, Beyrut, 1882.

İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalim, Mukaddime fi Usuli't-Tefsir, thk. Fevvaz Ahmed Zümerli, Dârü İbn Hazm, 2. Baskı, Beyrut, 1997.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, Nevâsihü'l-Kur'ân, thk. Muhammed Eşref Ali Melibârî, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 2. Baskı, Medîne, 2003.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr, Mektebetü'l-İslâmî, Darû İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrut, 2002.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsa eş-Şehrezûrî; Ulûmü'l-Hadîs, thk. Nurettin İtr, Dârü'l-Fıkr, 21. Baskı, Beyrut, 2015.

İlkiyâ el-Herrâsî, Ebû'l-Hasen Şemsü'lislâm İmâdüddîn Alî b. Muhammed b. Alî et-Taberî, Ahkâmü'l-Kur'ân, (I-IV), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1983.

İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb, el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân, thk. Muhammed Halil Aytani, Dar'ül-Marife, 6. Baskı, Beyrut, 2010.

Jasem, Bahattin, Nur Suresi Bağlamında Ahkâm Ayetlerinin Tefsirlerinde Fıkhî Mezheblerin Etkisi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2015.

Karadavî, Yusuf, Fıkhü'z-Zekât, (I-II), Müessesetü'r-Risâle, 2. Baskı, Beyrut, 1973.

Karaman, Hayreddin, Mustafa Çağrııcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadreddin Gümüş, Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, (I-V), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2017.

Kattân, Mennâ' Halîl, Mebahis fî Ulumi'l-Kur'ân, Mektebet'ül-Mearif, 3. Baskı, Riyad, 2011.

Kefevî, Ebû'l-Bekâ, el-Külliyât, thk. Adnan Dureyş, Muhammed Mısri, Risâle yayıncılık, 2. Baskı, Dimaşk, 2012.

Koca, Ferhat, İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis (Daraltıcı Yorum), İsam Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, (I-XXIV), Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut, 2006.

Mâtûrîdî, Ebû Mansûr Muahmmmed b. Mahmûd es-Semerkandî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân, thk. Ahmed Vanlıoğlu, Bekir Topaloğlu, (I-XVIII), Dârü'l-Mizân, İstanbul, 2005.

Mâverdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, en-Nüket vel-Uyûn, thk. Abdülmaksûd b. Abdürrahim, (I-VI), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut, trs.

Mukâtil b. Süleyman, Ebû'l-Hasen b. Beşir el-Ezdî el-Belhî, Tefsiru Mükâtil b. Süleyman, thk. Ahmet Ferîd, (I-III), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2003.

Mekkî, Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye, , Câmiatü's-Şârika, 1. Baskı, Şârika, 2008.

Mekkî, Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, el-Îzâh Li-Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhih. thk. Ahmed Hasan Ferhat, Dârü'l-Menâra, Cidde, 1986.

Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. El-Haccâc el-Kuşeyrî, Sahîhu Müslim, thk. Ebû Suheyb el-Kermî, Beytü'l-Efkâr ed-Devlîyye, Riyad, 1998.

Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kub İshâk b. Muhammed b. İshâk, el-Fihrist, thk. Rıza Teceddüd İbn Ali b. Zeynalabidin el-Hairî el-Mâzindîrî, Marvi Offset, Tahran, 1971.

Nehhâs, Ebû Câfer Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Muradî el-Mısrî, en-Nasih ve'l-mensuh fi Kitapillâhi azze ve celle ve'htilâfî'l-ulemâ'i fi zâlik, thk. Süleyman b. İbrahim b. Abdullah el-Lâhim, (I-III), Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut, 1991.

Nesefi, Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, Medârikü't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vil, thk. Yusuf Ali Bedîvî, Muhyiddin Dib Mistû, (I-III), Darû İbnî Kesîr, 6. Baskı, Beyrut, 2013.

Okiç, Muhammed Tayyib, Tefsir ve Hadis Ders Notları, Atlas Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2017.

Özçelik, Fikret, İbn Ebî Hâtim er-Râzî ve Cerh ve Ta'dîl'deki Metodu, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2017.

Özel, Ahmet, "Ahkâm", DİA, İstanbul, 1988, I, s. 550.

Özel, Ahmet, "Kible", DİA, Ankara, 2002, XXV, s. 366.

Pak, Zekeriya, "Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri (Taberî Öncesi)", *"Tefsir El Kitabı"*, (Ed. Mehmet Akif Koç), Grafiker Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2012.

Polat, Fethi Ahmet, "Dirâyet Ağırlıklı Tefsirler", *"Tefsir El Kitabı"*, (Ed. Mehmet Akif Koç), Grafiker Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2012.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberîstânî, el-Mahsûl, thk. Taha Cabir el- Alvânî, (I- VI), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1997.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberîstânî, Mefâtihi'l-Gayb, Dârü'l-Fikr, (I-XXXII), 1. Baskı, Beyrut, 1981, IV, s. 122.

Râzî, Muhammed bin Ebi Bekir bin Abdülkadir, Muhtarü's-Sihah, Mektebetü Lübnan, 1. Baskı, Beyrut, 1986.

Sâhib b. Abbâd, Ebû'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. El-Abbâs et-Tâlekânî el-Muhîr fi'l-Lüga, thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn, (I-XI), Âlemü'l-Kütüb, 1. Baskı, Beyrut, 1994.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed İbrâhîm en-Nîsâbûrî, el-Keşf ve'l-Beyân, thk. Ebû Muhammed b. Aşur, (I-X), Dârü İhyai't-Tûrasi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 2002.

Saraç, Yekta, Eski Türk Edebiyatına Giriş: Biçim ve Ölçü, Anadolu Üniversitesi, 1. Baskı, Eskişehir, 2011.

Sarıgül, Fatih, Ahkâm Ayetlerine Verilen Mana Bakımından Cessâs ve Elmalılı Tefsirlerinin Karşılaştırılması ve Değerlendirilmesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2007.

Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî, Tefsîrû'l-Kur'ân, thk. Ebû Bilal Guneym b. Abbas b. Guneym, (I-VI), Dârü'l-Vatan, 1. Baskı, Riyad, 1997.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, Usûlü's-Serahsî, thk. Ebû'l-Vefâ Afgani, (I-II), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1993.

Sinanoğlu, Mustafa, "Teklîf", DİA, İstanbul, 2011, s. 385-387.

Süleyman, Cihad Davut ebû İrhaîem, et-Tederrüc fî Tatbiki's-Şeriatî'l-İslamiyye, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kudüs Üniversitesi Fıkıh, Teşri' ve Usulleri Yüksek Lisans Enstitüsü, Filistin, 2016.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, thk. Mustafa şeyh Mustafa, Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risâle Nâşîrûn, 1. Baskı, Beyrut, 2015.

Şâ'ranî, Ebû'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî el-Mısırî, Kitabü'l-Mizân, thk. Abdurrahman Umeyra, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1989.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, Ahkâmü'l-Kur'ân, thk. Abdulgani Abdulhalık, (I-II), Mektebet'ül-Hâncî, 2. Baskı, Kahire, 1994.

Şâtıbî, Ebû İshâk İbrahim b. Mûsa, el-Muvâfâkât, thk. Ebû Ubeyde Meşhur bin Hasan es-Selman, (I-VI), Darû İbn Affân, 1. Baskı, Hubr, 1997.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî, İrşâdü'l-Fuhûl İlâ Tahkiki'l-Hak min İlmi'l-Usûl, thk. Ebî Hafs Sâmi b. El-Arabî el-Eserî, (I-II), Dârü'l-Fâzile, 1. Baskı, Riyad, 2000.

Şimşek, M. Sait, Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele, Kitap Dünyası Yayınları, 5. Baskı, Konya, 2012.

Şinkitî, Muahmmmed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî el-Himyerî, el-Âyâtü'l-Mensûha fi'l-Kur'ân, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, trs.

Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmüllî el-Bağdâdî, Câmiü'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân, thk. Abdullah ibn Abdulmuhsin et-Türkî, (I-XXVI), Dârü Hicr, Kâhire, trs.

Tafeyyîş, Muhammed b. Yûsuf b. Îsâ b. Sa-âlih el-Hafsî el-Adevî, Himyânü'z-Zâd ilâ Dâri'l-Meâd, thk. Abdulhafız Şilbî, (I-XIV), Vizâretü't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfi, 2. Baskı, Âmmân, 1983.

Tayfur, Sabğatullah “Kur'ân'da İstihdâm Sanatı”, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 22, 2019, (s. 250-269).

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmîd el-Fârûkî, Keşşâfû Istilâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm, thk. Refîk el-Acem, Alî Dahrûc, (I-II), Mektebetü Lübnân Naşirûn, 1.Baskı, Beyrût, 1996.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Serve el-Câmü'l-Kebir, thk. Beşşâr Âvvâd Ma'ruf, (I-V), Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2. Baskı, Beyrut, 1998.

Topaloğlu, Bekir, "Cihad", DİA, İstanbul, 1993, VII, 532.

Topaloğlu, Bekir, "Hakîm", DİA, İstanbul, 1997, XV, s. 181-182.

Tûfî, Necmüddîn Süleyman b. Abdilkâvî b. Abdilkerîm b. Saîd el-Hanbelî, Şerhu Muhtasari'r-Ravzâ, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, (I-III), Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut, 1987.

Turan, İsmail Vücûhü't-Te'vîl fi Esrâri't-Tenzîl, thk. Hüseyin Çelik, (I-XIX), y.y, trs.

Tuğberk, Yavuz, Tasavvufî Tefsirlerin Ahkâm Ayetlerine Yaklaşımı (Sülemi'nin Hakaiku't-Tefsiri Bağlamında), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2014.

Türcan, Selim, Süleyman Gezer, "Fıkhî Tefsir Geleneği", *"Tefsire Akademik Yaklaşımlar"* (Ed. Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak, (I-II) Otto Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2015.

Türcan, Talip, "Tedric", DİA, Ankara, 2011, XL, s. 265.

Vural, Muammer, İslam Hukukunda Azimet ve Ruhsat, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1997.

Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekerıyyâ b. Ebî Sa'lebe et-Teymî, Tefsîrû Yahyâ b. Sellâm, thk. Hind Şelebî, (I-II), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2004.

Yerinde, Âdem, Ahkâm Ayetlerinin Tefsirinde Sünnetin Yeri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997.

Yetkin, Vedat, Kur'ân'ı Kerim'de Hüküm Kavramı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.

Yitik, Ali İhsan "Oruç", DİA, İstanbul, 2007, XXXIII, s. 414-416.

Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtaza b. Muhammed b. Abdirrezâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî, Tâcû'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus, thk. Abdü'l-Âlim Tahavî, (I-XL), Mektebetü Hükümeti'l-Kuveyt, 1. Baskı, Kuveyt, 2000.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân el-Farîkî ed-Dımaşkî, Erba'u Resâ'il fî Ulûm'i'l-Hadis Zikrû Men Yu'temedu Kavluhu fî'l-Cerh ve't-Ta'dîl, thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, Dârü'l-Beşairi'l-İslamiyye, 5. Baskı, Beyrut, 1990.

Zehebî, Muhammed Hüseyin, et-Tefsîr ve'l-müfessirûn, Mektebetü'l-Vehbiyye, (I-III), 2. Baskı, Kahire, 1976.

Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî el-Keşşâf, thk. Âdil Ahmet Abdulmevcut, Ali Muhammed Muavviz, (I-VI), 1. Baskı, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad, 1998.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî eş-Şâfiî, el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Ķur'ân, thk. Mustafa Abdulkâdir Ata, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 2011.

Zeyd, Mustafa Seyyid Bedir, en-Nesh fî'l-Kur'âni'l-Kerîm, (I-II), 3. Baskı, Dârü'l-Vefâ, Mânsura, 1987.

Zeydân, Abdulkirim, el-Vecîz fî usûli'l-Fıkh, Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut, 2015.

Zeyyât, Ahmed Hasan, İbrâhim Mustafa, Abdulkâdir Hâmid, Muhammed Ali en-Neccâr, el-Mu'cemü'l-Vasît, el-Mektebetü'l-İslamiyye, 2. Baskı, Kahire, 1972.

Zuhayli, Muhammed Mustafa, et-Tederrüc fi't-Teşri' ve't-Tatbik fi's-Şeriatil-İslamiyye, İdaretü'l-Buhus ve'd-Dirase, 1. Baskı, Kuveyt, 2000.

Zührî, Ebû Bekr Muhammed b. Muslim b. Ubeydillâh İbn Şihab, en-Nâsih ve'l-Mensûh, thk. Mustafa Mahmud el- Ezherî, Darû İbn Affân, 1. Baskı, Kahire, 2008.

Zürkânî, Muhammed Abdulazim, Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân, thk. Fevvaz Ahmed Zümerli, (I-II), Kitabü'l-Arabi, 1.Baskı, Beyrut, 1995.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı	Musab KOPARAL
Uyruğu	T.C.
Doğum Yeri ve Tarihi	Adıyaman/Kâhta- 1993
E-Posta	musabkoparal@artuklu.edu.tr

Eğitim Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet Yılı
Lise	Adıyaman Anadolu İmam Hatip Lisesi	2011
Üniversite	Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2017
Yüksek Lisans	Adıyaman Üniversitesi	Devam Ediyor
Doktora		

İş Deneyimi, Yıl	Çalıştığı Yer	Görev
Akademisyen, 2017-...	Artuklu Üniversitesi	Araştırma Görevlisi

Yabancı Dil	Arapça (82,50)
-------------	----------------